

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΣΑΙΡΕΝ ΚΙΡΚΕΓΚΩΡ: ΑΠΟ ΤΟΝ ΗΛΟΝΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΙΣΘΗΣΙΑΣΜΟ ΣΤΟ ΑΛΜΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Μπουμπούλη Χ. Παναγιώτας

Διπλωματούχου Τμήματος Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Εθνικού και
Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 2005

Επιβλέπων Καθηγητής: Πανταζάκος Παναγιώτης, Διευθυντής του Δ.Δ.Π.Μ.Σ.-
Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Φ.Π.Ψ. του Ε.Κ.Π.Α.

Συνεπιβλέποντες: Ορέστης Καραβάς, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος
Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης, Επίκουρος Καθηγητής του
Τμήματος Φ.Π.Ψ. του Ε.Κ.Π.Α.

Καλαμάτα, Ιούνιος 2015

Σκοπός της ζωής μας δεν είναι η χαμέρπεια. Υπάρχουν απειράκις ωραιότερα πράγματα και απ' αυτήν την αγαλματώδη παρουσία του περασμένου έπους. Σκοπός της ζωής μας είναι η αγάπη. Σκοπός της ζωής μας είναι η ατελεύτητη μάζα μας. Σκοπός της ζωής μας είναι η λυσιτελής παραδοχή της ζωής μας και της κάθε μας ευχής εν παντί τόπω εις πάσαν στιγμήν εις κάθε ένθερμον αναμόχλευσιν των υπαρχόντων. Σκοπός της ζωής μας είναι το σεσημασμένον δέρας της υπάρξεώς μας.

Τριαντάφυλλα στο Παράθυρο- Εμπειρικός Ανδρέας

Για την αναζήτηση του σεσημασμένου δέρατος της υπάρξεώς μου, ξεκίνησα πριν δυο χρόνια ένα μακρινό ταξίδι, ακολουθώντας το μονοπάτι της φιλοσοφίας. Όπως λέει ο Σαίρεν Κίρκεγκωρ, «*Το θέμα είναι να βρω μια αλήθεια δική μου, μια ιδέα, για την οποία μπορώ να ζήσω και να πεθάνω*». Θέλω να πιστεύω πως με το τέλος της παρούσας διπλωματικής εργασίας, βρήκα, ονειρεύτηκα, άγγιξα την ιδέα αυτή. Μένει κάποτε να την κατακτήσω...

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Πανταζάκο Παναγιώτη για τη συνεχή καθοδήγηση, την αμέριστη υποστήριξη, τις ουσιώδεις συμβουλές, καθώς και την αδιάκοπη συμπαράσταση και ενθάρρυνση, που μου παρείχε κατά την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου στο Μεταπτυχιακό της Ηθικής Φιλοσοφίας, για τις γνώσεις που μου μετέδωσαν και τον συμφοιτητή μου π. Φίλιππο Χαμαργιά, για την θετική σκέψη και τη στήριξη που μου παρείχε.

*Σα βγεις στον πηγαιμό για την Ιθάκη,
να εύχεσαι νάναι μακρύς ο δρόμος...*

Ο μύθος της Γέννησης της Ηδονής, κόρης του Έρωτος και της Ψυχής.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη.....	5
Abstract.....	6
Εισαγωγή	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΗΔΟΝΙΣΜΟΥ	14
1.1 Το φιλοσοφικό ρεύμα του ηδονισμού	14
1.2 Ο Μετασωκρατικός ηθικός στοχασμός περί ηδονής.....	18
1.3 Η έννοια της ηδονής σε μεταγενέστερους φιλοσόφους	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΑΠΟ ΤΟΝ ΗΔΟΝΙΣΜΟ ΣΤΟΝ ΑΙΣΘΗΣΙΑΣΜΟ ΤΟΥ ΚΙΡΚΕΓΚΩΡ	25
2.1 Η έννοια της ηδονής εντός του αισθητικού σταδίου του Κίρκεγκωρ	25
2.2 Η έννοια της ηδονής στο <i>Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα</i>	27
2.3 Από τον Δον Ζουάν- ηδονισμό στον Δον Τζιοβάννι- αισθησιασμό	34
2.4 Η αγνή ηδονή στο φιλοσοφικό έργο <i>Επανάληψη</i>	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΤΟΥ ΑΙΣΘΗΣΙΑΣΜΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΛΜΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ	42
3.1 Η πορεία του υπάρχειν από το αισθητικό στο ηθικό στάδιο	42
3.2 Αγωνία και απελπισία στον Κίρκεγκωρ	47
3.3 Η υπέρβαση εντός του θρησκευτικού σταδίου.....	51
3.4 Η πορεία της υπάρξεως προς τη Χριστιανική Αγάπη	54
Επιλεγόμενα	59
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	62
Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία	62
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	64

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία πραγματεύομαι την υπέρβαση της ηδονής και του αισθησιασμού μέσω του άλματος της πίστεως, στο πλαίσιο του φιλοσοφικού στοχασμού του Σαίρεν Κίρκεγκωρ. Η έννοια της ηδονής εμφανίστηκε στην αρχαία φιλοσοφία μέσα από τον Δημόκριτο, ενώ η κορύφωσή της έγινε εντός του ακραίου ηδονισμού των Κυρηναϊκών, οι οποίοι εμφανίστηκαν μετά τον Σωκράτη και πρεσβεύουν την έννοια της ηδονής. Μέσα από μια σύντομη ιστορική αναδρομή των κυρίων εκπροσώπων του ηδονισμού, θα επιχειρήσω μια περαιτέρω ανάλυση του ηδονιστικού - αισθησιακού στοιχείου της φιλοσοφίας του Κίρκεγκωρ, εντός του αισθητικού σταδίου. Ο Κίρκεγκωρ εισήγαγε την έννοια της αγνής ηδονής, ως έκφραση της ποιότητας του φιλοσοφείν και ως σημαντική συνιστώσα του βίου του. Στη συνέχεια, απέρριψε τον υλιστικό, ηδονιστικό ατομικισμό, πραγματοποιώντας την υπέρβαση από τον εξωτερικό κόσμο των αισθήσεων στη θρησκευτική σφαίρα, όπου τελικά θα πραγματώσει το άλμα της πίστεως. Μέσα από την κίνηση του ποιοτικού άλματος, η ύπαρξη βιώνει μια συγκεκριμενοποιημένη αιωνιότητα, καθώς το αισθητικά επιθυμούμενο φτάνει στο θρησκευτικό ιδεώδες.

Λέξεις- κλειδιά: ηδονισμός, αισθησιασμός, Κίρκεγκωρ, αισθητικό στάδιο, άλμα της πίστεως.

Abstract

In this dissertation I deal with the excess of pleasure and sensuality, through the leap of faith, in the context of the philosophical thought of Søren Kierkegaard. The concept of pleasure appeared in ancient philosophy through Democritus, while its peak was in the extreme hedonism of the philosophers from Cyrene, who appeared after Socrates and support the concept of pleasure. Through a brief historical review, I shall attempt a further analysis of the hedonistic - sensual element of Kierkegaard's philosophy, in the aesthetic stage. Kierkegaard introduced the concept of pure pleasure as an expression of the quality of philosophizing and as an important component of his life. Then, he rejected the materialistic, hedonistic individualism, making a transgression from the external world of the senses to the religious sphere, where he will finally achieve the leap of faith. Through the movement of the qualitative leap, the existence experiences a specialized eternity, since the desired aesthetic reaches the religious ideal.

Key words: *hedonism, sensuality, Kierkegaard, aesthetic stage, leap of faith.*

Εισαγωγή

Η έννοια της ηδονής αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα τόσο της αρχαίας, όσο και της σύγχρονης ηθικής.¹ Η ηδονή αποτελεί την πλήρωση, την πλησμονή μέσω της βίωσης της απολαύσεως, αλλά και τον πόθο που τείνει προς την ύβρη. Οι ηδονιστές θεωρούν την ηδονή ως το υπέρτατο αγαθό, ενώ το έμβιο ον ίσταται μεταξύ της θλίψεως και της ηδονής, καθώς πραγματώνεται η εναλλαγή ηδονής και λύπης. Ο ηδονισμός αναφέρεται στην ενσυνείδητη αποδοχή της υπεροχής της ηδονής, καθώς η ηδονή αποτελεί τον απώτερο στόχο της υπέρβρασης των έλλογων όντων.²

Όταν η ηδονή εκπληρώνεται, ακολουθεί η εξάλειψή της και εν συνεχεία η υπέρβρασή της.³ Ο ηδονισμός, είτε ως κοινή σωματική απόλαυση, είτε στην κορύφωσή του ως αισθησιασμός, δύναται να εξαλειφθεί κατά τον Κίρκεγκωρ -μόνο εντός του θρησκευτικού σταδίου- με τη δύναμη της πίστεως.

Ο Αρίστιππος ο Κυρηναίος, ο Πρεσβύτερος,⁴ ως ο κύριος εκπρόσωπος του ακραίου ηδονισμού, υπήρξε ο πρώτος φιλόσοφος που ανέδειξε την ηδονή ως αυτοσκοπό της ζωής. Ο Αρίστιππος ίδρυσε την Κυρηναϊκή Σχολή, η οποία ταύτισε την ηδονή με την έννοια του αγαθού. Τα κριτήρια επιλογής των ηδονών ήταν για τους Κυρηναϊκούς φιλοσόφους η ένταση και η χρονική τους εγγύτητα, ενώ μεταξύ των ηδονών, οι ακραίοι ηδονιστές επέλεξαν αυτή που υπερέχει κατά την ποσότητά της. Ο φιλοσοφικός τους στοχασμός περιελάμβανε την κάρπωση των ηδονών που προσφέρονται στο παρόν, καθώς θεωρούσαν πως είναι οι μόνες που παρέχουν την ικανοποίηση, η οποία εξασφαλίζει την ευδαιμονία. Πίστευαν επίσης πως η κάθε

¹McWhorter, L., (1999), *Bodies and Pleasures, Foucault and the politics of sexual normalization*, USA: Indiana University Press, pp. 177-184.

²Καζά, Π., (2005), *Ο Πλάτωνας και οι Ηδονές*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σταμούλη, σσ. 15, 23-24.

³Nancy, Jean- Luc, (2013), *Corpus II, Writings on Sexuality*, New York: Fordham University Press, pp. 13-15.

⁴Ο Αρίστιππος έζησε το 435-355 π.Χ. και ίδρυσε την Κυρηναϊκή σχολή, μία από τις καλούμενες μικρότερες σωκρατικές σχολές. Καταγόταν από την Κυρήνη της Βόρειας Αφρικής, από εύπορη οικογένεια. Όταν ήλθε στην Ελλάδα για να παρακολουθήσει τους Ολυμπιακούς Αγώνες, εντυπωσιάστηκε από τα λόγια ενός μαθητή του Σωκράτη για τον δάσκαλό του και αποφάσισε να γίνει μαθητής του Σωκράτη και να εγκατασταθεί στην Αθήνα. Η συμπεριφορά του αποδοκιμαζόταν από τους άλλους μαθητές του Σωκράτη, διότι ο Αρίστιππος ερχόταν σε αντίθεση με τον δάσκαλό του, λόγω του πολυτελούς τρόπου ζωής του και της μαλθακότητος που είχε υιοθετήσει. Η εμμονή του με την ηδονή ήταν τόσο μεγάλη, ώστε όταν συνελήφθη ο Σωκράτης και καταδικάσθηκε σε θάνατο, προτίμησε να μην αφήσει την απόλαυση των ηδονών, για να πάει κοντά στο δάσκαλό του και να του συμπαρασταθεί. Μετά το θάνατο του Σωκράτη, ίδρυσε στην πατρίδα του την Κυρηναϊκή σχολή. (Βλ. Πελεγρίνης, Θ., (2005), *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, γ' έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 345, 696).

ύπαρξη οφείλει να είναι έτοιμη να απολαύσει αυτό που προσφέρει η εκάστοτε παρούσα στιγμή. Επιπλέον, οι σαρκικές ηδονές θεωρούνταν πιο έντονες και πιο επείγουσες χρονικά, γι' αυτό υπερείχαν έναντι των ψυχικών απολαύσεων.⁵

Η έννοια της ηδονής απασχόλησε τους φιλοσόφους ανά τους αιώνες. Όπως ο μύθος του έρωτα και η γέννησή του ήταν το κύριο θέμα στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα, έτσι και ο μύθος της ηδονής υπήρξε πηγή έμπνευσης για τους αρχαίους φιλοσόφους, αλλά και για τους πιο σύγχρονους, όπως ο Σαίρεν Κίρκεγκωρ. Ο μύθος της ηδονής γράφτηκε από τον Απουλήιο, στο έργο του *Μεταμορφώσεις* -τον 2^ο αιώνα μ.Χ.- και προέρχεται από τον προγενέστερο Πλατωνικό μύθο της γέννησης του έρωτος στο *Συμπόσιο*, όπως τον παρουσίασε η μάντισσα Διοτίμα. Σύμφωνα με το μύθο της Ηδονής, ο Έρωτας -όντας θεός και μη ορατός από τις ανθρώπινες αισθήσεις- σαγηνεύεται από την ομορφιά της Ψυχής. Η Ψυχή -ούσα θνητή- ενδίδει στα πάθη της και αθετεί την υπόσχεση της σιωπής, την οποία είχε δώσει στον Έρωτα. Ο Έρωτας εξαφανίζεται και η Ψυχή τον αναζητεί επί ματαιώ. Μετά από αρκετές δοκιμασίες, ο Έρωτας ζητάει τη μεσολάβηση του Δία. Η Ψυχή συμφιλιώνεται με την Αφροδίτη και καρπός της ένωσης του Έρωτα και της Ψυχής είναι η κόρη τους, η Ηδονή.⁶

Στο φιλοσοφικό έργο *Διαψάσματα*, ο Κίρκεγκωρ αναφέρεται στον παραπάνω μύθο για να τονίσει την ουσία και την αναγκαιότητα της σιωπής για την ανθρώπινη ύπαρξη.

«Δεν είναι μόνο το αναμενόμενο παιδί της Ψυχής που μπορεί να πει κανείς ότι το πεπρωμένο εξαρτάται από τη σιωπή του.

Μ' ένα παιδί, το θείο, όταν σιωπάς.

Κι όμως ανθρώπινο, όταν το μυστικό μαρτυράς.

*Το κάθε τι πρέπει ν' αποκτάται χωρίς λόγια και να θεοποιείται μέσα στη σιωπή».*⁷

Ο Κίρκεγκωρ, στην πρώιμη φάση του φιλοσοφικού του στοχασμού, επηρεάστηκε από την προσωπικότητα του Σωκράτη. Ο ειρωνικά μεθοδευμένος

⁶ Ιεροδιακόνου-Μπένου, Ι., (2012), *Η διπλή σήμανση του μύθου Έρωτος και Ψυχή*, ΣΥΝΑΨΙΣ, ΤΕΥΧΟΣ 27, σσ. 78-80.

⁷ Kierkegaard, S., (1999), *Διαψάσματα*, (μετάφρ. Νικολούδης, Η. Π.), Αθήνα: Εκδόσεις ΡΟΕΣ, σσ. 50-51.

σωκρατικός στοχασμός μετετρέπη σε υπαρξιακή σχέση, καθώς η ειρωνεία ήταν μέρος της προσωπικότητας του αρχαίου φιλοσόφου. Αντίστοιχα, η ειρωνική μορφή του Κίρκεγκωρ, υπήρξε τιμωρός της ακόλαστης σκέψεως και συνέβαλε στην μετάβαση της υπάρξεως από το αισθητικό στο θρησκευτικό στάδιο, πλησίον του χριστιανισμού.⁸

«Για τον χριστιανό ο ερωτισμός δεν εκμηδενίζεται με την ειρωνεία, παρά ανακόβεται, μια και η χριστιανική τάση είναι να οδηγεί το πνεύμα όλο και πιο ψηλά. Απ' το γεγονός ότι στη ντροπή το πνεύμα φοβάται και δειλιάζει να ιδιοποιηθεί τη σεξουαλική διάκριση, η ατομικότητα άζαφνα δραπετεύει, κι αντί να επιβληθεί στη σεξουαλικότητα με την ηθικότητα, πιάνει και κρεμιέται από μια εξήγηση που βγαίνει απ' τις ύψιστες σφαίρες του πνεύματος. Εδώ συναντάμε μια απ' τις πλευρές της μοναστικής αντίληψης, είτε παίρνει τη μορφή μιας πουριτανικής ηθικής, είτε μιας διαστοχαστικής θεώρησης».⁹

Ο Σωκράτης, στη θεωρία του *περί αναμνήσεως*, περιγράφει μια εμμενή κίνηση προς την αιωνιότητα, απομακρύνοντας τον εαυτό του από το πεπερασμένο και το συγκεκριμένο υπάρχειν. Το αιώνιο κατανοείται ως αιώνια ευδαιμονία, καθώς η αιωνιότητα αναδύεται μέσα από τη σύγκρουση με τη χρονικότητα. Η αφηρημένη αιωνιότητα αποτελεί μια αντικειμενική αλήθεια και εξαφανίζεται μέσα σε μια κρυφή εμμένεια, αποτελώντας το παντού και το πουθενά (*ubique et nusquam*). Ο Κίρκεγκωρ ανακαλύπτει την αιωνιότητα του χρόνου εντός του παραδόξου του χριστιανισμού, καθώς κάθε νοεόν κείται εντός της εμμένειας.¹⁰

Το σεξουαλικό - αισθητικό κομμάτι της υπάρξεως έχει τη διάσταση του υπερβατικού και του ακατόρθωτου, αλλά και τη διάσταση της εντάσεως της ηδονής, καθώς το υποκείμενο μετέχει εντός των δυο διαστάσεων.¹¹ Αρχικά, ο Κίρκεγκωρ πραγματεύτηκε την μετάβαση από τον ηδονισμό στον αισθησιασμό και στον ρομαντισμό. Έπειτα, μέσα από την ηθική σφαίρα της υπάρξεως και του ηθικού τρόπου ζωής, κατέληξε πως μόνο με τη βοήθεια της πίστωσης μπορεί να επιτευχθεί η ποθούμενη υπέρβαση στο θρησκευτικό στάδιο. Ωστόσο, απαραίτητη προϋπόθεση θεωρούσε πως είναι ο μηδενισμός της σάρκας, μέσα από τον ιδεολογικό

⁸Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013, σσ. 14.

⁹ Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σσ. 87.

¹⁰Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013, σσ. 56-57, 66.

¹¹Nancy, Jean- Luc, (2013), *Corpus II, Writings on Sexuality*, New York: Fordham University Press, pp. 101, 16.

προσανατολισμό του χριστιανού εναντίον της επιθυμίας, των απολαύσεων, της σάρκας, του αισθησιασμού και της ηδονής.¹²

Ο Κίρκεγκωρ αποκαλούσε τον εαυτό του έναν *Χριστιανό ελεγκτή*, διότι σε αντίθεση με έναν απόστολο, ο οποίος διακυρήσσει την αλήθεια, ένας ελεγκτής προσπαθεί συνεχώς να ανακαλύψει το μη αληθές. Ο Κίρκεγκωρ, πέρα από ελεγκτής του Χριστιανισμού, χάραξε μια νέα πορεία μέσα από τα τρία στάδια, τα οποία περιέγραψε στα έργα του και τα οποία αποτελούσαν την πνευματική του αυτοβιογραφία.¹³ Η ύπαρξή του βίωσε την εσωτερική αγωνία, η οποία τον οδήγησε στην αυτοσυνειδησία. Ο πατέρας του και η Ρεγγίνα συνέβαλλαν στο να γίνει μια ύπαρξη μεταξύ του μηδενός και του απείρου. Ήθελε να αντιληφθεί το θέλημα της θεότητας και να ανακαλύψει μια αλήθεια, για την οποία θα ήταν έτοιμος να ζήσει και να πεθάνει.¹⁴

Έχοντας ως έναυσμα για το φιλοσοφικό στοχασμό του τα προσωπικά του βιώματα - τον ηδονικό τρόπο διαβίωσής του, την αποκατάσταση στην επαγγελματική και προσωπική ζωή του και την κοινωνική απομόνωσή του- διέκρινε τρία στάδια στην ανθρώπινη ύπαρξη, το αισθητικό, το ηθικό και το θρησκευτικό αντίστοιχα. Το αισθητικό στάδιο αφορά στην περίοδο της ζωής του, όπου είχε παραδοθεί σε έναν έκλυτο τρόπο ζωής, αναζητώντας την ευδαιμονία στις ηδονές. Ο πόνος και η ανία παρουσιάζονται ως οι εχθροί της ανθρώπινης ύπαρξης, εφόσον ο αισθητικός άνθρωπος επιδιώκει τη στιγμιαία ικανοποίηση από την κάρπωση μιας ηδονής. Ωστόσο, η ηδονή φαίνεται να διαρκεί λίγο κάθε φορά, γι' αυτό και αναζητεί άλλη ηδονή, η οποία θα προκαλέσει με τη σειρά της μια μικρή ικανοποίηση. Στο βίο του αισθητικού ανθρώπου, η μία ηδονή διαδέχεται την άλλη, χωρίς να μπορεί να συγκρατεί την ποθούμενη ευτυχία. Στο αισθητικό στάδιο, ο Κίρκεγκωρ έχει ως έναυσμα την ηδονή, για να καταλήξει σε ένα αισθησιακό - ρομαντικό τρόπο ζωής, στον οποίο μεγαλύτερη σημασία έχουν τα συναισθήματα, παρά οι σαρκικές απολαύσεις. Εν συνεχεία, ακολουθεί το ηθικό στάδιο, το οποίο συνάδει με τα κοινωνικά πλαίσια της εποχής του.¹⁵

¹²Ονφρέ, Μ., (2008), *Η Αναζήτηση των Ηδονών, δημιουργία ενός ηλιακού ερωτισμού*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 10-15.

¹³Muggeridge, M., (2007), *A Third Testament*, USA: Plough Publishing House, pp. 63-64.

¹⁴Ζαν, Βαλ, (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 16-19.

¹⁵Πελεγρίνης, Θ., (2005), *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 896-897.

Το θρησκευτικό στάδιο διαδέχεται το ηθικό, όταν ο Κίρκεγκωρ εγκαταλείπει τη Ρεγγίνα και τη θέση του πάστορα, για να γίνει χριστιανός. Η υπέρβαση πραγματοποιείται μέσα από ένα άλμα της πίστεως, το οποίο όταν το πραγματοποιήσει ο άνθρωπος, είτε αποκτά την ποθούμενη ευτυχία, είτε χάνει τα πάντα.¹⁶ Στο θρησκευτικό στάδιο ελάχιστοι μπορούν να φτάσουν, καθώς για να ικανοποιήσει κάποιος την πίστη του, οφείλει να αποποιηθεί κάθε συναισθηματικό πειρασμό και κάθε αρχή του ηθικού τρόπου ζωής. Το θρησκευτικό στάδιο της υπέρβας διακατέχεται από τον ασκητικό¹⁷ τρόπο ζωής.¹⁸

Η σπουδαιότητα της ηδονής για τον ηθικό βίο, έγινε αντιληπτή τόσο από τους αρχαίους, όσο και από τους νεώτερους φιλοσόφους, οι οποίοι της απέδωσαν διαφορετική σημασία, εντάσσοντάς τη σε διαφορετικά ηθικά συστήματα. Στην παρούσα εργασία θα επιχειρήσω να αναδείξω την υπέρβαση του ηδονισμού και του αισθησιασμού, εντός του ποιοτικού άλματος της πίστεως,¹⁹ στο φιλοσοφικό στοχασμό του Κίρκεγκωρ. Το άλμα είναι απρόσιτο στη λογική κατανόηση, διότι αποτελεί ένα ξαφνικό, ανεξήγητο και παράλογο άλμα. Κατά τον Κίρκεγκωρ, ένα ποιοτικό άλμα διακατέχεται από μια αρετή, η οποία το καθιστά απρόσιτο στη γνώση. Είναι απόρροια της ελεύθερης επιλογής και της αποφασιστικότητας, ένα επίτευγμα που πραγματώνεται μέσα από την αγωνία, την αναζήτηση, την ελπίδα, το φόβο και την απόγνωση.²⁰ Η μεθοδολογία της εργασίας περιλαμβάνει το συνδυασμό της ιστορικής και της συνθετικής μεθόδου. Αρχικά γίνεται μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην έννοια της ηδονής, σε φιλοσόφους από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη ηθική φιλοσοφία. Εν συνεχεία, ακολουθείται η συνθετική μέθοδος, καθώς αναλύεται η έννοια της ηδονής εντός του αισθητικού σταδίου του φιλοσοφικού στοχασμού του Κίρκεγκωρ, μέσω της μετάβασης από το ηδονιστικό στο αισθητικό

¹⁶ Πελεγρίνης, Θ., (2005), *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 897.

¹⁷ Επιχειρώντας να χαρακτηρίσει ο ίδιος τον εαυτό του, χρησιμοποίησε τη λέξη *Enkelte* – την οποία θέλησε να χαραξουν ως επίγραμμα πάνω στον τάφο του – και περιέχει τα νοήματα: ο μόνος, ο ξεχωριστός, το ανθρώπινο άτομο, για να τονίσει πως όντας μόνος του, ακολούθησε τη δική του πορεία. (Βλ. Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013, σσ. 9).

¹⁸ Πελεγρίνης, Θ., (1998), *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 374-375.

¹⁹ Το άλμα γίνεται μέσα από την πίστη, ενώ η μετάβαση είναι ποιοτική, μια μετάβαση από ένα γένος σε ένα άλλο. Αποτελεί ένα ποιοτικό άλμα στη θρησκευτικότητα και στην πίστη, στην Χριστιανική δηλαδή θρησκευτικότητα. Η πίστη έχει κάνει μια ποιοτική μετάβαση από τον άπιστο στον πιστό, καταλήγοντας στο ότι δεν υπάρχει μια μέση μετάβαση στο να γίνει κάποιος Χριστιανός, αλλά αντίθετα αυτό πραγματώνεται μόνο μέσα από ένα αιφνίδιο ποιοτικό άλμα. (Βλ. Hannay, A and Marino, G., (1998), *The Cambridge Companion to Kierkegaard*, United Kingdom: Cambridge University Press, pp. 207-211).

²⁰ Bykhovskii, B., (1976), *Kierkegaard*, Amsterdam: Grüner, pp. 35-36.

στοιχείο. Στο τέλος τεκμαίρεται πως μόνο μέσα από το άλμα της πίστεως μπορεί η κάθε ύπαρξη να επιτύχει την υπέρβαση, εντός του θρησκευτικού σταδίου.

Τα φιλοσοφικά έργα του Κίρκεγκωρ: *Το Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, *Για τον Μότσαρτ: Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό* και *Η Επανάληψη* -που ανήκουν στο αισθητικό στάδιο- και *Η έννοια της Αγωνίας* -που ανήκει στο θρησκευτικό στάδιο- χρησιμοποιούνται ως πρωτογενής βιβλιογραφία.

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη. Μετά από μια σύντομη εισαγωγή, στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια ιστορική αναδρομή στην έννοια της ηδονής. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται η μετάβαση από την αγνή ηδονή στο αισθησιακό στοιχείο -εντός της αισθητικής σφαίρας της υπάρξεως- στον φιλοσοφικό στοχασμό του Κίρκεγκωρ. Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η πορεία που ακολουθεί ο Κίρκεγκωρ για να επιτύχει την υπέρβαση του αισθησιασμού, της ανίας, της αγωνίας και της απελπισίας που αυτός συνεπάγεται, εντός του θρησκευτικού σταδίου.

Ο Κίρκεγκωρ, όπως και ο χριστιανισμός, θεωρούν ως απαραίτητη προϋπόθεση την ελευθερία της βούλησης. Κατά τον Κίρκεγκωρ, η ύπαρξη επιλέγει ελεύθερα το στάδιο του βίου, στο οποίο επιθυμεί να ενταχθεί. Για τον ίδιο τον φιλόσοφο, αλλά και για όσους ακολουθούν τα τρία στάδια του φιλοσοφικού του στοχασμού, το αισθητικό στάδιο αποτελεί τον μη αυθεντικό τρόπο ζωής, το ηθικό αποτελεί τον αυθεντικό, και το θρησκευτικό αποτελεί το στάδιο μέσω του οποίου η ύπαρξη οδηγείται στην αιωνιότητα. Η αξιολογική αυτή διαβάθμιση αποτελεί το αντικειμενικό κριτήριο για την επιλογή του καλύτερου είδους βίου εκ μέρους του ανθρώπου.²¹

Στην παρούσα εργασία συμπεραίνεται πως εντός του φιλοσοφικού στοχασμού του Κίρκεγκωρ, η έννοια της υπερβάσεως (*Transzendenz*) -μέσω του άλματος της πίστεως- αποτελεί την πραγμάτωση της υπάρξεως, η οποία διατηρώντας την ουσία της, την υπερβαίνει μέσω της θεϊκής παρουσίας.²² Το άλμα αυτό πραγματώνεται αιφνιδίως, σε όποια ύπαρξη υπερβεί το Εγώ της μέσω της πίστεως. Η ύπαρξη μεταβαίνει ξαφνικά από το αισθητικό στάδιο στο θρησκευτικό, αφού πρώτα βιώσει

²¹Πελεγρίνης, Θ., (2005), *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 899.

²²Ονφρέ, Μ., (2009), *Η δύναμη της ύπαρξης*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 184.

την ηδονή. Σύμφωνα με τον χριστιανισμό, η αμαρτία εισέδυσσε αιφνίδια στον κόσμο, μέσω του προπατορικού αμαρτήματος, που οδήγησε μέσα από ένα άλμα στην Πτώση του ανθρώπου.²³ Το άλμα εντός της υπάρξεως έχει ως προϋπόθεση μια παθιασμένη κινητικότητα, μέσω της οποίας η ύπαρξη υπερβαίνει την αμαρτωλότητα, την αγωνία και τον ίλιγγο. Η μετάβαση από τον ηδονισμό και τον αισθησιασμό στο θρησκευτικό στοιχείο, επιτυγχάνεται μόνο μέσα από ένα άλμα, στο οποίο ενυπάρχει το πάθος, καθώς κανένας διαλογισμός δεν μπορεί από μόνος του να παράγει κίνηση.²⁴

*«Τούτο είναι το αδιάκοπο άλμα μέσα στην ύπαρξη, που εξηγεί την κίνηση, ενώ η μεσολάβηση είναι χίμαιρα».*²⁵

²³ Με την αλματώδη πτώση στο προπατορικό αμάρτημα είναι αδύνατη η εναλλακτική επιλογή, δηλαδή να προκύψει η αμαρτωλή ποιότητα μέσω συσσώρευσης των ποσοτικών προσδιορισμών, διότι η ποσοτική συνέχεια δεν είναι κατά κανέναν τρόπο ικανή να παράγει ένα άτομο. Το άλμα έχει ως επακόλουθο τον προσδιορισμό του ίδιου του ανθρώπινου γένους. (Βλ. Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013, σσ. 85).

²⁴ Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σσ. 41, 202.

²⁵ Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σσ. 202.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΗΔΟΝΙΣΜΟΥ

*«Χαρά και μύρο της ζωής μου η μνήμη των ωρών που ηύρα και που κράτηξα την ηδονή ως την ήθελα. Χαρά και μύρο της ζωής μου εμένα, που αποστράφηκα την κάθε απόλαυσιν ερώτων της ρουτίνας».*²⁶

Κωνσταντίνος Καβάφης, *Ηδονή*

1.1 Το φιλοσοφικό ρεύμα του ηδονισμού

Η ηδονή αποτελεί την κατάσταση της απόλυτης ευχαρίστησης. Σύμφωνα με τους εκπροσώπους της φιλοσοφίας του ηδονισμού, η έννοια της ηδονής αποτελεί το κριτήριο της ηθικής συμπεριφοράς του ανθρώπου. Μια πράξη είναι ηθικά ορθή, εάν συνεισφέρει στην ευδαιμονία του πράττοντος προσώπου, διαφορετικά θεωρείται ηθικά επιλήψιμη.²⁷ Η έννοια της ηδονής διαφοροποιείται από αυτή της επιθυμίας, διότι διακόπτει την εμμενή διαδικασία της επιθυμίας. Η επιθυμία είναι εσωτερικά υποταγμένη στο νόμο και εξωτερικά διηρημένη στις ηδονές, ενώ και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει άρνηση του πεδίου της εμμένειας, η οποία προσιδιάζει στην επιθυμία. Η επιθυμία, σε αντίθεση με την ηδονή, είναι μια διαδικασία, ένα συναίσθημα και όχι ένα απλό αίσθημα. Η ηδονή ωστόσο, αποτελεί τον μόνο τρόπο να ξαναβρεί κάποιος τον εαυτό του.²⁸

Ο ηδονισμός θεωρείται ως η αναζήτηση της απόλαυσης, αλλά και η αποκατάσταση της διανοητικής και ψυχικής γαλήνης. Προϋποθέτει έναν διαρκή υπολογισμό από μέρους του υποκειμένου, για να προβλεφθούν οι αναμενόμενες ηδονές και οι πιθανές δυσαρέσκεις.²⁹ Βάσει του φιλοσοφικού ρεύματος του ηδονισμού, η ευχαρίστηση δε δικαιολογείται, αν έχει ως τίμημα τη δυσαρέσκεια του άλλου, ενώ η αγαλλίαση του άλλου δημιουργεί την αγαλλίαση και σε αυτόν που την παρέχει.³⁰ Το ρεύμα του ηδονισμού σχετίζεται με το απόφθεγμα του Σαμφόρ, το οποίο λειτουργεί ως ηδονιστική κατηγορική προσταγή: «*Να απολαμβάνεις και να*

²⁶Βλ. Το ποίημα *Ηδονή* στο: Καβάφης, Κ., (1984), *Ποιήματα 1897-1933*, Αθήνα: Ίκαρος.

²⁷Πελεργίνης, Θ., (2005), *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, γ' έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 249.

²⁸Deleuze, G., (2005), *Φουκώ επιθυμία και ηδονή*, (μτφρ. Μπίτσελος, Τ.), Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 239-241.

²⁹Ονφρέ, Μ., (2009), *Η δύναμη της ύπαρξης*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 110-115.

³⁰Ονφρέ, Μ., (2009), *Η δύναμη της ύπαρξης*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 110-115.

προσφέρεις απόλαυση, χωρίς να κάνεις κακό ούτε στον εαυτό σου ούτε σε ποιονδήποτε άλλον, αυτό είναι ηθική. Αυτή η φράση τα λέει όλα: προσωπική απόλαυση, οπωσδήποτε, αλλά κυρίως απόλαυση του άλλου, καθώς χωρίς αυτή δεν νοείται καμία ηθική, αφού μόνο η υπόσταση του άλλου της δίνει αυτές τις ιδιότητες».³¹

Ο πρώτος φιλόσοφος που αναφέρθηκε στην έννοια της ηδονής, ήταν ο Δημόκριτος (460- 370 π.Χ.). Ο Δημόκριτος, βάσει των δικών του παρατηρήσεων για την ανθρώπινη συμπεριφορά και των δικών του εμπειριών, ανέπτυξε την θεωρία των κινήτρων. Σύμφωνα με τη θεωρία του, τα κίνητρα προέρχονται από την επιθυμία του ανθρώπου να επιδιώκει πράγματα και δραστηριότητες, που επιφέρουν την ηδονή και αποφεύγουν τον πόνο.³² Η διάκριση μεταξύ ηδονής και πόνου, κατά τον Δημόκριτο, ήταν ανάλογη της συμπεριφοράς του ατόμου. Ένα πράγμα επιφέρει ηδονή, εάν ο άνθρωπος αγωνίζεται γι' αυτό, και πόνο, αν το αποφεύγει.³³ Η διάκριση αυτή ήταν υποκειμενική, γι' αυτό και ο Δημόκριτος επεδίωξε να την αντικειμενοποιήσει, ώστε να έχει απήχηση σε όλους. Όρισε το κίνητρο, δηλαδή την επιδίωξη της ηδονής και την αποφυγή του πόνου, ως τη βάση του ατόμου.³⁴

Ο ηδονισμός ορίζει ότι ο απώτερος σκοπός είναι η ηδονή, η οποία, όπως και ο πόνος, συνιστά κινήση και όχι καθορισμένη κατάσταση. Καμία ηδονή δεν διαφέρει από τις υπόλοιπες, καθώς η ηδονή αποτελεί μια απλή αίσθηση, που την βιώνει η ύπαρξη χωρίς να μεταβάλλεται. Όσον αφορά τον φιλοσοφικό στοχασμό των Κυρηναϊκών, «Αυτοί πιστεύουν ότι το τέλος μας διαφέρει από την ευδαιμονία. Το τέλος μας είναι μια συγκεκριμένη ηδονή, ενώ η ευδαιμονία είναι το σύστημα συγκεκριμένων ηδονών, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται παρελθοντικές και μέλλουσες ηδονές. Μια συγκεκριμένη ηδονή είναι άξια επιλογής από μόνη της, ενώ η ευδαιμονία δεν είναι για τον εαυτό της, αλλά για χάρη συγκεκριμένων ηδονών. Το ότι η ευδαιμονία είναι σκοπός μας, έχει αξιοπιστία από το ότι είμαστε εξοικειωμένοι με αυτή από την παιδική μας

³¹ Ονφρέ, Μ., (2009), *Η δύναμη της ύπαρξης*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 80-81.

³² Ο Δημόκριτος βλέπει την ευδαιμονία ως τη γαλήνη του νου. (Βλ. Διογένη Λαέρτιο, 9, 45).

³³ Ο Δημόκριτος θεωρούσε ότι το μέτρο προκαλεί την καλή διάθεση, την *εὐθημίη*, ενώ ἡ ἔλλειψη ἢ ἡ υπερβολή προκαλούν μεγάλες κινήσεις που αποκλείουν την *εὐθημίην* (KRS 594). (Βλ., R.W. (2002), *Στωϊκοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί*, Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, σσ. 159).

³⁴ Davis, S. F., (1988), *Handbook of Research Methods in Experimental Psychology*, USA: Blackwell Publishing, pp. 390.

ηλικία και όταν την αποκτάμε δεν αναζητάμε κάτι περαιτέρω και δεν αποφεύγουμε τίποτα τόσο πολύ όσο τον πόνο, το αντίθετό της».³⁵

Στον Πλάτωνα, η ηδονή ορίζεται ως η αναπλήρωση μιας έλλειψης³⁶ ή ως η ανακούφιση της αγωνίας.³⁷ Ο Πλατωνικός στοχασμός διακρίνει την έννοια της ηδονής σε σωματική και ψυχική. Η σωματική ηδονή οδηγεί στην πνευματική διάσταση της ηδονής και συνοδεύεται από την οργανική ικανοποίηση. Η νοητική - ψυχική ηδονή προκαλείται από την προσδοκία της ηδονής, χωρίς τη σωματική παρέμβαση. Ο Πλατωνικός στοχασμός προτείνει το δυϊσμό του όντος, που δε διαχωρίζει τα επιμέρους στοιχεία του, αλλά τα προβάλλει σε μια διαλεκτική σχέση, έτσι ώστε να αλληλοπροσδιορίζονται ως απαραίτητο μέρος μιας ενιαίας ύπαρξης. Στην έννοια της ηδονής επιτυγχάνεται η σύνδεση του νοητικού και του σωματικού μέρους της υπάρξεως, μέσω του συσχετισμού των σωματικών και των ψυχικών διαθέσεων. Ο Πλάτων υπεστήριξε ότι δεν πρέπει να ενδιαφέρεται κάποιος για το σωματικό μέρος της υπάρξεως, διότι η ψυχή εγκαταλείπει το σώμα που τη φυλακίζει.³⁸

Εντός του φιλοσοφικού έργου του Πλάτωνα, η έννοια της ηδονής αποτελεί ένδειξη κατωτερότητας, όταν στοχεύει αποκλειστικά στη σαρκική απόλαυση. Ο Πλάτωνας προκρίνει τον ουράνιο έρωτα έναντι του πανδήμου έρωτος, ο οποίος είναι ο έρωτας των κοινών ανθρώπων, της μεγάλης μάζας.³⁹ Η ηδονή παραπέμπει στο λόγο του Πausανία, στο φιλοσοφικό έργο *Συμπόσιο*, αναφορικά με τη διάκριση του έρωτα σε πάνδημο και ουράνιο. Ο πάνδημος έρωτας είναι ο έρωτας που βασίζεται στην ηδονή, στην αισθησιακή απόλαυση, ο εφήμερος έρωτας που αποκλείει την ψυχική επαφή και αποκλείει την αληθινή επικοινωνία και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας.⁴⁰

³⁵Βλ. Διογένης ΙΙ, 87-88 (μετάφρ. Μπουμπούλη Π.), in: Annas, J., (1993), *The Morality of Happiness*, New York: Oxford University Press, pp. 230.

³⁶Ενώ στα συγγράματα μετά το *Γοργία*, ο Πλάτων θεωρεί τις ηδονές που παράγει η αναπλήρωση της έλλειψης ως κατώτερες, επειδή συνδέονται με τον πόνο, στον *Φίληβο* (44BC) υποστηρίζει ότι κάνουν λάθος όσοι λένε ότι η ηδονή δεν είναι τίποτα παραπάνω από την έλλειψη πόνου. (Βλ., R.W. (2002), *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί*, Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, σσ. 155).

³⁷Urstad, K., (2009), *Pathos, Pleasure and the Ethical Life in Aristippus*, *Journal of Ancient Philosophy*, Vol. III, Issue 1: 1-22, pp. 6.

³⁸Καζά, Π., (2005), *Ο Πλάτωνας και οι Ηδονές*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σταμούλη, σσ. 9, 49, 124-125.

³⁹Συκουτρής, Ι., (2006), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος, σσ. 103.

⁴⁰Συκουτρής, Ι., (2006), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος, σσ. 96-97.

Στο φιλοσοφικό έργο *Γοργίας* του Πλάτωνα, η έννοια της ηδονής αντιδιαστέλλεται με τις έννοιες του μέτρου και της κοσμικής τάξης. Ο Καλλικλής ορίζει την ηδονή ως τη συνεχή ροπή προς το ηδύ, και τη συσχετίζει με το σωματικό κάλλος. Η αυτεξούσια βούληση δεν γνωρίζει την υπακοή στους νόμους, αλλά τείνει στην τρυφηλότητα και στην ακολασία, για να επιβεβαιώσει την ελευθερία της. Η Σωκρατική ηθική υπεστήριζε την ύπαρξη των κακών ηδονών, ενώ ο Πλάτων αναφέρεται στις μικτές καταστάσεις, κατά τις οποίες το σώμα νιώθει και τα δύο συναισθήματα.⁴¹

Ο Αριστοτέλης, στα *Ηθικά Νικομάχεια*, αναφέρεται στην ακολασία και στην υπερβολή κατά την κάρπωση των ηδονών. Στο βιβλίο VII των *Ηθικών Νικομαχείων*, ο Αριστοτέλης επισημαίνει την αξία του αυτοελέγχου και τους κινδύνους της απουσίας του, ως χαρακτηριστικά που ορίζονται σε σχέση με την ηδονή. Θεωρεί εσφαλμένη την άποψη πως καμία ηδονή δεν είναι καλή. Ακόμη, διαφωνεί με την πεποίθηση ότι το αγαθό δεν έχει σχέση με την ηδονή και ότι η καλύτερη κατάσταση είναι η ουδέτερη, στην οποία υπάρχει η αποφυγή του πόνου και της ηδονής. Στο εν λόγω βιβλίο, ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως η ηδονή είναι μια ενέργεια, της οποίας η επίτευξη ενυπάρχει εντός της, κάτι το οποίο ισχύει και στις σωματικές ηδονές (VII 12, 1152b33-1153a13). Το αγαθό, κατά τον Αριστοτέλη, δύναται να σχετίζεται με την ηδονή, καθώς η ηδονή συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την ευδαιμονία (VII 13, 1153b14-15). Ενώ οι περισσότεροι άνθρωποι θεωρούσαν πως όλα τα ζώα - συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου- τείνουν προς την ηδονή, ο Αριστοτέλης όρισε ως ύψιστο αγαθό αυτό που περιλαμβάνει την ηδονή (VII 12, 1153b25-31, 1152b19-20). Ο Αριστοτέλης θεωρούσε πως οι άνθρωποι δεν πρέπει να εμπιστεύονται ευθής εξαρχής τα ένστικτα που πηγάζουν από τις ηδονές. Παρ' όλα αυτά, πίστευε πως δεν πρέπει να είναι καχύποπτοι ακόμη και με τις σαρκικές ηδονές, οι οποίες κατέχουν κάποια θέση στη ζωή του ανθρώπου (VII 14, 1154a8-21).⁴²

Ο Αριστοτέλης ορίζει, στο έργο *Ρητορική*, την ηδονή ως εξής: «*Η ηδονή είναι μια ορισμένη κίνηση της ψυχής και μια επάνοδος της, συνολική και αισθητή, στη φυσική της κατάσταση- το αντίθετό της είναι η λύπη. Αν είναι κάτι τέτοιο η ηδονή, τότε είναι φανερό ότι ευχάριστο (ηδύ) είναι ό,τι παράγει τη διάθεση που είπαμε' ό,τι την*

⁴¹ Καζά, Π., (2005), *Ο Πλάτωνας και οι Ηδονές*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σταμούλη, σσ. 69-71.

⁴² Broadie, S., Rowe, C., (2002), *Aristotle Nichomachean Ethics*, New York: Oxford University Press, pp. 65-67.

καταστρέφει ή παράγει την αντίθετη διάθεση είναι λυπηρό. Υποχρεωτικά λοιπόν κάθε κίνηση προς τη φυσική κατάσταση είναι γενικά ευχάριστο πράγμα, ιδίως όταν αυτά που γίνονται σε συμφωνία προς τη φύση φτάνουν να αποκτήσουν την πραγματική δική τους φύση».⁴³

1.2 Ο Μετασωκρατικός ηθικός στοχασμός περί ηδονής

Η ηθική του ηδονισμού διακρίνεται στον ακραίο ηδονισμό και στον μετριοπαθή ηδονισμό. Ο ακραίος ηδονισμός εκπροσωπείται από τον Αρίστιππο τον Κυρηναίο, ενώ ο μετριοπαθής ηδονισμός από τον Επίκουρο. Ο Αρίστιππος, αν και μαθήτευσε κοντά στον Σωκράτη, διαφοροποιήθηκε από τον μέντορά του ως προς τη φύση της αρετής, διότι ο Αρίστιππος ταύτισε την ηδονή με την ευδαιμονία.⁴⁴ Και για τον Αρίστιππο και για τον Επίκουρο, η ηδονή συνιστά το ύψιστο αγαθό, αλλά για τον Επίκουρο η ηδονή πρέπει να παρέχει την αταραξία της ψυχής. Ο Επίκουρος αποδεχόταν τόσο τις κινητικές ηδονές, που προϋποθέτουν ή συνεπάγονται κίνηση, όσο και τις καταστηματικές ή καταστασιακές ηδονές. Αναγνώριζε και τις δύο κατηγορίες και τις συνέδεσε με το σώμα και με το νου, σε αντίθεση με τους Κυρηναϊκούς, οι οποίοι δεχόνταν ως υπαρκτές μόνο τις κινητικές ηδονές του σώματος.⁴⁵ Η αξιολογική ιεράρχηση των ηδονών προϋπήρχε στον Πλάτωνα, ο οποίοςι διέκρινε τις ηδονές σε καθαρές και μη καθαρές, αλλά και στον Αριστοτέλη, που τις διέκρινε σε επιεικείς και αισχρές.⁴⁶

Οι σωματικές ηδονές ήταν θεμελιώδεις για τον Επίκουρο, με τη διαφορά ότι δεν της επεδίωκε αδιακρίτως, αλλά επέλεγε όσες εξασφαλίζουν την ελευθερία από κάθε ανησυχία, δηλαδή την αταραξία. Ο Επίκουρος υπεστήριζε:

*«Δεν ξέρω πώς θα συλλάβω το Αγαθόν, αν αφαιρέσω τις ηδονές της γεύσης, αν αφαιρέσω τις σεξουαλικές ηδονές, αν αφαιρέσω την ευχαρίστηση των ακουσμάτων και την τέρψη που προσφέρει η θέα μιας γλυκειάς μορφής».*⁴⁷

⁴³ Αριστοτέλης, (2002), *Ρητορική Α'*, Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτηρος, σσ. 277.

⁴⁴ Souryal, S., (2011), *Ethics in Criminal Justice, In Search of the Truth*, 5th edition, U.S.A.: Anderson Publishing, pp. 128.

⁴⁵ Sharples, R.W. (2002), *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί*, Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, σσ. 157.

⁴⁶ Πελεγρίνης, Θ., (2009), *Ηθική Φιλοσοφία*, 6^η έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 23-24.

⁴⁷ Επίκουρος, όπως τον παραθέτει ο Αθήναιος, 7.280^A=απ. IO Bailey, Βλ., R.W. (2002), *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί*, Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, σσ. 155.

Ο Αρίστιππος επηρεάστηκε από τον ηθικό στοχασμό του Σωκράτη και, διατηρώντας τον αυτοέλεγχό του, γεύοταν τις χαρές της ζωής. Ο Αρίστιππος θεωρούσε την έννοια της ηδονής ως το αγαθόν, μέσω του οποίου η ύπαρξη καθίσταται ευδαίμων. Η ηδονή ήταν για τον Αρίστιππο «ο φυσικός και αδιαφιλονίκητος στόχος κάθε ανθρώπινης ενέργειας· δίχως αυτήν η ευδαιμονία δεν μπορεί να νοηθεί· το κακό είναι χωρίς αμφιβολία ο πόνος. Βέβαια η ηδονή είναι μια υποκειμενική κατάσταση, αλλ' ακριβώς για τούτο έχει και θετική αναντίρρητη αξία».⁴⁸

Η έννοια της ηδονής αποτελεί αυτοσκοπό για τον Αρίστιππο, ο οποίος προκρίνει την ηδονή του Εγώ από το όφελος του Συ.⁴⁹ Ο φιλοσοφικός στοχασμός του Αριστίππου ταυτίστηκε -από τον Διογένη τον Λαέρτιο- με το στοχασμό των σοφιστών, διότι και ο Αρίστιππος και οι σοφιστές εκτιμούσαν περισσότερο τη γνώση επί χρήμασι.⁵⁰ Η γνώση για τον Αρίστιππο μπορούσε να κατακτηθεί μόνο μέσω της ηδονής.⁵¹ Στην αρχαιότητα, η έννοια της ηδονής θεωρείτο ότι υπονόμειε τη λογική, τον αυτοέλεγχο και την αυτάρκεια, ούσα σε πλήρη αντίθεση με την αρετή. Ο Αρίστιππος θεωρήθηκε ως υπέρμαχος των σωματικών ηδονών -ιδιαίτερα όσων σχετίζονταν με την ερωτική απόλαυση- ενώ ήταν ηθικά αδιάφορος έναντι της έννοιας του αυτοελέγχου και της λογικής ακεραιότητας. Εξαιτίας αυτής του της κοσμοθεωρίας ο Λουκιανός τον είχε αποκαλέσει *σοφιστή των ηδονικών απολαύσεων*.⁵²

Σύμφωνα με τον Αρίστιππο, το σώμα το οποίο παραδίδετο στην ηδονή, αγγίζει τα όριά του και γίνεται απεριόριστο. Η ηδονή έχει ως σκοπό την αποσυναρμολόγηση του εγώ και την απειρότητα μέσω της δοκιμής του αβέβαιου, του ευσταθούς όρου της εγγύτητας. Συνεπώς, το σώμα της ηδονής οδηγεί το σώμα εκτός των ορίων του και είναι η υπέρβαση του Εγώ κινούμενη προς το Συ.⁵³

Οι στοχαστές του ηδονισμού θεωρούν ότι η γνώση κατακτάται από την ύπαρξη, μέσω της βίωσης του πόνου και της ηδονής. Ο άνθρωπος μέσω της

⁴⁸ Παπανούτσος, Ε.Π., (1995), *Ηθική*, τόμος Ι, ε' έκδοση, Αθήνα: Δωδώνη, σσ. 66.

⁴⁹Watson, J., (1895), *Hedonistic Theories from Aristippus to Spencer*, London and New York: Macmillan and Co, pp. 40.

⁵⁰O' Grady, P., (2008), *The Sophists An Introduction*, UK, USA: Bloomsbury Publishing, pp. 156.

⁵¹Redmond, F., (2013), *Cyrenaics Handbook*, Great Britain: Amazon.co.uk, Ltd., Marston Gate, pp. 3-4.

⁵²Urstad, K., (2009), *Pathos, Pleasure and the Ethical Life in Aristippus*, *Journal of Ancient Philosophy*, Vol. III, Issue 1, pp. 1-3.

⁵³Nancy, Jean- Luc, (2013), *Corpus II, Writings on Sexuality*, New York: Fordham University Press, pp. 93-96.

φρονήσεως μπορεί να γίνει ευδαίμων, εάν δεν αναλωθεί στις ηδονές, αλλά δοθεί στην απόλαυση με μέτρο όσο το δυνατόν περισσότερων χαρών και λιγότερων πόνων.⁵⁴ Ο βίος τους ήταν πέραν των συμβατικών αξιών. Ο ηδονισμός θα μπορούσε να αποτελεί μια ερμηνεία της ηθικής του Σωκράτη, εξαιτίας της έμφασής του στην αυτονομία των ανθρώπων. Ωστόσο, το κινήγι των παροντικών ηδονών, που υπεστήριζε ο Αρίστιππος, τον διαφοροποιεί πλήρως από το στοχασμό του Σωκράτη.⁵⁵

Σύμφωνα με το πλαίσιο της φιλοσοφίας του Αριστίππου, η σεξουαλική ηδονή δεν είχε σχέση με την έννοια του κακού, αν και ήταν οντολογικά και ποιοτικά κατώτερη από τις υπόλοιπες. Είχε σχέση με την στέρηση και την ταλαιπωρία, και εξαρτάτο από τις ανάγκες του σώματος.⁵⁶ Η ηδονή αποτελούσε το τέλος, το σκοπό στον οποίο έπρεπε να στοχεύει η ψυχή, ενώ ήταν κυρίως περιορισμένη στις σωματικές απολαύσεις και ιδίως στις απολαύσεις της στιγμής. Ο Αρίστιππος ταύτισε την ηδονή και τον πόνο με τις κινήσεις, θεωρώντας την ηδονή ως μια απαλή κίνηση, και τον πόνο ως μια επώδυνη κίνηση.⁵⁷

Οι απόψεις του Αριστίππου έμειναν γνωστές ως *εγωτιστικός ηδονισμός*.⁵⁸ Επεδίδeto σε αισθησιακές απολαύσεις, ακολουθούσε τα πάθη του, και μπορούσε να λάβει χαρά από την κάθε περίπτωση. Μπορούσε να προσαρμοστεί σε κάθε τόπο και χρόνο, καθώς λάμβανε την ηδονή από το παρόν, ενώ δεν μοχθούσε να λάβει την απόλαυση από κάτι, το οποίο δεν βίωνε τη συγκεκριμένη στιγμή στη ζωή του.⁵⁹ Ο Αρίστιππος δίδασκε ότι: «Κριτήρια είναι τὰ πάθη και μόνα καταλαμβάνεσθαι και ἀδιάψευστα τυγχάνειν» (Σέξτος Εμπειρικός, *Προς Λογικούς*, Βιβλίο Α', 191a),⁶⁰ εννοώντας ως πάθη τις αισθήσεις, μέσω των οποίων η ύπαρξη οδηγείται στη γνώση. Θεωρούσε το άμεσο παρόν ως τον ορίζοντα δράσης του κάθε ανθρώπου, ενώ το κριτήριο της δράσης του ήταν η ηδονή που θα αποκομίσει. Οι επιθυμίες του παρελθόντος και του μέλλοντος ήταν μάταιες, αφού κάθε ηδονή έχει έναν αυστηρώς

⁵⁴ Παπανούτσος, Ε. Π., (1995), *Ηθική*, τόμος Ι, ε' έκδοση, Αθήνα: Δωδώνη, σσ. 60-68.

⁵⁵ Annas, J., (1993), *The Morality of Happiness*, New York: Oxford University Press, pp. 228.

⁵⁶ Foucault, M., (1990), *The History of Sexuality*, Vol. 2: The Use of Pleasure, USA: Vintage House, pp. 48-49.

⁵⁷ Guthrie, W., (1971), *Socrates*, United Kingdom: Cambridge University Press, pp. 174.

⁵⁸ Souryal, S., (2011), *Ethics in Criminal Justice, In Search of the Truth*, 5th edition, U.S.A.: Anderson Publishing, pp. 128-129.

⁵⁹ Redmond, F., (2013), *Cyrenaics Handbook*, Great Britain: Amazon.co.uk, Ltd., Marston Gate, pp., 8, 16.

⁶⁰ Δελλής, Ι., (2009), *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, Αθήνα: Δαρδανός, σσ. 277.

συγκεκριμένο και ατομικό χαρακτήρα, είναι δηλαδή μια απόλαυση που έχει ορισμένη αιτία και τοποθετείται στη διάσταση του παρόντος. Η ηδονή διαφέρει από την ευδαιμονία, διότι η ευδαιμονία τοποθετείται στο μακρινό μέλλον, και είναι η σύνθεση πολλών επιμέρους και διαφορετικών μεταξύ τους ηδονών.⁶¹

Στο φιλοσοφικό στοχασμό των Κυρηναϊκών, το αγαθό είναι η ηδονή. Μέσω της φρονήσεως πρέπει να παρέχονται οι εντονότερες ηδονές, απαλλαγμένες από τους πόνους, τις θλίψεις και τις βασανιστικές έννοιες. Οι Κυρηναϊκοί θεωρούσαν πως η διερεύνηση της έννοιας της ηδονής, μέσω του ηθικού αξιακού συστήματος, είναι συνυφασμένη με τη Μεταφυσική και με τη Γνωσιολογία.⁶²

1.3 Η έννοια της ηδονής σε μεταγενέστερους φιλοσόφους

Το φιλοσοφικό ρεύμα του ηδονισμού θεωρεί την ηδονή ως τον απώτερο στόχο της ζωής του ανθρώπου. Ο Κικέρων αναφέρει πως η έννοια της ηδονής συνυπάρχει με την έννοια του πόνου.⁶³ Σύμφωνα με τον Τζον Στιούαρτ Μιλ, «Δεν μπορεί να δοθεί κανένας λόγος γιατί είναι επιθυμητή η γενική ευδαιμονία, εκτός από το ότι κάθε άτομο όσο κι αν πιστεύει ότι είναι εφικτό, επιθυμεί τη δική του ευτυχία».⁶⁴ Ο Μιλ θεώρησε το ευγενές ηθικό φρόνημα ως την καλύτερη εγγύηση, προκειμένου η ωφελμιστική οπτική να αποβεί ευεργητική για το κοινωνικό σύνολο.⁶⁵

Σύμφωνα με το φιλοσοφικό στοχασμό του Τζέρεμυ Μπένθαμ, ο άνθρωπος παραλληλίζεται με το ζώο που επιδιώκει ή αποφεύγει την ηδονή, καθώς κυβερνάται από τις δύο κύριες δυνάμεις, την ηδονή και τον πόνο. Το σφάλμα του ηδονισμού είναι η σύγχυση της ηδονής με την ευδαιμονία, διότι η ηδονή δεν οδηγεί απαραίτητα στην ευδαιμονία. Όσοι επιδιώκουν αποκλειστικά την ηδονή, καταλήγουν να είναι δυστυχισμένοι, υπό τη μάταιη αναζήτηση της ηδονής.⁶⁶

Ο Μισέλ Φουκώ, στο έργο *Δίμα της Γνώσης*, συμπιέζει τις αιχμές των επιθυμητικών συναρμογών, παρουσιάζοντας τη σεξουαλικότητα ως μια ιστορική

⁶¹ Πελεγρίνης, Θ., (1998), *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 98.

⁶² Παπανούτσος, Ε. Π., (1995), *Ηθική*, τόμος Ι, ε' έκδοση, Αθήνα: Δωδώνη, σσ. 81-82.

⁶³ Redmond, F., (2013), *Cyrenaics Handbook*, Great Britain: Amazon.co.uk, Ltd., Marston Gate, pp. 83-85.

⁶⁴ Watson, J., (1895), *Hedonistic Theories from Aristippus to Spencer*, London and New York: Macmillan and Co, pp.30.

⁶⁵ Κονδύλης, Π., (1992), *Η ηδονή, Η ισχύς, Η Ουτοπία*, Αθήνα: Εκδόσεις Στιγμή, σσ. 39.

⁶⁶ Omoregbe, J. I., (2001), *The Human Predicament: Has Human Life on Earth Any Ultimate Purpose, Any Ultimate Meaning? – An Existential Inquiry*, University of Lagos, 12th September 2001, pp. 1-26, [14-15].

μεταβλητή και μια προσδιορίσιμη επιθυμητική συναρμογή. Η σεξουαλικότητα ανάγεται στο σεξ, καθώς οι ηδονές σχηματίζουν αντιεξουσίες. Η επιθυμία διευθετεί το κοινωνικό πεδίο, ενώ ο Φουκώ θεωρεί ανυπόφορη τη λέξη επιθυμία, διότι ταυτίζεται με την έλλειψη και τελεί υπό καταπίεση. Υποστηρίζει πως αυτό που ο ίδιος αποκαλεί ηδονή ταυτίζεται με αυτό που οι άλλοι αποκαλούν επιθυμία. Το πέρασμα αυτό από μια προβληματική της γνώσης σε μια προβληματική της εξουσίας, αποτέλεσε τομή στο έργο του Φουκώ.⁶⁷

Η έννοια της ηδονής ομοιάζει με την αρχαία αντίληψη του ινδικού σώματος, σύμφωνα με την οποία η σάρκα αποτελεί τόπο σύγκρουσης των δυνάμεων που δημιουργούν και διατηρούν ισορροπίες, όπως είναι το σπινοζικό σώμα και το *Conatus*. Σύμφωνα με τον Σπινόζα, η σχέση με τη φύση και το περιβάλλον εκδηλώνεται μέσα από το *Conatus*, το οποίο αποτελεί την ουσία του ατόμου. Είναι μια παρόρμηση, ένας αγώνας για την επιβίωση, μια επιθυμία του ατόμου να αυξήσει τη δύναμή του, το οποίο του επιφέρει μεγαλύτερη ευτυχία και ελευθερία. Ο Σπινόζα θεωρεί πως ό,τι ενδυναμώνει το *Conatus* προκαλεί ηδονή και χαρά, ενώ ό,τι αδυνατεί, προκαλεί πόνο. Η αληθινή αρετή είναι η κατανόηση της φύσης και η ζωή σύμφωνα με τους νόμους της.⁶⁸ Βέβαια, σε αντίθεση με τον χριστιανικό μηδενισμό που ακρωτηριάζει το σώμα και τη σάρκα, η ινδική πνευματικότητα το δοξάζει, καθώς δεν αφορά μόνο το σώμα, αλλά το σύνολο του όντος. Η ινδική ισότητα υπαρξιακής μεταχείρισης ανδρών και γυναικών δεν απαλείφει τις διαφορές μεταξύ τους, αλλά την ανάγκη να αναλογιστεί ο καθένας τις διαρρυθμίσεις σε σχέση με τη φυσιολογία του. Με άλλα λόγια, υποστηρίζεται μια ολοκληρωτική ισότητα ενώπιον της ηδονής. Στις ινδικές ερωτικές διδαχές υπάρχει μόνο το ωραίο και το άσχημο σε σχέση με τον στόχο της επίτευξης της ηδονής, προαναγγέλλοντας τον Σπινόζα, ο οποίος υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει καλό ή κακό, αλλά ωραίο και άσχημο σε σχέση με αυτό που προτείνεται.⁶⁹

Ο Κίρκεγκωρ, εντός του φιλοσοφικού του στοχασμού, αναπτύσσει την αγνή φύση της ηδονής, η οποία καταλήγει στον αισθησιασμό. Παρουσιάζει πως η ουσία της ανθρώπινης υπάρξεως δύναται να εντοπισθεί μόνο εντός του θρησκευτικού

⁶⁷ Deleuze, G., (2005), *Φουκώ, επιθυμία και ηδονή*, (μετάφρ. Μπέτζελος, Τ.), Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 234-238.

⁶⁸ Collier, C., (2013), *Recovering the Body: A philosophical story*, Canada: University of Ottawa Press, pp. 186.

⁶⁹ Ονφρέ, Μ.,(2008), *Η Αναζήτηση των Ηδονών*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 142-162.

σταδίου. Η εναλλαγή του αισθητικού και του θρησκευτικού σταδίου της υπέρξεως υπάρχει ομοίως και στο στοχασμό του Γιάσπερς, ο οποίος αναφέρεται στον *Νόμο της ημέρας* και στο *Πάθος για τη νύχτα*. Ο *Νόμος της ημέρας* ταυτίζεται με το στοχασμό των κλασικών χρόνων, ενώ το *Πάθος για τη νύχτα* ταυτίζεται με τον ρομαντισμό. Ενώ όμως ο Κίρκεγκωρ αναφερόταν στη μοναχική ύπαρξη, ο Γιάσπερς εστίαζε στην επικοινωνία με τις άλλες υπάρξεις.⁷⁰

Η έννοια της ηδονής αποτέλεσε τη κινητήρια δύναμη τόσο στη φιλοσοφία όσο και στη ζωή του Κίρκεγκωρ, από την οποία σταδιακά μετέβη από τον αισθητικό, στον ηθικό και στον θρησκευτικό τρόπο ζωής. Εν ακολουθία, η ευρωπαϊκή ηθική φιλοσοφία, ούσα διαποτισμένη από τη ζωτική ορμή και τη φιλοσοφία του Μπερξόν, προσπάθησε να γεφυρώσει το κενό ανάμεσα στη σωματική και στην πνευματική ζωή. Η ζωτική δύναμη, κατά τον Μπερξόν, δηλαδή η *élan vital*, εκτός από μυστηριώδης οντότητα, αποτελεί τη γνήσια ώθηση της ζωής, καθώς περνάει από τη μια γενιά στην επόμενη, μέσα από τους εξελισσόμενους οργανισμούς. Αυτή η ώθηση είναι η βασική αιτία παραλλαγών που συσσωρεύεται στη δημιουργία νέων ειδών, η οποία γεφυρώνει τα παλιά είδη στο μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Με παγκόσμιους όρους, οι ζώντες οργανισμοί υπόκεινται στην ώθηση της *élan vital*, ενώ με ατομικούς όρους, κάθε οργανισμός έχει τη δική του *élan vital*, η οποία λαμβάνεται υπόψη για την εξέλιξή του. Η ζωτική ορμή και η δύναμη της ζωής τροφοδοτούν τον μικρόκοσμο και τον μακρόκοσμο, ωθώντας την ύπαρξη σε μια μεταβαλλόμενη κίνηση, όπως συνέβη με την ηδονή στο φιλοσοφικό στοχασμό του Κίρκεγκωρ.⁷¹

Ο έρωτας για τον Κίρκεγκωρ στο θρησκευτικό στάδιο, ο έρωτας δηλαδή της ψυχής προς την ιδέα, ομοιάζει με τον έρωτα της ψυχής, όπως τον παρουσίασε ο Σωκράτης στο *Συμπόσιο*. Στο διάλογο μεταξύ του Σωκράτη και του Αγάθωνα, ο έρωτας αποδεικνύεται μια κίνηση, ένα *élan de coeur*, προς μια ανώτερη μορφή υπέρξεως, μια κίνηση που δεν σταματά ποτέ. Ο έρωτας, όπως τον συνέλαβε αρχικά ο Σωκράτης και στη συνέχεια ο Κίρκεγκωρ, δεν περιορίζεται εντός των ορίων της θνητής φύσεως, δεν είναι η ικανοποίηση μιας φυσικής ανάγκης. Οδηγεί έξω από τα πεπερασμένα όρια του ανθρώπου, είναι ο αγώνας κατά του χρόνου, είναι κάτι το

⁷⁰Ζαν, Βαλ, (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 69-70, 74-75, 133.

⁷¹Gillies, M., A., (1996), *Henri Bergson and British Modernism*, United States: Mc-Gill-Queen's University Press, pp. 14.

μεταφυσικό, που είναι ανθρώπινο φαινόμενο ως προς τη φύση του και μη ανθρώπινο ως προς την τάση και το τέλος του. Αποτελεί το μέσο, για να πραγματοποιήσει η ύπαρξη την υπέρβασή της στη σφαίρα του παραλόγου.⁷² Η ορμή της ζωής έγκειται σε μια απαίτηση για δημιουργία. Η ζωή συγκρίνεται με μια ορμή, διότι η ζωή είναι ψυχολογικής τάξεως.⁷³

Η αναζήτηση των ηδονών αποτέλεσε μείζον θέμα ανά τους αιώνες. Από τον Δημόκριτο και τον Αρίστιππο (με τις σαρκικές ηδονές), τον Επίκουρο και τον Πλάτωνα (με τις ψυχικές ηδονές), ως τον Κίρκεγκωρ και την αναζήτηση των αγνών ηδονών, ο ηδονισμός υπήρξε ένα φιλοσοφικό ρεύμα με διαφορετικές εκφάνσεις. Στη σύγχρονη φιλοσοφία, ο ηδονισμός εκπροσωπείται (στον εικοστό πρώτο αιώνα) από τον Γάλλο φιλόσοφο Μισέλ Ονφρέ. Ο Ονφρέ, μέσα από τον χριστιανικό σκοταδισμό της σάρκας, προτείνει τη φιλοσοφία ενός αισθησιακού Διαφωτισμού. Υποστηρίζει το κυνήγι των ηδονών εντός της ερωτικής πνευματικότητας της ζωής, και την ισότητα των ανδρών και των γυναικών στον ερωτισμό και στην ηδονή. Υιοθετεί έναν έρωτα ανάλαφρο, φεμινιστικό και συναινετικό, ο οποίος υπηρετεί την ευγένεια των σαρκών και την αισθησιακή ηδονή των υλικών ψυχών, απελευθερωμένων από την πίστη και τις συμβάσεις. Η σεξουαλικότητα επικαθορίζει το σύνολο του όντος, μέσα από την ολοκληρωτική ισότητα ενώπιον της ηδονής. Συνδυάζει το ηδονιστικό με το αισθητικό στοιχείο, καθώς υποστηρίζει μια ωφελιμιστική και τελεολογική φιλοσοφική λογική, στην οποία υπάρχει μόνο το ωραίο και το άσχημο, σε σχέση με τον στόχο της επίτευξης της ηδονής.⁷⁴

Ο Ονφρέ επηρεάστηκε από την Νίτσεική αντίληψη περί εκμηδένισης των παθών και των επιθυμιών. Στο φιλοσοφικό έργο του Νίτσε, *Το Λυκόφως των Ειδώλων*, ο Νίτσε αναφέρει πως η πνευματικοποίηση του πάθους είναι αντίθετη του χριστιανισμού. Η εκκλησία παρουσιάζεται ως πολέμιος του πάθους, καθώς εφαρμόζοντας την πειθαρχία, εξήρε το τέλος της αισθητικότητας. Αυτό οφείλεται στην αδυναμία της κάθε υπάρξεως να ακολουθήσει τα πιστεύω της, εντός του χριστιανισμού, ανεξάρτητα από το ηθικό και το συνειδησιακό της πλαίσιο.⁷⁵

⁷² Σκουρτής, Ι., (2006), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος, σσ. 188.

⁷³ Μπερξόν, Ε., (2006), *Η δημιουργική εξέλιξη*, Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, σσ. 240-244.

⁷⁴ Ονφρέ, Μ., (2008), *Η Αναζήτηση των Ηδονών*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 27, 155.

⁷⁵ Νίτσε, Φ., (2000), *Το Λυκόφως των Ειδώλων, Ο Αντίχριστος, Ecce Home*, Θεσσαλονίκη: Νησίδες, σσ. 36.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΑΠΟ ΤΟΝ ΗΔΟΝΙΣΜΟ ΣΤΟΝ ΑΙΣΘΗΣΙΑΣΜΟ ΤΟΥ ΚΙΡΚΕΓΚΩΡ

Ο καλύτερος τρόπος ν' αντιστέκεσαι σε έναν πειρασμό, είναι να υποκύπτεις σ' αυτόν.

Όσκαρ Ουάιλντ⁷⁶

2.1 Η έννοια της ηδονής εντός του αισθητικού σταδίου του Κίρκεγκωρ

Ο Κίρκεγκωρ, έχοντας επηρεαστεί καταλυτικά από τον φιλοσοφικό στοχασμού του Έγγελου, συνειδητοποίησε ότι πέρα από τη νόηση, που χαρακτηρίζει τη θεωρία του αντικειμενικού κόσμου, υπάρχει και η τάση προς ευτυχία, η οποία θέτει τον άνθρωπο αντιμέτωπο με την ίδια του την ύπαρξη. Η γνώση του κόσμου, κατά τον Κίρκεγκωρ, πρέπει να έχει ως αφετηρία την ύπαρξη του εαυτού. Η ύπαρξη χαρακτηρίζεται από την ταλάντευση μεταξύ των αντιθέσεων, όπως είναι για παράδειγμα η ηδονή και ο πόνος, και οι οποίες προκαλούν αγωνία και απελπισία. Αυτό είναι έκδηλο με την προσαρμογή της Εγγελιανής διαλεκτικής «θέση- αντίθεση- σύνθεση», στη μορφή «Είτε- Είτε», ένα από τα σημαντικότερα έργα του Κίρκεγκωρ.⁷⁷ Στον Κίρκεγκωρ δεν υπάρχει η σύνθεση, υπάρχουν μόνο οι έννοιες της θέσης και της αντίθεσης. Ο Κίρκεγκωρ επιθυμεί η θέση και η αντίθεση να διατηρηθούν χωρίς τη σύνθεση. «Ο άνθρωπος -λέγει- είναι μια σύνθεση, της οποίας οι ακραίες αντιθέσεις πρέπει να διατηρηθούν».⁷⁸

Η γνώση του κόσμου, κατά τον Κίρκεγκωρ, έχει ως αφετηρία το Εγώ και την εκλογή του μεταξύ των εννοιών της ηδονής και του πόνου, της αγωνίας και της απελπισίας. Το φιλοσοφικό έργο *Είτε Είτε* αποτελεί την έκφραση της αναζήτησης της ελευθερίας της υπάρξεως, μεταξύ των τριών σταδίων του βίου της υπάρξεως. Ο πρώτος τόμος, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως αισθητικός,⁷⁹ παρουσιάζεται γραμμένος από έναν άγνωστο νεαρό. Στον τόμο αυτό, ο ωραιολόγος αναζητεί την ηδονή, μην έχοντας σαφή στόχο εντός του βίου του. Στον δεύτερο τόμο, ο οποίος χαρακτηρίζεται

⁷⁶Ο Όσκαρ Ουάιλντ εισήγαγε τον όρο *εσσετισμός*, που αναφέρεται στην *τέχνη για την τέχνη*. Ο *εσσετισμός* ή *αισθητισμός* είναι έκδηλος στο πρώτο στάδιο της φιλοσοφίας του Κίρκεγκωρ, το αισθητικό.

⁷⁷ Σπετσιέρης, Κ., (1956), *Οντολογία και Φιλοσοφία της Υπάρξεως*, Αθήνα: εκδόσεις Νικ. Σακκουλά, σσ. 151-152.

⁷⁸ Ζαν, Βαλ., (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 179.

⁷⁹ Ζαν, Βαλ., (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 252.

ως ηθικός, έχουν συμπεριληφθεί δύο εκτενή γράμματα ενός ηλικιωμένου άντρα -του πάρεδρου Ουίλιαμ- ο οποίος δεν εγκρίνει την αισθητική στάση, και ενθαρρύνει τον νεαρό άντρα να αναλάβει ευθύνες. Ο συγγραφέας του πρώτου τόμου καθοδηγείτο από το κινήγι της ηδονής και μέσω των ψευδωνύμων⁸⁰ που χρησιμοποιεί, παρακινεί τη στοχαζόμενη ύπαρξη να αναζητήσει το Εγώ της.⁸¹

Οι έννοιες του πάθους και της αμαρτίας είναι σημαντικές εντός του φιλοσοφικού στοχασμού του Κίρκεγκωρ, διότι η βίωση της πίστεως στο θρησκευτικό στάδιο αποτελεί συνειδητή επιλογή, στην οποία συμμετέχει ολόκληρη η ύπαρξη. Η ύπαρξη στους κόλπους της αμαρτίας συνδέεται ουσιαστικά με τη γέννηση του ατομικού Εγώ υπό το ανακριτικό, αλλά στοργικό βλέμμα του Θεού.⁸²

Η ηδονή, στην αγνή της μορφή, παρουσιάζεται εντός του φιλοσοφικού στοχασμού του Κίρκεγκωρ στο αισθητικό στάδιο, ενώ στη συνέχεια αντικαθίσταται από τον αισθησιασμό. Το αισθητικό στάδιο προέρχεται από την ελληνική λέξη *αίσθησις*, και χρησιμοποιείται από τον Κίρκεγκωρ για να περιγράψει τον αισθητικό τρόπο ζωής, ως μια απεριόριστη επιθυμία και θέληση.⁸³

Στο σεξουαλικό - αισθητικό μέρος της υπάρξεως, ενέχεται η υπερβατική διάσταση και η διάσταση της εντάσεως της ηδονής, καθώς το υποκείμενο μετέχει των διαστάσεων της ηδονής και του ρομαντισμού.⁸⁴ Η αγνή φύση της ηδονής, στο πρώιμο στάδιο του Κίρκεγκωρ, παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με τον ηδονισμό του La Mettrie. Ο La Mettrie ανακάλυψε την ηδονή στην αρχέγονη αθωότητά της, πέραν του

⁸⁰Τα κυριότερα ψευδώνυμα που χρησιμοποιεί ο Κίρκεγκωρ είναι 1) ο **Johannes Climacus** (= Ιωάννης της Κλίμακος, υποτιθέμενος συγγραφέας των Κίρκεγκωριανών βιβλίων: *Φιλοσοφικά ψιχία ή Κνήσματα και περιτιμήματα* (1844) και *Τελειωτικό μη - επιστημονικό Υστερόγραφο στα Φιλοσοφικά ψιχία* (1846), 2) ο **Vigilius Haufniensis** (= ο επαγρυπνών Κοπεγχάγειος), υποτιθέμενος συγγραφέας του βιβλίου *Η έννοια της αγωνίας* (1844), 3) Ο **Constantin Constantius**, υποτιθέμενος συγγραφέας του βιβλίου *Η επανάληψη* (1843). Το όνομα του Κωνσταντίου προέρχεται από τη λατινική λέξη *constantia*, η οποία ταυτίζεται με την αταραξία και την εμμονή, ως στοιχεία της επανάληψης. 4) ο **Johannes de Silentio** (= Ιωάννης της Σιωπής, υποτιθέμενος συγγραφέας του βιβλίου *Φόβος και Τρόμος* (1843), και 5) ο **Anti-Climacus** (= Αντι-Κλίμακος), υποτιθέμενος συγγραφέας των βιβλίων *Η ασθένεια προς θάνατον* (1849) και *Εξάσκηση στον χριστιανισμό* (1850). (Βλ. Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013, σσ. 15).

⁸¹Carlisle, C., (2006), *Kierkegaard: A Guide for the Perplexed*, London: Continuum International Publishing Group, pp. 11, 30-31.

⁸²Κλοσσόφσκι, Π., «Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ», στο: αλήθεια, Περιοδικό Ψυχανάλυσης, Φιλοσοφίας και Τέχνης, Ανοιξη 2013: [7], Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σσ. 79.

⁸³Green, R., (1992), *Kierkegaard and Kant, The Hidden Debt*, Albany: State University of New York Press, pp. 27-28.

⁸⁴Nancy, Jean- Luc, (2013), *Corpus II, Writings on Sexuality*, New York: Fordham University Press, pp. 101, 16.

καλού και του κακού, αλλά και των συνειδησιακών προβλημάτων και αναστολών. Διέκρινε την απλή αισθησιακή απόλαυση από την ηδονή, καταλήγοντας όμως -σε αντίθεση με τον Κίρκεγκωρ- πως μόνο η ηδονή τον κάνει ευτυχισμένο.⁸⁵

Ο φιλοσοφικός στοχασμός του Κίρκεγκωρ ενισχύεται από τον Ελληνικό στοχασμό περί ηθικής, καθώς δεικνύεται τη διάκρισή του από άλλους φιλοσόφους ως προς την έννοια της ηδονής. Ο Κίρκεγκωρ, σε αντίθεση με τους προγενέστερους ηδονιστές φιλοσόφους, εστίασε στην ηδονή, την οποία βιώνει η ύπαρξη όχι μέσω των σαρκικών απολαύσεων, αλλά μέσω του διανοητικού πεδίου. Σύμφωνα με τον Κίρκεγκωρ, η έννοια της αισθητικής ύπαρξεως αποτελεί το στάδιο της αμεσότητας.⁸⁶

2.2 Η έννοια της ηδονής στο *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*

Στο αισθητικό στάδιο, ο άνθρωπος καλλιεργεί τη διάθεση μιας ευχάριστης, αλλά παραπλανητικής αρμονίας ή ηδονής, όπως χαρακτηριστικά απεικονίζεται στο *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα* και στον *Δον Ζουάν* του Μότσαρτ. Ο άνθρωπος αποσπώντας τον εαυτό του από τον ηθικό αγώνα και εντρυφώντας στην αναζήτηση της ομορφιάς και της ηδονής, παραμένει υπό την κυριαρχία του ανύπαρκτου. Εντός του *Ημερολογίου ενός Διαφθορέα*, ο Κίρκεγκωρ αναφέρεται στο στάδιο της άμεσης ικανοποίησης και στον αισθητικό ερωτισμό. Το *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα* ανήκει στο αισθητικό στάδιο, και θέτει τον προβληματισμό έναντι της φεμινιστικής θεωρίας. Εντός του έργου αναφέρεται η έννοια της σεξουαλικής αποπλάνησης, της χρήσης της γυναίκας ως αντικείμενο των αντρών, της αντικειμενοποιημένης γυναίκας, όπως την παρουσιάζει ο αποπλανητής, θέτοντας τις επιθυμίες του στη θέση της γυναίκας.⁸⁷

Ο διαφθορέας γνωρίζει πώς να παρασύρει και να κατακτήσει μια γυναίκα. Στην εισαγωγή του έργου γίνεται αναφορά σε μια κάρτα της Κορδελίας, της γυναίκας που αποπλάνησε βήμα προς βήμα. Η Κορδελία αναφέρει σε ένα γράμμα της: «*Κάποτε ήταν τόσο πνευματικός, που εγώ σαν γυναίκα, αισθανόμουν αφανισμένη σ' άλλους καιρούς, τόσο άγρια και παθητικά και με τόσο πόθο, που σχεδόν έτρεμα μπροστά του.*

⁸⁵ Κονδύλης, Π., (1992), *Η ηδονή, Η ισχύς, Η Ουτοπία*, Αθήνα: Εκδόσεις Στιγμή, σσ. 36.

⁸⁶ Ο Καντ χρησιμοποιεί τον όρο *αισθητικός* παρόμοια με τον Κίρκεγκωρ, ωστόσο, θεωρεί πως ο άνθρωπος κυβερνάται -όπως ο ωραιολόγος- από εσωτερικές ή εξωτερικές εντυπώσεις. (Βλ. Green, R., (1992), *Kierkegaard and Kant, The Hidden Debt*, Albany: State University of New York Press, pp. 103-106).

⁸⁷ Duran, J., (1997), "The Kierkegaardian Feminist" in: Léon, C, Walsh, S, (ed.), *Feminist Interpretation of Søren Kierkegaard*, U.S.A.: Pennsylvania State University Press, pp. 249-266, [250-1].

*Άλλοτε του φαινόμουν σαν ξένη κι άλλοτε μου δινότανε ολόκληρος. Κι όταν έπλεκα γύρω του τα χέρια μου, όλα άλλαζαν ξαφνικά κι εγώ αγκάλιαζα το σύννεφο».*⁸⁸

Στο έργο αυτό παρουσιάζεται σταδιακά ο τρόπος που ο Ιωάννης προσπαθεί να διαφθείρει διανοητικά την Κορδελία. Αν και επιδιώκει την εκπλήρωση της στιγμής, ο Ιωάννης έχει προμελετήσει τις κινήσεις του. Επιδιώκει να επιτύχει τον στόχο του, δηλαδή να διαφθείρει την Κορδελία πνευματικά, χωρίς η ίδια να το αντιληφθεί. Ο Ιωάννης, στα γράμματα αυτά, συγκεντρώνει τις πιο αισθησιακές λέξεις, για να εξαπατήσει το ανυποψίαστο θύμα του μέσα από ένα προμελετημένο σχέδιο. Στο τέλος οδηγεί την Κορδελία στην απελπισία, παρασύροντας μαζί και την αξιοπρέπειά της. Η απόγνωση της Κορδελίας είναι έκδηλη στα λόγια της: *«Έχε υπομονή με την αγάπη μου, συγχώρεσέ με που επιμένω να Σ' αγαπώ' το ξέρω, η αγάπη μου Σου είναι ένα βάρος. Αλλά θα ρθει ο καιρός που θα ξαναγυρίσεις στην Κορδελία Σου. Η Κορδελία Σου! Άκου αυτές τις παρακλητικές λέξεις! Η Κορδελία Σου!»*⁸⁹

Η διαφθορά του Ιωάννη είναι έκδηλη σε διάφορα σημεία του φιλοσοφικού έργου. Παραδείγματος χάριν, ο Ιωάννης δίνει απροκάλυπτα συμβουλές για το πώς πρέπει να είναι το βλέμμα ενός πετυχημένου διαφθορέα. *«Προσέξτε, ένα βλέμμα από κάτω είναι πιο επικίνδυνο από ένα βλέμμα κατευθείαν! Όπως στην ξιφομαχία, και ποιο σπαθί είναι τόσο γοργό, τόσο αστραφτερό και τόσο παραπλανητικό σαν το μάτι; Σημαδεύει πρώτα κανείς ένα σημείο στο σώμα του αντιπάλου του- όπως ορίζει η μέθοδος ξιφομαχίας- και αστραπιαία εφορμά. Όσο πιο γρήγορα πλήξει το καίριο σημείο τόσο καλύτερα. Είναι απεριγράπτη αυτή η στιγμή που εφορμά στο καθορισμένο σημείο. Ο αντίπαλος νιώθει το σπαθί, το ξέρει πως πληγώθηκε - αλλά σ' ένα διαφορετικό σημείο...».*⁹⁰

Ο Ιωάννης δεν εφησυχάζει ποτέ, αλλά αναζητεί συνεχώς την κατάλληλη ευκαιρία για να αποπλανήσει τα θύματά του. *«Η ευκαιρία είναι κατάλληλη, χαίρομαι που δεν ήρθε εκείνος, με συννεφιά ψαρεύει κανείς καλύτερα. Όταν ένα κορίτσι είναι ερεθισμένο, μπορεί κανείς όλα να τα περιμένει και μπορεί να κατορθώσει ό,τι πριν ποτέ δεν θα μπορούσε».*⁹¹

⁸⁸ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 22.

⁸⁹ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 28.

⁹⁰ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 38.

⁹¹ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 44.

Σε αρκετά σημεία του *Ημερολογίου ενός Διαφθορέα*, ο Ιωάννης υποδηλώνει πως ο στοχασμός του ανήκει αποκλειστικά στο αισθητικό στάδιο, καθώς είναι παραδομένος στην ηδονή και στο πάθος. Αναφέρει πως ο ίδιος είναι βυθισμένος εντός του έρωτα, όπως ένας κολυμβητής, και πως η καρδιά του πυρπολεί τη θολή θάλασσα κάτω από τα ρεύματα του πάθους. Συχνά ο λόγος του γίνεται πιο αποκαλυπτικός: *«Πληρώνω εκατό τάλιρα το χαμόγελο μιας παρθένας στον δρόμο, δεν δίνω ούτε δέκα τάλιρα για μια χειραψία σε μια κλειστή συντροφιά από διάφορα πρόσωπα»*.⁹²

Ο Ιωάννης γνωρίζει ακριβώς τί αναζητεί. Επιδιώκει να κατακτήσει την καρδιά της Κορδελίας, να λύσει το αίνιγμα που την περιβάλλει. Είναι δεσμευμένος όχι με μια μοναδική ομορφιά, αλλά με την ολότητα του γυναικείου φύλου. Σε μια εικόνα ονείρου, που πλανάται σε όλα τα θηλυκά πλάσματα, επιδιώκει να αποπλανήσει την καρδιά της νεαρής κοπέλας. Όλη την προσπάθεια να την κατακτήσει, την κάνει μόνο και μόνο επειδή η Κορδελία διαφέρει από τις υπόλοιπες γυναίκες. Αυτό αυξάνει την ηδονή που νιώθει για εκείνη, καθώς σχεδιάζει την αποπλάνησή της, όσο πιο προσεκτικά μπορεί.⁹³

«Πόσο ρόδινα, γεμάτα υγεία ήταν τα χείλη της. Ποτέ δεν είδα ομορφότερα. Το ότι είμαι ερωτευμένος μπορώ να το συμπεράνω, εκτός των άλλων, από τη μυστικότητα με την οποία προσπαθώ να εξοικειωθώ με τη σκέψη. Όλες οι αγάπες περιέχουν μυστήριο, ακόμα και οι άπιστες, όταν έχουν αρμόζοντα αισθητικό χαρακτήρα. Ποτέ δεν μ' ευχαριστούσε να φτάσω στο σημείο να καμαρώνω για κάτι που κατέκτησα».⁹⁴

Ωστόσο, ο αυτοσκοπός του είναι μόνο το αισθητικό στοιχείο. *«Δεν νοιάζομαι αν την κατέχω εξωτερικά, αλλά μόνον αν θα μπορέσω να την απολαύσω αισθητικά. Η αρχή πρέπει να είναι παραπλανητική όπως πάντα, θα καταστρωθούν, θα εξεταστούν όλες οι δυνατότητες. Αν βλέπει σε μένα έναν απατεώνα, σημαίνει ότι με παρεξήγησε, αν βλέπει σε μένα έναν πιστό αγαπημένο, πάλι δεν με κατάλαβε. Εξαρτάται από το πόσο η ψυχή της, μέσα σ' αυτή την κατάσταση, είναι ελεύθερη»*.⁹⁵

Ο Ιωάννης καταλήγει πως η γυναίκα είναι μόνο η στιγμή. Αυτό αποτελεί και τη βασική αισθητική αρχή, δηλαδή το γεγονός ότι η στιγμή είναι το παν. Η ανάδειξη

⁹² Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 51.

⁹³ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 61-67.

⁹⁴ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 69.

⁹⁵ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 122.

της ουσίας της υπάρξεως είναι αποφασιστική ως προς το παράδοξο, που συντελείται εντός του χρόνου. Και όσο επιτείνεται ο χρόνος, τόσο μεγαλύτερη είναι η πρόοδος από το αισθητικό στο μεταφυσικό, στο ηθικό και στο θρησκευτικό στάδιο.⁹⁶

Ο Ιωάννης επιτυγχάνει να συγκαλύψει με απόλυτη επιτυχία την υποκρισία του. Ένα από τα πιο αισθησιακά γράμματά του -αν και άκρως παραπλανητικό- είναι το παρακάτω:

«Ποθώ όταν έρχομαι κοντά Σου, ποθώ όταν φεύγω από κοντά Σου, όταν κάθομαι στο πλάι Σου ποθώ. Ο πόθος είναι μια αιώνια αγωνία. Αφού ζήσω όλες τις αιωνιότητες κι έχω πειστεί πως μου ανήκει σε κάθε λεπτό, τότε θα ξαναγυρίσω μ' όλη μου την ορμή κοντά Σου για να ζήσω μαζί Σου όλες τις αιωνιότητες που έζησα μόνος, και να έχω αρκετή υπομονή που να μπορώ μια στιγμή να Σ' αποχωριστώ χωρίς αγωνία και με βεβαιότητα να κάθομαι ήρεμος στο πλευρό Σου.....Ζαλίζεσαι, Κορδελία μου και Σε κρατώ πάνω μου σφιχτά. Εγώ δεν ζαλίζομαι. Κανείς δεν ζαλίζεται ποτέ- από πνευματική άποψη- όταν έχει μια μοναδική σκέψη κι εγώ έχω Εσένα.... Γιατί είσαι, κόρη, ομορφότερη από τ' όνειρο της ψυχής μου, καθαρότερη από το φως του ήλιου, βαθύτερη από την πηγή της θάλασσας, πιο περήφανη από το φτερούγισμα του αετού- ω, γείρε το κεφάλι σου στο πρόσωπό μου, πάρε τα λόγια μου, πάρε το μυστικό μου- κόρη. Σ' αγαπώ πιο πολύ από τη ζωή μου, γιατί είσαι η ζωή μου, πιο πολύ από τις επιθυμίες μου, γιατί είσαι η μόνη μου επιθυμία, πιο πολύ από τις σκέψεις μου, γιατί είσαι η μόνη μου σκέψη....Σ' αγαπώ κι αγαπώντας Σε αγαπώ το Παν, ό,τι Σου ανήκει, ναι αγαπώ τον εαυτό μου γιατί Σου ανήκει»⁹⁷

Ο Ιωάννης αναφέρεται στην ιδιαίτερη σχέση που έχει με την Κορδελία, χαρακτηρίζοντάς της ως ένα μηδέν, το οποίο είναι πνευματικό, και γι' αυτό είναι πέραν πάσης υποψίας. Προσπαθεί να φέρει την Κορδελία στο σημείο που θα πέσει στην αγκαλιά του με τη βαρύτητα ενός πνεύματος, το οποίο γέρνει πάνω σ' ένα άλλο πνεύμα. Η τέχνη του τον βοηθάει να ερωτευτεί πολλές γυναίκες συγχρόνως, αλλά με διαφορετικό τρόπο την καθεμιά. Ο Ιωάννης θεωρεί πως πρέπει να αγαπάει όσο πιο πολλές γυναίκες είναι δυνατόν. Ταυτόχρονα επιδιώκει να αιφνιδιάσει την Κορδελία

⁹⁶ Hannay, A., (ed.), (2009), *Kierkegaard, Concluding Unscientific Postscript*, USA: Cambridge University Press, pp. 249-250.

⁹⁷ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 158-9, 163, 172.

και να υπερτερήσει του αισθητικού στοιχείου στη σχέση τους, καθώς κάτω από τον ουρανό της αισθητικής, όλα είναι όμορφα.⁹⁸

Ο ίδιος περιγράφει τον εαυτό του ως εξής: «Είμαι ένας αισθητικός, ένας ερωτικός που έχει συλλάβει την ουσία του έρωτα και τη σημασία του και πιστεύει στον έρωτα που τον γνωρίζει κατά βάθος, αν και κατά την προσωπική μου γνώμη κάθε ερωτική ιστορία δεν βαστάει περισσότερο από μισό χρόνο και κάθε σχέση τελειώνει μόλις απολαύσει κανείς το Τελευταίο[...] **Να γίνεις ποίηση μέσα σ' ένα κορίτσι, αυτό είναι τέχνη, αλλά να γίνεις ποίηση βγαίνοντας από μέσα του, αυτό είναι αριστούργημα**».⁹⁹

Στο τέλος του *Ημερολογίου ενός Διαφθορέα*, ο Ιωάννης αποκαλύπτει την επιτυχία της αποπλάνησης της Κορδελιάς, μέσα από την κενότητα και τον μηδενισμό που τον περιβάλλει. «Όταν μια κόρη δοθεί, μένει κενή και δεν έχει τίποτ' άλλο να χάσει πια. Στον άντρα η αθωότητα είναι μια άρνηση, στην κόρη είναι το είναι της, το περιεχόμενο. Τώρα κάθε αντίσταση είναι αδύνατη πια. Δεν θέλω να θυμάμαι τη σχέση μας. Έχασα την ευωδιά της, πέρασαν οι καιροί που ένα κορίτσι από τον πόνο του άπιστου αγαπημένου της μεταμορφώθηκε σε ηλιοτρόπιο».¹⁰⁰

Το *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα* θεωρείται ως η έκφραση του διανοητικού διαφθορέα, χωρίς να είναι βέβαιο ότι η συγγραφή του αποτελεί την ερμηνεία της διάλυσης των αρραβώνων του Κίρκεγκωρ με τη Ρεγγίνα. Αποτελεί μια αυτοτελή νουβέλα εντός του φιλοσοφικού έργου *Είτε Είτε*, ενώ ο Κίρκεγκωρ, για να αιτιολογήσει την ανωνυμία του συγγραφέα, διηγείται μια ιστορία για το πώς βρήκε τα χειρόγραφα του βιβλίου στο συρτάρι ενός τραπεζιού που αγόρασε. Τα χειρόγραφα του *A* περιέχουν τα *Άμεσα Ερωτικά Στάδια* και το *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, τα οποία ανήκουν στο αισθητικό στάδιο της ύπαρξης. Ο *Βίκτωρ Ερημίτης* αποφασίζει να δημοσιεύσει τα χειρόγραφα αυτά, για τον αποτροπιασμό του διαφθορέως.¹⁰¹

Ο αποπλανητής αποτελεί την αισθητική προσωπικότητα, καθώς αναλώνει το χρόνο του κυνηγώντας διάφορες γυναίκες - πιθανότητες. Λαμβάνει ικανοποίηση από τη διέγερση που προκαλεί στις γυναίκες, αλλά δεν εισχωρεί στον εσωτερικό κόσμο, στην πραγματικότητα του άλλου. Ο Ιωάννης δεν είναι έτοιμος να περιορίσει την

⁹⁸ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 95-113.

⁹⁹ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 115.

¹⁰⁰ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 233

¹⁰¹ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 241-247.

πιθανή απόλαυση από κάθε γυναίκα, μέσα από τη σύναψη μιας μόνο σχέσης. Χρειάζεται να μεταβάλλει συνέχεια το αντικείμενο της στοργής του, για να διατηρήσει την καινοτομία και τη μοναδικότητα, που προϋποθέτει η ηδονή, ώστε να είναι πιο αποτελεσματική η κάρπωσή της. Η θεώρηση του Κίρκεγκωρ έναντι του αισθητικού σταδίου είναι γενικά αρνητική. Ο Κίρκεγκωρ υποφέρει –όπως και ο Ιωάννης- σε όλο το έργο *Είτε Είτε* από ανία, κενότητα και μελαγχολία. Ο τρόπος γραφής του δείχνει έναν ολοκληρωτικά μηδενιστικό τρόπο ζωής που οδηγεί στην απόγνωση, καθώς η ηδονή είναι παροδική. Αν και αρνείται να δεχθεί τους περιορισμούς, δεν νιώθει ελευθερία, καθώς η ελευθερία αποτελεί για τον Κίρκεγκωρ τη δύναμη του ενεργείν.¹⁰²

Η ανία και η κενότητα του αισθητικού σταδίου αντανakλούν την έννοια του ερμητισμού. Η υπέρβαση των εννοιών αυτών δύναται να γίνει μόνο μέσα από το άλμα της πίστεως, κοντά στο Θεό ή εντός του Καλού. Όσο περισσότερο αναπτύσσεται η συνείδηση σε έναν άνθρωπο, τόσο πιο πολύ αυτός διευρύνεται, ακόμη κι αν αποκόβεται στο τέλος από όλο τον κόσμο. Ως τρόπος ζωής, ο αισθητικός βίος αποτυγχάνει, ως προς την ορθή ενασχόληση της υπάρξεως με την πραγματικότητα ή την υποκειμενικότητα του.¹⁰³

Εντός του αισθητικού σταδίου, η ύπαρξη βίωσε την αγωνία, καθώς εστίασε στον ηδονισμό και στον αισθησιασμό. Από τη στιγμή του προπατορικού αμαρτήματος και την εμφάνιση της σεξουαλικότητας, η αμαρτία διείσδυσε στον κόσμο της αμαρτωλότητας και της ηδονής. Τη στιγμή εκείνη δημιουργήθηκε η επιτακτική ανάγκη υπέρβασης της αμαρτωλότητας και του ηδονισμού, εντός του ποιοτικού άλματος της πίστεως. Η αμαρτία είναι η υπέρβαση, το *discrimen rerum* (καμπή), με το οποίο εισδύει η αμαρτία στο άτομο. Με την αμαρτωλότητα εγκαθιδρύθηκε η σεξουαλικότητα, φέρνοντας στο επίκεντρο την αγωνία. Όσο πιο αρχετυπικός είναι ο άνθρωπος, τόσο πιο βαθιά είναι η αγωνία του, ενώ όσο πιο οικεία γίνεται η αμαρτωλότητά του εντός του ηδονισμού, τόσο πιο κοντά βρίσκεται στο ποιοτικό άλμα.¹⁰⁴

¹⁰² Carlisle, C., (2006), *Kierkegaard: A Guide for the Perplexed*, London: Continuum International Publishing Group, pp. 77-78.

¹⁰³ Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σσ. 160.

¹⁰⁴ Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σσ. 62-65.

Η επιλογή που πρέπει να κάνει η ύπαρξη μεταξύ του δρόμου της ηδονής και αυτού της αρετής, δεν αποτελεί εύκολο εγχείρημα. Ο Κίρκεγκωρ επέλεξε μέσω του άλματος της πίστεως τον δεύτερο δρόμο, τον πιο δύσκολο και τον λιγότερο ταξιδεμένο. Η επιλογή αυτή θυμίζει το ποίημα του Ρόμπερτ Φροστ, *Ο δρόμος που δεν πήρα (The Road Not Taken)*:

*Δυο δρόμοι διασταυρώθηκαν σ' ένα χρυσαφένιο δάσος ,
Και προς λύπη μου και τους δυο τα πόδια μου να ταξιδέψουν δεν μπορούσαν
Κι επί μακρόν εστάθηκα, καθώς ένας ήμουν ταξιδευτής μονάχος,
κι έστρεψα το βλέμμα μου στον πρώτο όσο να χαθεί στο βάθος
μέχρι εκεί που χάνονταν στα άγρια χόρτα που βλαστούσαν·*

*Ύστερα κοίταξα τον άλλον, εξίσου όμορφος κι εκείνος,
κι ίσως πιο πολλούς να είχε λόγους για να διαλεχτεί,
καθώς ζητούσε να περπατηθεί με το γρασίδι που ήτανε στρωμένος·
κι ας έδειχνε πως ως εκεί από περαστικών το πόδι πατημένος
όμοια ο κάθε τους φαινόταν νά 'χει πια σχηματιστεί,*

*Και ισότιμα κι οι δυο ήρεμοι ανοίγονταν μπροστά μου στον πρωινό αέρα
Ντυμένοι φύλλα αγνά κι απάτητα από ανθρώπου μπότα.*

Ω , εγώ φύλαξα τον πρώτο γι' άλλη μέρα!

*Κι όμως, καθώς γνώριζα πως ο ένας δρόμος σ' άλλον σε πηγαίνει πέρα,
Αμφέβαλλα αν ποτέ ξανά θα μ' έφερνε η μοίρα μου εκεί σαν πρώτα.*

Κι ένα λόγο θα πω μ' αναστεναγμό λεγμένο

Κάπου εποχές αμέτρητες παλιά:

Δυο δρόμοι διασταυρώθηκαν σε ένα δάσος χρυσιμένο

Εγώ πήρα τον λιγότερο ταξιδεμένο

*Και αυτό ήταν που έκανε όλη την διαφορά.*¹⁰⁵

2.3 Από τον Δον Ζουάν- ηδονισμό στον Δον Τζιοβάννι- αισθησιασμό

Η μετάβαση από τον ηδονισμό στον αισθησιασμό και στον ρομαντισμό, επιτυγχάνεται μέσα από την μεταμόρφωση του Δον Ζουάν σε Δον Τζιοβάννι.¹⁰⁶ Ο Κίρκεγκωρ δημιουργεί χαρακτήρες, εντός του φιλοσοφικού του έργου, οι οποίοι δεικνύουν το σκοπό του να ενθαρρύνει το άλμα πέραν της αισθητικής υπάρξεως.¹⁰⁷

Η προσωπικότητα του Δον Τζιοβάννι είχε απασχολήσει τον Κίρκεγκωρ για κάποια χρόνια πριν από τη συγγραφή του *Είτε Είτε*, ιδιαίτερα ως μια από τις μορφές που ο ίδιος είχε αποκαλέσει ως «αντιπροσωπευτικούς χαρακτήρες», μαζί με τον Φάουστ και τον Περιπλανώμενο Εβραίο.¹⁰⁸ Ο Δον Τζιοβάννι αντιπροσωπεύει την έννοια της αμεσότητας, όπως δεικνύεται εντός της μουσικής, ενώ ο Φάουστ αποκαλύπτεται εντός του δράματος, και ο Περιπλανώμενος Εβραίος εντός του έπους. Ο Δον Τζιοβάννι αντιπροσωπεύει τον αισθησιασμό, ο Φάουστ την αμφιβολία, και ο Περιπλανώμενος Εβραίος την απόγνωση. Ο Δον Τζιοβάννι αποτελεί την ηφαιστειακή δύναμη της αγνής επιθυμίας, εάν κριθεί από κάποιον που προσπαθεί να ζήσει όπως αυτός.¹⁰⁹

Ο φιλόσοφος επεδίωξε να καταδείξει ότι η έκφραση του αισθησιακού στοιχείου εντός της μουσικής, είναι ο Δον Τζιοβάννι του Μότσαρτ. Ο Κίρκεγκωρ τονίζει τη σημαντικότητα του μουσικού - ερωτικού στοιχείου, εντός της όπερας του Μότσαρτ. Ο αισθησιασμός, ως αρχή, προέρχεται από τον Χριστιανισμό, ο οποίος εισάγοντας το πνεύμα και την πνευματικότητα, εισήγαγε και το αντίθετό τους,

¹⁰⁵ Βλ. Το ποίημα *The Road Not Taken*, στο: Frost, R., (1993), *The road not taken and other poems*, New York: Dover Publications.

¹⁰⁶ Πλεμμένος Γ., (επιμ.), Πρόλογος, στο: Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Για τον Μότσαρτ, Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό*, Αθήνα: Ταξιδευτής, σσ. 9.

¹⁰⁷ Berry, W., (1997), “The Heterosexual Imagination and Aesthetic Existence in Kierkegaard’s Either/Or” in: Léon, C, Walsh, S, (ed.), *Feminist Interpretation of Søren Kierkegaard*, U.S.A.: Pennsylvania State University Press, pp. 26-27.

¹⁰⁸ Ο Περιπλανώμενος Εβραίος είναι αυτός που κοίταζε μέσα στα μάτια τον Ιησού και, παρόλο που τον γνώρισε, τον έδωσε. Όμοια με τον Φάουστ και τον Δον Τζιοβάννι, ο Περιπλανώμενος Εβραίος αντιπροσωπεύει μια αναβαθμιστική σκάλα της συνειδητής απόρριψης της έννοιας της θρησκείας. (Βλ. A Faustian Phase in: Hannay, A., (2001), *Kierkegaard, A Biography*, ό. π., pp. 60-61).

¹⁰⁹ Pattison, G., Art in an Age of reflection in: Hannay, A and Marino, G., (1998), *The Cambridge Companion to Kierkegaard*, United Kingdom: Cambridge University Press, pp. 84-85.

δηλαδή το αισθησιακό - ερωτικό. Το αισθησιακό προϋπήρχε του Χριστιανισμού, αλλά δεν είχε προσδιοριστεί με πνευματικούς όρους.¹¹⁰

Ο Κίρκεγκωρ, έχοντας θέσει την απαρχή του φιλοσοφικού του στοχασμού εντός της μουσικής, αναδεικνύει την έννοια του καθαρού ερωτισμού. «*Ευθύς εξαρχής ο Κίρκεγκωρ φαίνεται να υιοθετεί την απολλώνια στάση ενατένισης ενώπιον του διονυσιακού θεάματος, που τον κάνει να βλέπει στον Δον Ζουάν την ενσάρκωση του διονυσιακού φαινομένου του ερωτικού άμεσου*».¹¹¹

Η μουσική αποτελεί την έκφραση της αμεσότητας, η οποία θέτει τον άνθρωπο εκτός εαυτού. Το αισθησιακό - ερωτικό στοιχείο διαιρείται σε τρία επιμέρους στάδια, τα οποία συναντώνται εντός των μελοδραμάτων του Μότσαρτ. Στο πρώτο στάδιο εγείρεται το αισθησιακό στοιχείο, προκαλώντας μελαγχολία. Το στάδιο αυτό ταυτίζεται με τον ακόλουθο Κερουμπίνο από την όπερα *Οι γάμοι του Φίγκαρο*, όπου ο ήρωας νιώθει απόγνωση, μη μπορώντας να εξωτερικεύσει τον ερωτισμό του. Στο δεύτερο στάδιο, η ερωτική επιθυμία αναχωρεί από την περιοχή της φαντασίας και αναζητεί την εκπλήρωσή της, όπως γίνεται με τον Παπαγκένο από τον *Μαγικό Αυλό* του Μότσαρτ. Στο τρίτο στάδιο, η δαιμονική επιθυμία βιώνει την έπαρση. Η επιθυμία πρωτοεμφανίζεται στον Δον Ζουάν και οριστικοποιείται στον *Δον Τζιοβάννι*, όπου ο πόθος γίνεται θριαμβευτής. Ο μύθος του Δον Ζουάν χρονολογείται από την εποχή του Μεσαίωνα. Κατά τον Κίρκεγκωρ, ο πόθος και ο αισθησιασμός εντός της αισθητικής σφαίρας της υπέρξεως, αναζητείται πλησίον κάθε γυναίκας, και εκφράζεται μόνο εντός της μουσικής.¹¹²

Η τρυφή ζωή που διάγει ο Δον Ζουάν τον ολοκληρώνει εσωτερικά, καθώς για κάποιον που αναζητεί τις σαρκικές ηδονές, το αποτέλεσμα έχει τη μεγαλύτερη σημασία. Ο Δον Ζουάν δεν πιστεύει στο βαθύ νόημα των πραγμάτων και αρνείται τη νοσταλγία, εξωραΐζοντας την αγάπη με τις αυταπάτες του αιώνιου. Υπάρχει γι' αυτόν μόνο η αγάπη μετ' εμποδίων. Ο Δον Ζουάν συγκλονίζεται από μια αγάπη που φέρει

¹¹⁰ Πλεμμένος Γ., (επιμ.), Πρόλογος, στο: Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Για τον Μότσαρτ, Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό*, Αθήνα: Ταξιδευτής, σσ. 11.

¹¹¹ Κλοσσόφσκι, Π., «*Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ*», στο: αλήθεια, Περιοδικό Ψυχανάλυσης, Φιλοσοφίας και Τέχνης, Άνοιξη 2013: [7], Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σσ. 76.

¹¹² Πλεμμένος Γ., (επιμ.), Πρόλογος, στο: Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Για τον Μότσαρτ, Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό*, Αθήνα: Ταξιδευτής, σσ. 12-15.

μαζί της όλα τα πρόσωπα του κόσμου και κάνει την καρδιά να σκυρτά, επειδή αναγνωρίζει ότι είναι φθαρτή.¹¹³

Ο Δον Ζουάν αντιπροσωπεύει τον άνθρωπο, του οποίου ο βίος είναι απαλλαγμένος από τις τύψεις, εφόσον ποτέ δεν αναρωτιέται εάν πράττει το ορθό. Είναι δύσκολο κάποιος να γίνει ο Δον Ζουάν, διότι κάθε άνθρωπος βιώνει στιγμές, κατά τις οποίες το πάθος προκαλεί την αμφιβολία. Αποτελεί ένα κήπο της Εδέμ, όπου κανένας δεν κατοίκησε ποτέ, αλλά επιθυμεί να επισκεφτεί, καθώς το να είναι κάποιος αποπλανητής κατ' εξακολούθηση, δεν είναι εφικτό να γίνει από έναν κοινό άνθρωπο.¹¹⁴

Ο Δον Ζουάν επιθυμεί πολλές γυναίκες, διότι τις αγαπάει όλες το ίδιο παράφορα. Κάθε φορά με όλο του το είναι επαναλαμβάνει αυτή την εμβάθυνση της αγάπης του, ελπίζοντας πως κάθε γυναίκα θα του προσφέρει αυτό που δεν του έχουν προσφέρει οι προηγούμενες. Ο Δον Ζουάν μοιάζει με τον Μέγα Αλέξανδρο, ως προς την τάση που έχει για τις καινούριες κατακτήσεις. Οι κατακτήσεις του, όμως, είναι ερωτικές, καθώς επιδιώκει να κατακτήσει όλες τις γυναίκες του κόσμου. Ενδιαφέρεται, σύμφωνα με τον Καμύ, για την ποσότητα των γυναικών και όχι για την ποιότητα του έρωτα.¹¹⁵

Ο Δον Ζουάν είναι κυνηγός της γυναικείας ομορφιάς, ενώ κύριο χαρακτηριστικό του είναι η γυναικοθηρία. Ωστόσο, φοβάται την προχωρημένη ηλικία, διότι θα είναι ανίκανος για κάθε σεξουαλική δραστηριότητα. Φοβάται τον ξαφνικό θάνατο, ο οποίος μπορεί να του στερήσει για πάντα τη ζωή των απολαύσεων. Αυτός ο φόβος φαίνεται να επιτείνει την αγάπη του για τις σαρκικές απολαύσεις, κάτι που ενισχύει την προσκόλλησή του στον επίγειο κόσμο. Ο Κίρκεγκωρ παρατηρεί πως στην όπερα του Μότσαρτ, ο φόβος του Δον Ζουάν γεννά τη δύναμη του αισθησιασμού, η οποία συνεπάγεται με την αστείρευτη αγάπη του για τις ηδονές. Ο Δον Ζουάν, ο άσωτος αυτός σαγηνευτής, θυμίζει τον άσωτο υιό της γνωστής παραβολής. Ωστόσο, η διαφορά τους είναι ότι ο Δον Ζουάν είναι ένας αποπλανητής, ένας διαφθορέας που ξελογιάζει τις γυναίκες, ενώ οι γυναίκες με τις οποίες

¹¹³ Καμύ, Α., (2007), *Ο μύθος του Σισύφου. Δοκίμιο για το παράλογο*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 100-104.

¹¹⁴ Evans, C. S., (2009), *Kierkegaard, An Introduction*, United Kingdom: Cambridge University Press, pp. 76-77.

¹¹⁵ Καμύ, Α., (2007), *Ο μύθος του Σισύφου. Δοκίμιο για το παράλογο*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 99-100.

συναναστρέφεται ο άσωτος υιός είναι ήδη διεφθαρμένες, καθώς πρόκειται μόνο για αγοραίο έρωτα.¹¹⁶

Ο Δον Ζουάν ζει εντός της φαιδρότητας, διότι δεν αντιλαμβάνεται το ρόλο του, και ενδιαφέρεται μόνο για τις σωματικές απολαύσεις. Ωστόσο, η έννοια του διανοητικού διαφθορέα προσωποποιείται στον Ιωάννη, στο *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, ο οποίος αποτελεί έναν Δον Ζουάν προικισμένο με πνεύμα, με κυνικότητα και με αυτογνωσία.¹¹⁷ Όταν ο φιλόσοφος ξεκίνησε την αυτοκριτική του, έγραψε το φιλοσοφικό έργο *Είτε Είτε*, ξεκινώντας από το ερωτικό άμεσο και το μουσικό ερωτικό στάδιο.¹¹⁸ Ο Κίρκεγκωρ βίωσε την αγωνία εντός της αμαρτίας, γι' αυτό μέσα από τον Δον Τζιοβάννι ανέδειξε την αγωνία και τη δαιμονική χαρά της ζωής. Ο Δον Τζιοβάννι αποτελεί το πρόσωπο που βρίσκεται υπό συνεχή διαμόρφωση, χωρίς να ολοκληρώνεται ποτέ. Είναι η υπέρτατη μορφή των μεταμορφώσεων του ερωτικού άμεσου, όπου ο αισθησιασμός και ο πόθος εγείρονται.¹¹⁹

*«Ο πόθος κατέχει αυτό που θα γίνει το αντικείμενό του, αλλά το κάνει χωρίς να το έχει επιθυμήσει, και με αυτόν τον τρόπο δεν το κατέχει. [...] Ο πόθος είναι μια ήρεμη επιθυμία, η λαχτάρα μια ήσυχη φλόγα, η μανία μια μικρή τρέλα, όπου το αντικείμενο μόλις αρχίζει να διαφαίνεται και βρίσκεται τόσο κοντά σε αυτόν, σαν να είναι μέσα του. Το αντικείμενο του πόθου πλανάται πάνω από τον πόθο, βυθίζεται βαθιά μέσα του, χωρίς όμως αυτή η κίνηση να προκαλείται από τη δύναμη της έλξης του ίδιου του πόθου, ή επειδή ποθείται. Το αντικείμενο του πόθου δεν χάνεται· δεν ξεφεύγει από το αγκάλιασμα του πόθου, διότι κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι ο πόθος έχει ξυπνήσει· ποθείται δίχως να είναι παρόν στον πόθο, πράγμα που προκαλεί μελαγχολία ακριβώς επειδή δεν μπορεί να φτάσει το σημείο του ποθούμενου».*¹²⁰

¹¹⁶ Μακράκης, Μ., (2011), *Η Ψυχολογία του Ασώτου: Τα 3 στάδια της Υπαρξιακής Πορείας του*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 27-28.

¹¹⁷ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 247-8.

¹¹⁸ Κλοσσόφσκι, Π., «Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ», στο: αλήθεια, Περιοδικό Ψυχανάλυσης, Φιλοσοφίας και Τέχνης, Άνοιξη 2013: [7], Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σσ. 79.

¹¹⁹ Κλοσσόφσκι, Π., «Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ», στο: αλήθεια, Περιοδικό Ψυχανάλυσης, Φιλοσοφίας και Τέχνης, Άνοιξη 2013: [7], Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σσ. 80-81.

¹²⁰ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Για τον Μότσαρτ, Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό*, Αθήνα: Ταξιδευτής, σσ. 56.

Ο πόθος παρουσιάζεται ως απείρως βαθύς, αλλά ακαθόριστος.¹²¹ Στο δεύτερο στάδιο, ο πόθος που νιώθει ο Παπαγκένο από τον *Μουσικό Αυλό* είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με το αντικείμενό του. «*Ο πόθος κατευθύνεται προς το αντικείμενο, αν και την ίδια στιγμή ανασαλεύει μέσα του, η καρδιά χτυπά δυνατά και χαρούμενα, τα αντικείμενα γρήγορα εμφανίζονται και εξαφανίζονται, και όμως η κάθε εξαφάνιση μετατρέπεται σε προσωρινή απόλαυση, σε μια στιγμή επαφής, μικρή αλλά ευλογημένη, λαμπερή σαν πυγολαμπίδα, ελαφρόμυαλη και άμυαλη σαν το άγγιγμα της πεταλούδας, και ακίνδυνη· αμέτρητα φιλιά, η γεύση των οποίων παραμένει τόσο λίγο ώστε μοιάζει σαν ό,τι λαμβάνεται από ένα αντικείμενο να μεταδίδεται στο επόμενο*».¹²²

Στο πρώτο στάδιο ο πόθος μοιάζει με όνειρο, στο δεύτερο με αναζήτηση και στο τρίτο με επιθυμία. Ο Παπαγκένο ταξιδεύει με τον αυλό του για να εξερευνήσει, ενώ ο Δον Τζιοβάννι για να κατακτήσει.¹²³ Ο Κερουμπίνο ποθούσε το ιδανικό ένα, ο Παπαγκένο το συγκεκριμένο μέσα στην κατηγορία του πολλαπλού, ενώ ο Δον Τζιοβάννι την ένωση των παραπάνω, τον πόθο δηλαδή ως αρχή.¹²⁴

Για τον Δον Τζιοβάννι, το ερωτικό ταυτίζεται με την αποπλάνηση. Το αντικείμενο του πόθου του είναι μόνο ο αισθησιασμός που κυριαρχεί, γι' αυτό κάθε φορά που γεύεται την ικανοποίηση του πόθου του, αναζητεί άλλο αντικείμενο πόθου.¹²⁵ «*Τις πιο ηλικιωμένες γυναίκες τις μεταμορφώνει σε όμορφες και θελκτικές μεσήλικες· τις ανήλικες τις μετατρέπει στην πράξη σε σπινθηροβόλες γυναίκες· καθετί που είναι γυναίκα ανήκει στα θύματά του*».¹²⁶

Η ηδονή που επιζητεί το σώμα είναι σημαντική για τον Δον Τζιοβάννι, ο οποίος τη θεωρεί ως το νόημα της ζωής του, τον σκοπό για τον οποίο είναι διατεθειμένος να διαπράξει οποιαδήποτε απάτη για να τον κατορθώσει. «*Απολαμβάνει να ικανοποιεί τον πόθο και αν, ψάχνοντας ένα νέο αντικείμενο αφότου*

¹²¹ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Για τον Μότσαρτ, Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό*, Αθήνα: Ταξιδευτής, σσ. 59.

¹²² Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Για τον Μότσαρτ, Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό*, Αθήνα: Ταξιδευτής, σσ. 63.

¹²³ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Για τον Μότσαρτ, Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό*, Αθήνα: Ταξιδευτής, σσ. 63.

¹²⁴ Κλοσσόφσκι, Π., «*Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ*», στο: αλήθεια, Περιοδικό Ψυχανάλυσης, Φιλοσοφίας και Τέχνης, Άνοιξη 2013: [7], Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σσ. 81.

¹²⁵ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Για τον Μότσαρτ, Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό*, Αθήνα: Ταξιδευτής, σσ. 85-88.

¹²⁶ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Για τον Μότσαρτ, Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό*, Αθήνα: Ταξιδευτής, σσ. 89.

έχει απολαύσει, εξαπατά, δεν είναι ότι έχει προμελετήσει την απάτη: δεν έχει το χρόνο να παίζει το ρόλο του αποπλανητή, και αν τα θύματά του εξαπατήθηκαν, εξαπατήθηκαν μάλλον από την ίδια τους την αισθησιακότητα».¹²⁷

Στο φιλοσοφικό έργο *Για τον Μότσαρτ, Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό*, η Ελβίρα είναι μια μοναχή και ταυτόχρονα ένα από τα μεγαλύτερα θύματά του Δον Τζιοβάννι και των παθών της. Ο Δον Τζιοβάννι την περιγράφει ως εξής: «...το λεπτό άσπρο ράσο της θα μπορούσε να αποκαλύψει πολλά σε ένα άσεμνο βλέμμα, αν το πάθος στο πρόσωπό της δεν τραβούσε την προσοχή ακόμα και του πιο διεφθαρμένου ανθρώπου. Έφτασε δίπλα μου - δεν τολμούσα να την κοιτάξω, τα φρύδια της ήταν μαγευτικά, η ματιά της αρκετά επιβλητική, το πάθος της αρκετά αριστοκρατικό. Πού μένει αυτή η κοπέλα; Στο μοναστήρι; Άραγε να κατοικεί μαζί της και αυτό το πάθος;»¹²⁸

Ο Κίρκεγκωρ, στην αισθητική σφαίρα της υπέρξεως, προτρέπει τους αναγνώστες να ακούσουν τον Δον Τζιοβάννι και να βιώσουν το μεγαλείο και το πάθος του έρωτα. Γράφει χαρακτηριστικά: «...ακούστε το ψιθύρισμα του έρωτα, ακούστε τα κρυφάλογα του πειρασμού, ακούστε το στροβίλισμα της αποπλάνησης, ακούστε την ακινησία της στιγμής- ακούστε, ακούστε, ακούστε, τον Δον Τζιοβάννι του Μότσαρτ».¹²⁹

2.4 Η αγνή ηδονή στο φιλοσοφικό έργο *Επανάληψη*

Η *Επανάληψη* αποτελεί το φιλοσοφικό έργο, το οποίο μετασχηματίζει τη ζωή του ατόμου σε αγνή ελευθερία, και τον ρομαντισμό σε αιωνιότητα. Ο ερχομός της υπέρξεως στον κόσμο, πραγματώνεται τη στιγμή που το άτομο διαπράττει την πρώτη του αμαρτία, από την οποία οδηγείται στην Πτώση. Το έργο αυτό αποτελεί μια ερωτική αφήγηση, η οποία αφορά σε ένα ερωτευμένο νεαρό που αποφασίζει να μην παντρευτεί το αντικείμενο του πόθου του, αλλά να γίνει ποιητής. Πριν ξεκινήσει η

¹²⁷ Κλοσσόφσκι, Π., «Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ», στο: αλήθεια, Περιοδικό Ψυχανάλυσης, Φιλοσοφίας και Τέχνης, Άνοιξη 2013: [7], Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σσ. 82.

¹²⁸ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Για τον Μότσαρτ, Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό*, Αθήνα: Ταξιδευτής, σσ. 140.

¹²⁹ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Για τον Μότσαρτ, Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό*, Αθήνα: Ταξιδευτής, σσ. 93.

ερωτική του σχέση, συναντά έναν σιωπηλό έμπιστο φίλο, τον Κωνστάντιο, ο οποίος είναι ο συγγραφέας του βιβλίου.¹³⁰

Στην *Επανάληψη*, ο Κίρκεγκωρ αναφέρεται στον όμορφο νέο, ο οποίος εμφανίζεται κάποια στιγμή μπροστά του. Ο νέος αυτός ήταν βαθιά, εσωτερικά και με ταπεινότητα ερωτευμένος και κυριευμένος από μια αγνή και αδιάφθορη αγάπη.¹³¹ Ο Κίρκεγκωρ περιγράφει τον έρωτα που βίωσε ο νέος ως εξής: «Ωσάν το σταφύλι που όταν φτάνει στην ύψιστη φάση γίνεται φωτεινό και διαφανές κυκλοφορώντας ο χυμός μες από τις λεπτές φλέβες, όπως ο φλοιός σκάει σαν ωριμάσει ο καρπός σ' όλη του την πληρότητα, έτσι ξεσπούσε ο έρωτας σχεδόν οφθαλμοφανώς επάνω στη μορφή του. Δεν μπορούσα να κρατήθώ και πότε πότε έριχνα κατά το μέρος του ματιές σχεδόν ερωτευμένα, γιατί ένας τέτοιος νέος είναι σαν κορίτσι στην όψη εξίσου σαγηνευτικός».¹³²

Ο Κίρκεγκωρ εκφράζει την έκπληξή του μπροστά στη μελαγχολία, την οποία δημιούργησε ο έρωτας στον νέο. Η ηδονή του έρωτα που αισθάνεται ο νέος, θα μπορούσε από τις πρώτες μέρες της σχέσεώς του να κάνει την αγάπη του ανάμνηση. Το πλεονέκτημα ωστόσο της ανάμνησης είναι πως ξεκινάει από την απώλεια, καθώς ο ερωτευμένος δεν έχει ουσιαστικά τίποτα άλλο να χάσει.¹³³

Από όλα τα ωραία πράγματα, ο νέος προτιμούσε να κρατά την εκλεκτή ηδονή, ενώ αγνοούσε τα υπόλοιπα. Ο Κίρκεγκωρ χρησιμοποιεί έναν παραλληλισμό για να επισημάνει την αναγκαιότητα της ποιότητας των επιλογών. «Βέβαια τα τρώω τα μαρούλια, αλλά τρώω πάντοτε μόνο την καρδιά, τα μαρουλόφυλλα είναι πιστεύω για τα γουρουνία· μαζί με τον Λέσσιγκ¹³⁴ προτιμώ την ηδονή της σύλληψης από τις δυσφορίες του τοκετού».¹³⁵

¹³⁰Tsakiri, V., (2006), *Kierkegaard, Anxiety, Repetition and Contemporaneity*, Banham, G., (ed.), New York: Palgrave Macmillan, pp. 130-134.

¹³¹ Κίρκεγκωρ, Σ., (1977), *Η επανάληψη*, μετάφ. Σκοπετέα Σ., Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σσ. 5-6.

¹³² Κίρκεγκωρ, Σ., (1977), *Η επανάληψη*, μετάφ. Σκοπετέα Σ., Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σσ. 7.

¹³³ Κίρκεγκωρ, Σ., (1977), *Η επανάληψη*, μετάφ. Σκοπετέα Σ., Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σσ. 8-9.

¹³⁴ Ο Λέσσιγκ άσκησε σημαντική επίδραση στον Κίρκεγκωρ. Στο έργο του, οι *Μύθοι*, αναφέρει πως όσο ο δεξιοτέχνης συλλαμβάνει και συγκεντρώνει τις ιδέες του, τόσο απολαμβάνει την ηδονή της συλλήψεως. Αντίθετα, όταν προσπαθεί να στήσει το έργο του έξω από τον εαυτό του, αρχίζουν οι πόνοι του τοκετού, στους οποίους σπανίως αυθυποβάλλεται. (Βλ. Κίρκεγκωρ, Σ., *Επαναλαμβάνοντας την Επανάληψη*, στο: *Η επανάληψη*, μετάφ. Σκοπετέα Σ., Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σσ. 320).

¹³⁵ Κίρκεγκωρ, Σ., (1977), *Η επανάληψη*, μετάφ. Σκοπετέα Σ., Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σσ. 12.

Ο Κωνστάντιος πειραματίζεται εις βάρος του νεαρού άντρα και αφήνει να ξεσπάσει εντός του η επανάληψη, δυνάμει της θρησκευτικότητας. Η προσωπική του αποστασιοποίηση είναι μια υπερβατική κίνηση γι' αυτόν, μια μορφή απελπισίας, η οποία μετουσιώνει την υπέρβαση σε μια εμμενή κίνηση. Η μελαγχολία που προκύπτει στον Κωνστάντιο μέσα από το πείραμά του, δείχνει ότι ο Κωνστάντιος, όπως και ο νεαρός άντρας, είναι ερωτευμένοι με την ανάμνηση. Ο μόνος καλότυχος έρωτας είναι ο επαναλαμβανόμενος, κι επειδή ο Κωνστάντιος δεν μπορεί να τον πραγματοποιήσει, απελπίζεται. Η ιδέα βρίσκεται σε κίνηση, εντός του γνήσιου αισθησιακού έρωτα που αισθάνεται. Θεωρεί όμως ότι η αληθινή μορφή επανάληψης βρίσκεται μόνο μέσα στη θρησκευτική πίστη. Ο Κίρκεγκωρ θέτει με αυτόν τον τρόπο τις βάσεις για τη σταδιακή μετάβαση της ύπαρξης από το αισθησιακό στο θρησκευτικό στοιχείο.¹³⁶

¹³⁶Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013, σσ. 111-113.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΤΟΥ ΑΙΣΘΗΣΙΑΣΜΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΛΜΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

Credo quia absurdum.

Τερτυλλιανός, 155-222 μ.Χ., Καρχηδόνιος θεολόγος

3.1 Η πορεία του υπάρχουν από το αισθητικό στο ηθικό στάδιο

Ο Κίρκεγκωρ, έχοντας βιώσει τον αισθησιασμό, περνάει στο ηθικό στάδιο, για να καταλήξει πως η υπέρβαση μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μέσα από το άλμα της πίστεως, στο θρησκευτικό στάδιο. Η αισθητική και η ηθική στάση δεν αποτελούν μόνο στάδια στο βίο κάποιου, αλλά υπαρξιακές σφαίρες που τον ορίζουν. Αντιμετωπίζουν η μία την άλλη ως αντίπαλες απόψεις για το πώς η ζωή πρέπει να βιώνεται. Το αισθητικό στάδιο χαρακτηρίζεται από κενότητα και ματαιότητα, γι' αυτό και είναι απαραίτητη η μετάβαση της ύπαρξης στο ηθικό στάδιο και -εάν δύναται- στο θρησκευτικό στάδιο.

Σε αντίθεση με την Εγγελιανή φιλοσοφία, που εστίαζε στην εμμένεια και στη συνείδηση, ο Κίρκεγκωρ θεωρούσε πως η ύπαρξη επιτυγχάνει την υπέρβαση στο ηθικό και στο θρησκευτικό επίπεδο, αρνούμενος τη θεωρητική εμμένεια. *«Η σφαίρα της υπέρβασης για τον Κίρκεγκωρ είναι η σφαίρα του θρησκευτικού παραδόξου, ενώ ολόκληρος ο στοχασμός του βρίσκεται στην εμμένεια. Η εξέλιξη είναι (κατά τον Έγγελο) μια λογική εμμενής έννοια. Όταν αντίθετα η αμαρτία καταστρέφει την αθωότητα, τούτο συμβαίνει μέσω μιας υπέρβασης, που εκμηδενίζει την κατάσταση αθωότητας».*¹³⁷

Ο Κίρκεγκωρ συσχέτισε τα τρία στάδια της φιλοσοφίας του με τον βίο του. Από το αισθητικό στάδιο, όπου κυριαρχούν οι έννοιες της ηδονής και του πάθους, μετέβη στο ηθικό στάδιο, εντός του οποίου κυριαρχεί η οικογενειακή ζωή. Στο ηθικό στάδιο, βιώνοντάς το, συνειδητοποίησε πως είναι αδύνατο να ακολουθήσει ένα βίο εντός του αυστηρού οικογενειακού πλαισίου. Η ανία, η απελπισία, η επανάληψη, ο περιορισμός της επιθυμίας στο καταπιεστικό πλαίσιο μιας επαναλαμβανόμενης και σταθερής απόλαυσης, είναι στοιχεία που ήθελε να αποφύγει. Ίσως να ήθελε με αυτόν τον τρόπο να προστατεύσει την αγαπημένη του Ρεγίνα, από τη φθορά της

¹³⁷ Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σσ. 226.

οικογένειας και την ανία που βιώνει η ύπαρξη εντός του ηθικού σταδίου. Προτίμησε να τη διατηρήσει ως ανάμνηση του αισθητικού σταδίου, παρά να τη θυσιάσει στο βωμό της μονοτονίας, εντός του οικογενειακού βίου. Αυτή τελικά είναι η πιο αγνή μορφή της αγάπης, διότι θυσιάσε το Εγώ του, για να μη βιώσει η Ρεγγίνα την αγωνία ενός συμβατικού γάμου.¹³⁸

Η γυναίκα θεωρείται από τον Κίρκεγκωρ ότι βιώνει περισσότερη αγωνία, διότι είναι πιο αισθησιακή,¹³⁹ ως προς τη σύνθεσή της, από τον άντρα. *«Στη διήγηση της Γένεσης, η Εύα είναι αυτή που αποπλανά τον Αδάμ. Αυτό δε συνεπάγεται διόλου πως η αμαρτία της ξεπερνάει την αμαρτία του Αδάμ, κι' ακόμα λιγότερο πως η αγωνία είναι ατέλεια, μια κι' αντίθετα το μέγεθός της προμηνύει το βαθμό τελειότητας».*¹⁴⁰

Όπως αναφέρει ο σύγχρονος ηδονιστής φιλόσοφος Ονφρέ Μισέλ: *«Στο πλαίσιο της οικογένειας, όπου ο χρόνος αφιερώνεται ως επί το πλείστον στα παιδιά και στο σύζυγο, η γυναίκα πεθαίνει με την ικανοποίηση του θριάμβου της ως σωστής μητέρας και συζύγου, σκοπό για τον οποίο αναλώνει και τελικά χάνει σχεδόν όλη την ενέργειά της. Γραμμένη στη γλώσσα της συνήθειας και της επανάληψης, η συζυγική σεξουαλικότητα κλείνει τη λίκμπιντο στα απολλώνεια κλουβιά μιας τακτοποιημένης οικογενειακής ζωής, όπου το άτομο χάνεται προς όφελος του υποκειμένου. **Ο Διόνυσος πεθαίνει, η σεξουαλική μιζέρια εγκαθίσταται.** Σε τέτοιο σημείο που, λόγω του κοινωνικού ντετερμινισμού και της ιδεολογικής ηθοπλαστικής προπαγάνδας προς κάθε*

¹³⁸ Η σχέση του Κίρκεγκωρ με τη Ρεγγίνα Όλσεν διαποτίζονταν από ένα έντονο πνευματικό στοιχείο, καθώς ο ίδιος είχε το ρόλο του δασκάλου και της έστελνε ή της διάβαζε βιβλία. Το 1840 της ζήτησε να τον παντρευτεί, όμως, σύντομα απέσυρε την πρόταση γάμου και έφυγε για το Βερολίνο. Παρόλο που την αγαπούσε πολύ, ένιωθε πως η έγγαμη ζωή δεν του ταίριαζε, είτε επειδή απέκλινε από τις πνευματικές του φιλοδοξίες, είτε επειδή φοβόνταν τα συναισθήματά του, είτε επειδή ένιωθε απλά πολύ καταθλιπτικός για να γίνει σύζυγος. Φοβήθηκε πως αν μοιραζόνταν μαζί της τη σκοτεινή πλευρά του, θα έβαζε ένα βαρύ φορτίο στη Ρεγγίνα. Αν και την αγαπούσε, δεν ήθελε αυτή να υποφέρει, γι' αυτό και προτίμησε να φύγει. Το γεγονός αυτό προκάλεσε εσωτερική και εξωτερική στροφή στη ζωή του. Διαλύοντας τον αρραβώνα τους δεν την απέρριψε, αλλά τη διατήρησε στη σκέψη του ως ιδανικό. Όμως, δεν ήθελε να ζήσει κοντά της μια συμβατική ζωή συζύγου, πατέρα και πάστορα. Έτσι, αφιέρωσε τον εαυτό του στη συγγραφή, ως απόσυρση από τη ζωή. (Βλ. Carlisle, C., (2006), *Kierkegaard: A Guide for the Perplexed*, London: Continuum International Publishing Group, pp. 8-10.)

¹³⁹ Ο Κίρκεγκωρ θεωρεί τη γυναίκα ως πιο αισθησιακή και αισθητική από τον άντρα, παρατηρώντας την από την ομορφιά, αλλά και από την ιδανική της άποψη, την τεκνοποίηση. Η αισθητική της εντύπωση είναι μια ολότητα, καθώς διαφθείρει τον άντρα πρώτη, ήδη από το προπατορικό αμάρτημα, όταν ο Αδάμ -μέσω της μεσολάβησης της Εύας- παραπλανήθηκε από το φίδι. Η αμαρτωλότητα ταυτίστηκε με τη σεξουαλικότητα, όταν η τελευταία έφτασε στη συνείδηση. (Βλ. Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σσ. 79-83).

¹⁴⁰ Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σσ. 79.

κατεύθυνση, η υποταγή γίνεται εκούσια και, κατά τον ορισμό της αλλοτριώσης, το θύμα καταλήγει να απολαμβάνει την απάρνηση του εαυτού του».¹⁴¹

Η υπέρβαση της υποστάσεως, μέσα από το άλμα της πίστεως και του παραλόγου, είναι η μόνη λύση για να διατηρηθεί αλώβητη η ουσία των δύο άλλων σταδίων. Η υπέρβαση θα μπορούσε να σημαίνει όχι το τέλος, αλλά τον μετάνθρωπο, που διατηρεί την ανθρώπινη ιδιότητα και ταυτόχρονα την υπερβαίνει, με σκοπό την πραγμάτωση.¹⁴²

«Μέχρι που έρχεται η στιγμή που βλέπει την ματαιότητα του κυνηγιού της ευτυχίας μέσα από τις παντοδαπές ηδονές· τότε καταλαμβάνεται από την ανία και βρίσκεται στο κατώφλι της απελπισίας».¹⁴³

Η αυθεντικότητα και η εντιμότητα είναι μορφές της ύπαρξης, το πώς παρά το τί. Είναι πιο ακριβές να περιγραφούν ως τρόποι του γίνεσθαι, καθώς ο Κίρκεγκωρ τονίζει ότι η ύπαρξη είναι μια διαδικασία του γίνεσθαι. Ο Κίρκεγκωρ διακρίνει ανάμεσα στα τρία είδη υποκειμενικότητας, τις τρεις σφαίρες της ύπαρξης. Τα στάδια αυτά αναφέρονται στο πώς κάποιος ζει, παρά στο τί πιστεύει. Οι σφαίρες ύπαρξης αντιπροσωπεύουν πιθανούς τρόπους ζωής, οι οποίοι είναι διαθέσιμοι σε κάθε άτομο και τον διαφοροποιούν από τα υπόλοιπα πλάσματα.¹⁴⁴

Τα τρία στάδια της πορείας του βίου του Κίρκεγκωρ, παρουσιάζονται στο έργο του *Stadier paa Livets Vei* (Στάδια του δρόμου της ζωής, 1845).¹⁴⁵ Στο αισθητικό στάδιο της υπέρξεως, ο στοχασμός του ωραιολάτρη δεν έχει αμεσότητα, αλλά απολαμβάνει τη ζωή όπισθεν αυτής, θεωρώντας συγχρόνως τα γεγονότα της ζωής ως ωμή πραγματικότητα. Η ύπαρξη στο αισθητικό στάδιο, ζει εντός της στιγμής, ενώ απουσιάζει από το βίο της η συνέχεια, καθώς η αίσθηση έχει κυρίαρχο ρόλο.¹⁴⁶ Ο άνθρωπος του αισθητικού σταδίου ακολουθεί αδιέξοδη πορεία, θεωρώντας ότι η

¹⁴¹ Ονφρέ, Μ., (2009), *Η δύναμη της ύπαρξης*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 128.

¹⁴² Ονφρέ, Μ., (2009), *Η δύναμη της ύπαρξης*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 184..

¹⁴³ Πελεgrίνης, Θ., (1998), *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 373.

¹⁴⁴ Carlisle, C., (2006), *Kierkegaard: A Guide for the Perplexed*, London: Continuum International Publishing Group, pp. 71, 75-77.

¹⁴⁵ Μακράκης, Μ., (2011), *Η Ψυχολογία του Ασώτου: Τα 3 στάδια της Υπαρξιακής Πορείας του*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 52-53.

¹⁴⁶ Evans, C. S., (2004), *Kierkegaard's Ethic of Love*, New York: Oxford University Press, pp. 45-46.

αναζήτηση περισσότερων ηδονών θα τον βοηθήσει να δραπετεύσει από την απελπισία. Ωστόσο, η υπεκφυγή της ηθικής και της θρησκευτικής πραγματικότητας, δεν οδηγεί πουθενά.¹⁴⁷

Το αισθητικό στάδιο της υπάρξεως είναι η απολαυστική ευζωία, καθώς η υπαρξη ζει εντός του παρόντος και αποφεύγει την επανάληψη. Το τρίτο στάδιο, το θρησκευτικό, αποτελεί το ανώτατο στάδιο της υπάρξεως, εντός του οποίου η έννοια της πίστεως έχει το σημαντικότερο ρόλο, διότι ο θρησκευτικός άνθρωπος επικοινωνεί με το Θεό.¹⁴⁸

Στο αισθητικό στάδιο κυριαρχεί η έννοια της ηδονής, στο ηθικό η έννοια της πράξεως και στο θρησκευτικό η έννοια του πόνου. Το πρώτο στάδιο προσωποποιείται στην πρώτη του φάση στον Δον Ζουάν, από τον οποίο πηγάζει ο αισθησιασμός. Στη δεύτερη φάση του αισθητικού σταδίου, κυριαρχεί η αμφιβολία της προσωπικότητας του Φάουστ. Η τρίτη φάση προσωποποιείται στον Αχασβερό, τον Περιπλανώμενο Ιουδαίο που καταδικάστηκε να περιπλανάται αιώνια, χωρίς να μπορεί να πεθάνει. Ομοίως, το ηθικό στάδιο αποτελείται από τρεις φάσεις. Η πρώτη αφορά στην έννοια της αυτογνωσίας, όπως τη δίδασκε ο Σωκράτης ως ηθικός φιλόσοφος. Η δεύτερη φάση – παρουσιάζεται μέσα από τον πάρεδρο Ουίλιαμ- αφορά στην εκλογή μεταξύ του ηθικού και του αισθητικού σταδίου (το *Eίτε - Eίτε*), ενώ η τρίτη αφορά στη μετάνοια, όπως παρουσιάζεται από τον νεαρό ήρωα, εντός του φιλοσοφικού κειμένου *Επανάληψη*. Τέλος, στο θρησκευτικό στάδιο, στην πρώτη φάση κυριαρχεί η έννοια της πίστεως -ως το ύψιστο πάθος- και το άλμα στο παράλογο μέσω του Αβραάμ, ο οποίος αποτελεί τον πατέρα πάντων των πιστευόντων. Στη δεύτερη φάση κυριαρχεί ο Ιώβειος πόνος, και στην τρίτη κυριαρχεί ο Χριστός και η έννοια της αγάπης (όχι μόνο ως σταυρική αγάπη, αλλά και ως μήνυμα αγάπης μέσω της Ανάστασης του Χριστού).¹⁴⁹

Στην πρώτη φάση του ηθικού σταδίου, είναι σημαντική η έννοια της αυτογνωσίας για τη βίωση της ηδονής, γεγονός το οποίο προβάλλεται και εντός του φιλοσοφικού στοχασμού του Σωκράτη. Η απόρριψη της σεξουαλικότητας του

¹⁴⁷Hubben, W., (1997), *Dostoevsky, Kierkegaard, Nietzsche, Kafka*, United States of America: Macmillan Publishing Company, pp. 31-32.

¹⁴⁸ Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 243-5.

¹⁴⁹ Μακράκης, Μ., (2011), *Η Ψυχολογία του Ασώτου: Τα 3 στάδια της Υπαρξιακής Πορείας του*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 54-68.

υπερεγώ, η αυτογνωσία και ο αποχριστιανοποιημένος αισθησιασμός, δεικνύουν ότι τόσο η βίωση μιας ηδονής όσο και η προετοιμασία μιας απόλαυσης, απορρέουν από την ατομική βούληση, η οποία προβάλλεται μέσω των τριών σταδίων.¹⁵⁰

Τα τρία στάδια είναι σημαντικά εντός του υπαρξιακού στοχασμού του Κίρκεγκωρ, και αντιστοιχούν στα στάδια της δικής του πορείας, στις τρεις περιόδους της ζωής του. Στην πρώτη περίοδο, την οποία αποκαλεί αισθητική ή αισθησιακή,¹⁵¹ ο Κίρκεγκωρ ανέπτυξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους ήρωες Δον Ζουάν και Φάουστ, ενώ ο ίδιος έχει χαρακτηρίσει την περίοδο αυτή ως στάδιο της αμαρτίας, της ασωτίας και της απώλειας. Στη δεύτερη περίοδο θυσιάζει την αγάπη του για τη Ρεγγίνα, παρομοιάζοντάς τη με τη θυσία του Αβραάμ, ο οποίος αποκόπηκε από την ίδια του τη σάρκα -το μονάκριβο γιο του- στο βωμό της αγάπης του και της πίστης του στο Θεό. Στην τρίτη περίοδο της ζωής του, αφοσιώνεται ολοκληρωτικά στο συγγραφικό του έργο, το οποίο είναι γι' αυτόν μια ιδιαίτερη αποστολή.¹⁵²

Το αισθητικό στάδιο είναι ισοδύναμο του παγανισμού. Ο φιλόσοφος αναζητεί την ικανοποίηση μέσω των αισθήσεων, της φυσικής ομορφιάς, του ερωτικού ενθουσιασμού, της ικανοποίησης, της άσκησης των καλλιτεχνικών ικανοτήτων και μέσω των δοξασιών του πλούτου ή της επιτυχίας. Στο ηθικό στάδιο κυριαρχεί η συνειδητοποίηση -εκ μέρους του ανθρώπου- της θεϊκής παρουσίας. Στο θρησκευτικό στάδιο της υπάρξεως, ο φιλόσοφος αποτελεί τον φτωχό αμαρτωλό, ο οποίος το μόνο που γνωρίζει είναι ότι ο χρόνος αποτελεί ένα αιώνιο παρόν. Στο αισθητικό στάδιο η ζωή αποτελεί μια εμπειρία, στο ηθικό αποτελεί μια διαδικασία και στο θρησκευτικό ένα υπαρξιακό δράμα, καθώς μέσω του Εσταυρωμένου το παρόν γίνεται αιώνιο. Πριν από τον θάνατό του, το 1855, ο Κίρκεγκωρ αναφέρει ότι ο Χριστιανισμός αποτελεί την άνευ όρων εμπιστοσύνη στο Θεό και την έκφραση της ισότητας μεταξύ των

¹⁵⁰ Ονφρέ, Μ., (2008), *Η Αναζήτηση των Ηδονών, δημιουργία ενός ηλιακού ερωτισμού*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 174, 190-191.

¹⁵¹ Ο Κίρκεγκωρ χρησιμοποιεί τον όρο *sangelig*, για να περιγράψει το πρώτο στάδιο. Ο όρος *αισθητικός* αναφέρεται στις καλές τέχνες ενώ ο όρος *αισθησιακός* στις σωματικές απολαύσεις. (Βλ. Μακράκης, Μ., (2011), *Η Ψυχολογία του Ασώτου: Τα 3 στάδια της Υπαρξιακής Πορείας του*, ό. π., σσ. 29).

¹⁵² Το αισθητικό στάδιο αρχίζει το 1830, με την εγγραφή του Κίρκεγκωρ στο Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης, και ολοκληρώνεται το 1838, με την επιστροφή στον πατέρα του, ο οποίος τον δέχθηκε με θεία πατρική αγάπη. Το ηθικό στάδιο αρχίζει με τη γνωριμία του με τη Ρεγγίνα, και ολοκληρώνεται με τη διάλυση των αρραβώνων τους, στις 11 Οκτωβρίου 1845. Το θρησκευτικό στάδιο διήρκησε από το 1841 ως το 1855, και αποτελεί την περίοδο που ο Κίρκεγκωρ στράφηκε στην πίστη. (Βλ. Κίρκεγκωρ, Σ., (χ.χ.), *Ρεγγίνα, Οι σχέσεις μου μ' αυτή*, (Παπασιώτη, Π., μετάφρ.), Θεσσαλονίκη: Εκδ. Κωνσταντινίδη, σσ. 37-38, 56-57).

ανθρώπων, λόγω του ότι η άπειρη θεία αγάπη, η αγάπη χωρίς διακρίσεις, βιώθηκε από εκείνον.¹⁵³

Καθένα από τα τρία στάδια σχετίζεται με μια ιδιαίτερη σχέση μεταξύ των δύο φύλων. Στο αισθητικό στάδιο, η σχέση είναι σεξουαλική, και βασίζεται στο πάθος και όχι στη δέσμευση. Στο ηθικό στάδιο επικρατεί ο μονογαμικός γάμος, και στο θρησκευτικό υπάρχει η προθυμία να υιοθετήσει κάποιος την πλήρη αγαμία.¹⁵⁴ Ο Κίρκεγκωρ παραδέχεται την ωραιότητα της ηθικής εκλογής για την ενσωμάτωση της υπάρξεως στην κοινωνία -μέσα από την εκλογή του επαγγέλματος ή τον γάμο- για την επιτέλεση ενός έργου εντός της ζωής. Στο αισθητικό στάδιο υπάρχει η αναστολή της ηθικής πράξης και, σύμφωνα με τον Κίρκεγκωρ, η πίστη είναι ελάχιστη.¹⁵⁵

Χάρη στη σύνθεση σώματος και ψυχής, κάθε άνθρωπος επιδιώκει την καλλιέργεια του πνεύματός του. Ωστόσο, προτιμά να ζει εντός των κατηγοριών του αισθητού. Η αγωνία υποκρύπτεται, στο βάθος της βεβαιότητας του αισθητού. Εμφανίζεται όταν η μαγεία του αισθητού κόσμου παύει, και η πραγματικότητα κλονίζεται.¹⁵⁶ Ο Κίρκεγκωρ, όσο έκλινε προς την κατεύθυνση της εξατομίκευσης και τη βίωση των προσωπικών του ηδονών, τόσο απέκοπτε τον εαυτό του από κάθε αισθητική δυνατότητα ζωής, αποτελώντας έναν Δον Ζουάν της πίστεως.¹⁵⁷

3.2 Αγωνία και απελπισία στον Κίρκεγκωρ

Η έννοια της αγωνίας της υπάρξεως αποτελεί τον ίλιγγο της ελευθερίας έναντι της αβύσσου γύρω της, αλλά και εντός της. Ο φιλοσοφικός στοχασμός του Κίρκεγκωρ αποτελεί τον στοχασμό μιας υπάρξεως, η οποία αναζητεί τη σταθερότητα πλησίον του Θεού. Η έννοια της αγωνίας συνδέεται με την έννοια της δυνατότητας, καθώς ο άνθρωπος δε διαθέτει το κριτήριο της διάκρισης των καλών και των κακών δυνατοτήτων του.¹⁵⁸

¹⁵³ Muggeridge, M., (2007), *A Third Testament*, USA: Plough Publishing House, pp. 63-65.

¹⁵⁴ Evans, C. S., (2009), *Kierkegaard, An Introduction*, United Kingdom: Cambridge University Press pp. 72.

¹⁵⁵ Ζαν, Βάλ, (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 132-133.

¹⁵⁶ Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς θάνατον*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 79.

¹⁵⁷ Κλοσσόφσκι, Π., «Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ», στο: αλήθεια, Περιοδικό Ψυχανάλυσης, Φιλοσοφίας και Τέχνης, Άνοιξη 2013:[7], Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σσ. 83.

¹⁵⁸ Πελεγρίνης, Θ., (1998), *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 371-372.

Η ύπαρξη κοιτάζει εντός της και συλλαμβάνει την περατότητά της, για να συγκρατηθεί. Η περατότητα αποτελεί τον αισθησιασμό, σε αντίθεση με την πνευματική απεραντοσύνη. Ο Κίρκεγκωρ τονίζει πως κάθε γίγνεσθαι λαβαίνει χώρα με ελευθερία, και κάθε αιτία οδηγείται στο να δρα ελεύθερα.¹⁵⁹

*«Παρουσιάζεται εντός της αγωνίας ένα είδος δύναμης, η οποία έλκει και απωθεί. Είναι μια αντιπαθητική συμπάθεια και μια συμπαθητική αντιπάθεια. Η παρουσία των δυνατοτήτων καλών και κακών είναι η αιτία, και η κακή δυνατότητα αποτελεί την αποδυνάμωση της βούλησης».*¹⁶⁰

Εξαιτίας της έννοιας της αγωνίας, η ανθρώπινη ύπαρξη οικοδομείται αποδεχόμενη την ευθραυστότητά της, αλλά και την έννοια της αμαρτίας, ως την οδό η οποία θα την οδηγήσει ενώπιον του Θεού. Η ύπαρξη εντός της αβεβαιότητας μετασχηματίζεται και οδηγείται στην αυθεντικότητά της και στο πάθος. Τελικά, καταλήγει να βιώσει το παράλογο, εφόσον η θρησκευτικότητα αποτελεί το προϊόν του πάθους της πάσχουσας υπάρξεως.¹⁶¹

Η αγωνία της υπάρξεως, κατά τον Κίρκεγκωρ, προέρχεται από το γεγονός ότι αυτό που τελεί πάντοτε υπό κρίση, είναι η αιώνια σωτηρία της ή η αιώνια καταδίκη της. Η έννοια της αμαρτίας έχει διττό σκοπό. Αποτελεί τη συνείδηση της αμαρτίας, που εγκλείει τον άνθρωπο στον εαυτό του, αλλά και τον οδηγεί προς τη θρησκευτική υπόσταση. Πλησίον της έννοιας της αμαρτίας, ο άνθρωπος τελεί ενώπιον του Θεού, χωρίς να υπάρχει σταθερό σημείο αναφοράς. Ο Κίρκεγκωρ αναφέρει: *«Είμαι ο ιππότης της πίστεως ή απλώς με κατέλαβε ο πειρασμός; Επ' αυτού δεν γνωρίζω τίποτε, δεν οφείλω να γνωρίσω τίποτε περί αυτού, εν προκειμένω τελώ υπό τον απόλυτο κίνδυνο».*¹⁶²

Ο Κίρκεγκωρ, αναφερόμενος στη *Γένεση*, επισημαίνει πως ο Αδάμ δεν μπορούσε να κατανοήσει τα λόγια του Θεού, όταν τον παρακινούσε να μη δοκιμάσει από το δέντρο του καλού και του κακού. Η απαγόρευση του Θεού προκαλεί αγωνία στον Αδάμ, διότι του αφυπνίζει τη δυνατότητα της ελευθερίας. Η άμεση συνέπεια του

¹⁵⁹ Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σσ. 209.

¹⁶⁰ Ζαν, Βαλ, (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 220.

¹⁶¹ Ζαν, Βαλ, (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 57.

¹⁶² Ζαν, Βαλ, (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 147.

προπατορικού αμαρτήματος ήταν η εμφάνιση της αμαρτίας και της σεξουαλικότητας.¹⁶³

Σύμφωνα με τον Κίρκεγκωρ, υπάρχουν δύο πάθη που είναι απαραίτητα για τη συγκρότηση του εαυτού, η πίστη και η αγάπη. Η πίστη αποτελεί το πάθος που βρίσκεται στην ουσία της σχέσης του με τον Θεό. Χωρίς την πίστη είναι αδύνατο για έναν άνθρωπο να ανταποκριθεί στην εσωτερικότητα της υπάρξεως, η οποία βρίσκεται κοντά στον Θεό. Η φύση του Θεού είναι η αγάπη, γι' αυτό τα ανθρώπινα πλάσματα που σχετίζονται με τον Θεό μέσα από την πίστη, αποτελούν την κύρια ουσία του Θεού. Ο φιλόσοφος θεωρεί πως όποιος πετυχαίνει να ζει χωρίς να μαθαίνει να αγαπά, έχει στερηθεί τα πάντα. Το αντικείμενο αυτής της αγάπης είναι κυρίως ο Θεός, με σεβασμό πρωτίστως στους ανθρώπους.¹⁶⁴

Στο φιλοσοφικό στοχασμό του Κίρκεγκωρ, το άλμα στο παράλογο πραγματώνεται εντός του θρησκευτικού σταδίου. Διακρίνεται από την υπέρβαση, την οποία κάνει η ύπαρξη κατά το θρησκευτικό στάδιο, έχοντας βιώσει προηγουμένως την έννοια της απελπισίας και του παραλόγου. Στο φιλοσοφικό έργο *Ασθένεια προς θάνατον*, ο Κίρκεγκωρ αναφέρει:

*«Ο απελπισμένος δεν βρίσκει κάποια παρηγοριά βλέποντας ότι η απελπισία δεν τον εξοντώνει, αλλά απεναντίας, αυτό αποτελεί το μαρτύριό του, αυτό διατηρεί το βάσανό του στη ζωή, και τη ζωή του μέσα σε βάσανα, γιατί αυτό που τον κάνει, όχι να έχει απελπιστεί, αλλά να απελπίζεται, είναι η αδυναμία του να αυτο-αναλωθεί, να απαλλαγεί από τον εαυτό του, να εκμηδενιστεί».*¹⁶⁵

Η ύπαρξη, εντός του κόσμου, βιώνει την ερημία και το παράλογο, είναι η ανθρώπινη κατάσταση. Η διάσταση αυτή αίρεται στον υπαρξισμό, καθώς πραγματώνεται η επικοινωνία με τις άλλες υπάρξεις. *«Απελπίζομαι για τον εαυτό μου*

¹⁶³ Κίρκεγκωρ, Η αγωνία και η αμαρτία, (μετάφ. Κατσόγιαννος, Ν.), στο: *Για το Μυστήριο του Ανθρώπου*, ό. π., σσ. 19-21.

¹⁶⁴ Evans, C. S., (2004), *Kierkegaard's Ethic of Love*, New York: Oxford University Press, pp. 28-30.

¹⁶⁵ Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ. (μετάφ.), Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 30

σημαίνει πώς όντας απελπισμένος, θέλω να απαλλαγώ από τον εαυτό μου· αυτή είναι η μορφή κάθε απελπισίας». ¹⁶⁶

Η έννοια του παραλόγου, εντός του φιλοσοφικού στοχασμού του Κίρκεγκωρ, πραγματώνεται εντός ενός κόσμου, όπου η ύπαρξη σιωπά έναντι του Θεού, εξαιτίας της αδυναμίας της. ¹⁶⁷ Ο παράλογος άνθρωπος διακατέχεται από δίψα για το παρόν, καθώς επιλέγει μια ζωή αφοσιωμένη στην υπερβολή και στην ποσότητα. Προσωποποιείται στον Δον Ζουάν ή στον Αποπλανητή, οι οποίοι αποτελούν το παράδειγμα του αισθητικού βίου και ίστανται εντός της έννοιας της απελπισίας. ¹⁶⁸

Το παράδοξο πάθος της υπάρξεως προσκρούει σε ένα ανύπαρκτο Άγνωστο, το οποίο είναι το όριο στο οποίο φτάνει η ύπαρξη. Η πίστη είναι το πάθος, που αποτελεί την προϋπόθεση του παραδόξου. Η πίστη μοιάζει με ένα θαύμα και ό,τι ισχύει για το παράδοξο, ισχύει και για την πίστη. Στο παράδοξο όλα συμβαίνουν χωρίς να καταργείται το θαύμα, μέσα από την υπέρβαση της απελπισίας. ¹⁶⁹

«Ο Σωκράτης αποδείκνυε την αθανασία της ψυχής δείχνοντας ότι η ψυχική ασθένεια (το αμάρτημα) δεν διαβρώνει την ψυχή, όπως η φυσική ασθένεια το σώμα. Παρόμοια, μπορούμε να αποδείξουμε το αιώνιο μέσα στον άνθρωπο δείχνοντας ότι η απελπισία δεν μπορεί να αναλώσει το Εγώ του, και ότι σ' αυτό ακριβώς έγκειται η βασανιστική αντίφαση του απελπισμένου». ¹⁷⁰

«Αλλά το αντίθετο της απελπισίας είναι η πίστη· να γιατί είναι επακριβής η αρχική μας διατύπωση της κατάστασης όπου δεν υπάρχει ίχνος απελπισίας. Το ίδιο ισχύει για την πίστη· το Εγώ που αυτοαναφέρεται και θέλει να είναι ο εαυτός του καθίσταται διάφανο και βασίζεται στη δύναμη που το έθεσε». ¹⁷¹

¹⁶⁶ Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ. (μετάφ.), Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 33.

¹⁶⁷ Μακράκης, Μ., (2011), *Η Ψυχολογία του Ασώτου: Τα 3 στάδια της Υπαρξιακής Πορείας του*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 53.

¹⁶⁸ Young, J., (2014), *The Death of God and the Meaning of Life*, 2nd edition, New York: Routledge, pp. 191-192.

¹⁶⁹ Κίρκεγκωρ, Σ., (1998), *Φιλοσοφικά ψιχία ή κνήσματα και περιτμήματα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ., 112, 125.

¹⁷⁰ Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ. (μετάφ.), Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 33-35.

¹⁷¹ Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ. (μετάφ.), Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 88.

3.3 Η υπέρβαση εντός του θρησκευτικού σταδίου

Η ύπαρξη που βιώνει την απελπισία, είτε ακολουθεί το ποιοτικό άλμα της υπέρβασης, είτε αναλώνεται εγκόσμια στο μη υπερβατικό. Η επίγεια ύπαρξη του αισθητικού και του ηθικού σταδίου, αισθάνεται την απόγνωση για το αιώνιο. Μόνο εντός του θρησκευτικού σταδίου η ύπαρξη λυτρώνεται από την απελπισία, διότι προσεγγίζει την ανώτερη διαβάθμιση του εαυτού της. Αρχίζοντας από την απόλυτη αφαίρεση της θυσίας, την αλλοτριώνει, καθώς η ψυχολογική έννοια της απελπισίας εισχωρεί στη μεταφυσική ως αμαρτία.¹⁷²

Η πάσχουσα ύπαρξη βιώνει την αγωνία, η οποία την οδηγεί στην αυτοσυνειδησία ενώπιον του Θεού. Η αυτοθυσία στην αγάπη εν Χριστώ υπερβαίνει το αντίθετο της αμαρτίας, που είναι η πίστη. Η αμαρτία είναι η ύψιστη συνειδητοποίηση της απόγνωσης. Είναι ο αγώνας της απελπισίας, που αλλοτριώνει την οντότητα του Εγώ, έως ότου να προσεγγίσει το Θεό, μέσω της αγάπης, και να λυτρωθεί μέσα από το άλμα της πίστεως.¹⁷³

Η ύπαρξη, κατά τον Κίρκεγκωρ, είναι αγωνιώσα, όπως ο Ιησούς εντός του κήπου της Γεθσημανής. Το παράδοξο άλμα εντός της πίστεως οδηγεί την ύπαρξη πλησίον του Θεού, ο οποίος αποτελεί τη μόνη βεβαιότητα, την αλήθεια και την αγάπη.¹⁷⁴ Η μετάβαση από τη μία σφαίρα στην άλλη δεν γίνεται μέσα από τη διανοητική ενόραση. Τα συναισθήματα που παρακινούν τη μετάβαση στη θρησκευτική ζωή, προκύπτουν από τη συνάντηση με τα δεινά και την ενοχή. Η αντίθεση ανάμεσα στην ηθική και στη θρησκευτική σφαίρα δεν σχετίζεται με την πίστη στο Θεό, καθώς τα ηθικά υποκείμενα αναζητούν να γίνουν ο εαυτός τους. Η θρησκευτική σφαίρα αρχίζει όταν η ηθική ύπαρξη αισθάνεται ότι οι απαιτήσεις της ηθικής ζωής είναι αυτές που δεν μπορούν να επιτευχθούν. Η ύπαρξη, εντός του ηθικού σταδίου, είναι αυτό που αποκαλεί ο John Hare *ηθικό κενό*, το χάσμα δηλαδή ανάμεσα σε αυτό που απαιτεί η ηθική και σε αυτό που η ανθρώπινη επιλογή μπορεί να επιτύχει. Το άτομο καθορίζει τη σχέση του με το παγκόσμιο (ηθικό), μέσω της σχέσεώς του με το απόλυτο (θρησκευτικό), και όχι τη σχέση του με το απόλυτο βάσει

¹⁷²Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 87- 94.

¹⁷³Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 123-136.

¹⁷⁴Hubben, W., (1997), *Dostoevsky, Kierkegaard, Nietzsche, Kafka*, United States of America: Macmillan Publishing Company, pp. 43.

της σχέσεώς του με το παγκόσμιο. Στην ηθική σφαίρα της υπάρξεως, οι απαιτήσεις προς το Θεό αντιμετωπίζονται ως γενικοί κανόνες, όχι ως ατομικές επιταγές. Ο *Ιωάννης της Σιωπής* αναφέρεται στο ηθικό κενό ως ένα είδος αρετής, η οποία θεωρεί την αμαρτία ως ένα είδος μάταιης πειθαρχίας. Η ηθική ζωή περιγράφεται ως μια διαδικασία, σύμφωνα με την οποία ένα άτομο αναζητεί τη σχέση του με το Θεό, μέσα από τη δέσμευσή του να γίνει ο εαυτός που του ζητάει ο Θεός.¹⁷⁵

Η υπόσταση πλησιάζει προς την πίστη, αφού αναγνωρίζει τη μηδαμινότητά της. Μόνο εντός του παραδόξου πλησιάζει κάποιος στην πίστη, καθώς επιδιώκει να ανακαλύψει κάτι, το οποίο δεν μπορεί να το νοήσει. *«Η θέληση εξαναγκάζει τη νόηση να πιστέψει ότι κάτι που είναι αιώνιο διείσδυσε στο γίνεσθαι, ότι ο αιώνιος Θεός εγένετο. Το να θελήσει κανείς να συλλάβει γνωσιακά αυτό το γεγονός, σημαίνει ότι το έχει ήδη παρερμηνεύσει. Ο γνώστης γνωρίζει το έτσι - Είναι εκείνου που εισέδυσσε στο γίνεσθαι, άρα γνωρίζει ότι το Γεγονός της θεϊκής ενανθρώπισης είναι σύμφωνα με την ουσία του, αληθινό. Αλλά μόνο όταν κάποιος δεν αναζητά πια την αλήθεια αυτού του Γεγονότος, μπορεί να μεταβεί από τη γνώση στην πίστη. Ο πιστός δεν πιστεύει την αλήθεια του γεγονότος, διότι αυτό είναι δουλειά της γνώσης, η οποία σχετίζεται με την ουσία και όχι με το Είναι».*¹⁷⁶

Ο φιλόσοφος, εντός του θρησκευτικού σταδίου, βιώνει την έννοια της υπερβάσεως του Εγώ, θυσιάζοντας τόσο την ηδονή όσο και την αγάπη, πλησίον της Ρεγγίνας. Μέσω της θυσίας του Εγώ, πραγματώνει το άλμα της πίστεως, παρόμοια με τον Αβραάμ στο φιλοσοφικό έργο *Φόβος και Τρόμος*, όπου αποφασίζει να θυσιάσει το γιο του Ισαάκ, εφόσον αυτό αποτελεί θείο θέλημα. Για τον Κίρκεγκωρ, η θυσία αποτελεί έκφραση εμπιστοσύνης στο θείο θέλημα και στην προσδοκία, όπως συνέβη και στον Αβραάμ. Ο Κίρκεγκωρ αποτελεί τον θρησκευτικό άνθρωπο, ο οποίος θέτει την ύπαρξη ενώπιον του Θεού. Η θρησκευτική ύπαρξη επιθυμεί την εγκοσμιότητά της, ύστερα από την κοινωνία της με το παράλογο (το Θεό), μετά από την έκσταση και εντός του πόνου.¹⁷⁷ Με αυτόν τον τρόπο πραγματώνεται η *αναστολή του ηθικού*. Ωστόσο, η απόφαση της υπάρξεως έναντι της φωνής του Θεού (του Θεϊκού θελήματος), αποτελεί προσωπική επιλογή και προσωπική ευθύνη γι' αυτή την

¹⁷⁵ Evans, C. S., (2004), *Kierkegaard's Ethic of Love*, New York: Oxford University Press, pp. 48-50.

¹⁷⁶ Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013, σσ. 46-47.

¹⁷⁷ Ζαν, Βαλ, (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 38, 90-93.

επιλογή.¹⁷⁸ «Η υπέρβαση κοινολογείται με έμμεσο τρόπο για να δοκιμάσει την ελευθερία μας. Η υπέρβαση κρύβεται ή καλύπτεται».¹⁷⁹

Εντός του φιλοσοφικού έργου *Φόβος και Τρόμος*, προβάλλεται η έννοια της εκλογής του φιλοσοφικού στοχασμού του Κίρκεγκωρ, και η σημαντικότητα της υπακοής στο θείο θέλημα. Ο Αβραάμ, πράττοντας σύμφωνα με τις επιταγές του παραλόγου, αποτελεί τον ιπότη της πίστεως. Ο Αβραάμ επιλέγει τη σιωπή, ως γνήσιος ιπότης της πίστεως, και απέχει από κάθε εγκόσμια συναναστροφή για να ακουστεί η φωνή του Θεού εντός του.¹⁸⁰

Ο Κίρκεγκωρ εκφράζει την υπέρβαση της απελπισίας, πέρα από την εκδήλωση της απόλυτης πίστεως, ως εναντίωση στη λογική. Η επανδύριση του Ισαάκ στον Αβραάμ καταδεικνύει ότι η ζωή επαναδωρίζεται για χάρη της πίστεώς του. Η επανδύριση της ζωής απεικονίζει την άρση του θανάτου και της απελπισίας. Η υπέρβαση της απελπισίας συνάδει με την νίκη του ηθικού σταδίου και τον αναβιβασμό στο θρησκευτικό στάδιο, που μπορεί να προσφέρει την πραγματική υπέρβαση από την οντολογική απόγνωση.¹⁸¹

Η πίστη έγινε για τον Αβραάμ το αστέρι που τον καθοδηγούσε και τελικά τον έσωσε. Αν αμφέβαλε, θα οδηγούσε το μαχαίρι της θυσίας του γιου του στη δική του καρδιά, στερώντας από όλους τους ανθρώπους την **αιώνια ευσυνειδησία** που προκάλεσε η απόφαση της θυσίας του. Το γεγονός ότι δεν αμφέβαλε, δείχνει ότι δεν ήταν ένας συνηθισμένος ήρωας, οι πράξεις του ήταν πέρα από τη λογική και την κατανόηση του απλού ανθρώπου. Ο Θεός απαίτησε από τον Αβραάμ να θυσιάσει τον γιο της υπόσχεσης και στη συνέχεια γέμισε με πίστη τη ψυχή του. Με αυτόν τον τρόπο, ο Αβραάμ έγινε ο πατέρας της πίστης του παραλόγου. Η αρετή της πίστης αυτής, είναι η δύναμη που την κάνει να φαίνεται παράλογη στο υπερπέραν. Η πίστη στο Θεό, οδήγησε τον Αβραάμ στη θυσία του γιου του και ο ίδιος δεν είχε καμία αμφιβολία γι' αυτήν του την απόφαση. Ο Αβραάμ θυμίζει στο σημείο αυτό τον

¹⁷⁸ Ζαν, Βαλ, (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού*, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 133.

¹⁷⁹ Ζαν, Βαλ, (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού*, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 136.

¹⁸⁰ Νησιώτης, Ν., (1985), *Υπαρξισμός και Χριστιανική Πίστη κατά τον Kierkegaard και τους Σύγχρονους Υπαρξιστές Φιλοσόφους Jaspers, Heidegger, Sartre*, Αθήνα: εκδ. Μήνυμα, σσ. 60-62.

¹⁸¹ Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 363-366.

Ιωάννη της Σιωπής, για τον οποίο η σιωπή είναι ανώτερη της ηθικής κοινότητας.¹⁸² Σύμφωνα με τον Κίρκεγκωρ, η ύπαρξη υπακούει στο Θεό όχι μόνο επειδή είναι παντοδύναμος, αλλά επειδή ο Θεός είναι η αγάπη. Η υπακοή στο Θεό, συνιστά τη σχέση αγάπης μεταξύ του ανθρώπου και του Θεού, η οποία είναι πιο βαθιά και πιο δυνατή από τη ρομαντική αγάπη των ανθρώπων.¹⁸³

Ο Αβραάμ πράττει σύμφωνα με τις επιταγές του παραλόγου και θεωρείται θρησκευτικός ήρωας, σε σχέση με τον Αγαμέμνονα, που η θυσία της Ιφιγένειας τον κατατάσσει μεταξύ των τραγικών ηρώων. Ο Αγαμέμνων αποτελεί τον ιππότη της ηθικής, ενώ ο Αβραάμ τον ιππότη της πίστεως. Ο Αβραάμ σιωπά ως αληθινός ιππότης της πίστεως, γι' αυτό και πρέπει να μείνει έρημος από κάθε εγκόσμια σχέση, να σταματήσει κάθε συνομιλία με τον κόσμο, για να ακουσθεί στο τέλος η βροντώδης, αλλά ανύπαρκτη για τους υπόλοιπους ανθρώπους φωνή του Θεού.¹⁸⁴

3.4 Η πορεία της υπάρξεως προς τη Χριστιανική Αγάπη

Ο Κίρκεγκωρ θεωρεί ότι το αισθητικό ως υπαρξιακό στάδιο υπάρχει στη μουσική, στην τέχνη, στη λογοτεχνία και κυρίως στο θέατρο. Η σχέση μεταξύ της γλώσσας και της μουσικής, παραλληλίζεται με τη σχέση του Χριστιανισμού και του αισθησιασμού,¹⁸⁵ καθώς ο Χριστιανισμός εισήγαγε τον αισθησιασμό εντός του κόσμου και παράλληλα τον κατεδίωξε και τον απέκλεισε από τον κόσμο. Πριν από τον Χριστιανισμό, το ερωτικό στοιχείο υπαγόταν στο ψυχικό. Ο φιλόσοφος οδηγήθηκε στην αναζήτηση του διονυσιακού στοιχείου, εντός του Χριστιανικού αισθησιασμού, και το βρήκε στο πρόσωπο του Δον Τζιοβάννι.¹⁸⁶

Στο αισθητικό στάδιο, παύει η μαγεία των ψευδαισθήσεων και του αισθητού κόσμου. Η πραγματικότητα κλονίζεται, και η απελπισία εμφανίζεται ως το βάθος της ψυχολογικής κατάστασης. Στο θρησκευτικό στάδιο, η ύπαρξη εμπεριέχει την ιδέα του Θεού. Όσο βίωνε την απελπισία, το Εγώ του ανθρώπου υπέφερε. Όταν όμως εμφανίζεται ενώπιον του Θεού, γίνεται ποιητής της θρησκευτικότητας, κάτι που δεν

¹⁸² Mackey, L., (2002), "The view from Pisgah: a reading of Fear and Trembling", in: Conway, D., (ed.), *Søren Kierkegaard: Critical Assessments of Leading Philosophers*, London: Routledge, pp. 242-254.,

¹⁸³ Evans, C. S., *Kierkegaard, An Introduction*, New York: Oxford University Press, pp. 187.

¹⁸⁴ Νησιώτης, Ν., (1985), *Υπαρξισμός και Χριστιανική Πίστη κατά τον Kierkegaard και τους Σύγχρονους Υπαρξιστές Φιλοσόφους Jaspers, Heidegger, Sartre*, Αθηνά: εκδ. Μήνυμα, σσ. 60-62.

¹⁸⁵ Pattison, G., Art in an age of Reflection, in: Hannay, A and Marino, G., (1998), *The Cambridge Companion to Kierkegaard*, United Kingdom: Cambridge University Press, pp. 78.

¹⁸⁶ Κλοσσόφσκι, Π., «Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ», ό.π., σσ. 76-77.

μπορεί να περιγραφεί από κανέναν σύζυγο ή ιεροκήρυκα του ηθικού σταδίου. Οι εικόνες αυτές μοιάζουν με όλους και με κανέναν, με τη μεγάλη μάζα των ανθρώπων, το τίποτα.¹⁸⁷

Εντός του φιλοσοφικού στοχασμού του Κίρκεγκωρ, περιλαμβάνεται η έννοια της αγάπης, με διαφορετικές εκφάνσεις. Η ερωτική αγάπη, η φιλία και ο πατριωτισμός, αποτελούν μορφές της αγάπης, και η αφετηρία τους είναι η σχέση του ανθρώπου με το Εγώ του. Ο φιλόσοφος θεωρεί ότι η αγάπη του Εγώ εγκρύπτεται στις μορφές της αγάπης.¹⁸⁸ Η ερωτική αγάπη αποτελεί την ευτυχία της υπάρξεως και ίσταται μεταξύ της κοινωνικής και εγωιστικής αγάπης. Ο Κίρκεγκωρ κορυφώνει το φιλοσοφικό του στοχασμό μέσω της αληθινής αγάπης προς το Θεό, η οποία οδηγεί την αισθητική ύπαρξη στην υπέρβαση.¹⁸⁹ Υπάρχει η ορθή αγάπη του Εγώ, η οποία δε θεωρείται εγωιστική. Η αγάπη όμως που υπάρχει εντός μιας σχέσεως, στην οποία το Συ θεωρείται ως σεξουαλικό αντικείμενο ή μέσο, και όχι ως σκοπός, θεωρείται ανήθικη και εγωιστική. Ωστόσο, ο προτιμησιακός δεσμός μεταξύ των ανθρώπων, δε θεωρείται ηθικά αρνητικός, κατά τον Κίρκεγκωρ, εφόσον η ηθική ως πράξη εντός του βίου, δεικνύει την υποκειμενική αλήθεια.¹⁹⁰

Η υποκειμενική αλήθεια αποτελεί τη βιωμένη αλήθεια της υπάρξεως, την εσωτερικότητά της, ενώ το παράδοξο αποτελεί τη συνύπαρξη της αιώνιας αλήθειας και της αλήθειας της υπάρξεως. Η έλλειψη της θείας αλήθειας, εντός της υπάρξεως, αποτελεί την αμαρτία, ενώ η πίστη είναι το πάθος της εσωτερικότητας και η αυθεντικότητά της.¹⁹¹

Η αγάπη βασίζεται στη συνεχόμενη κίνηση της μετάνοιας. Αυτοί που πραγματικά επιθυμούν να αγαπούν, είναι αυτοί που κατενόησαν την αμαρτία τους και αποφάσισαν να υπερβούν τα όριά τους.¹⁹² Υπάρχει μια άμεση επικοινωνία μεταξύ του Θεού και του δημιουργήματος, αλλά η ύπαρξη πρέπει να επιμένει στην απόρρητη

¹⁸⁷ Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 119, 143.

¹⁸⁸ Evans, C. S., (2009), *Kierkegaard, An Introduction*, United Kingdom: Cambridge University Press, pp. 185.

¹⁸⁹ Hannay, (2001), *Kierkegaard, A Biography*, United Kingdom: Cambridge University Press, pp. 359.

¹⁹⁰ Ferreira, M. J., (2008), "The Problematic Agapeistic Ideal Again", in: Mooney, E., (ed.), *Ethics, Love and Faith in Kierkegaard: Philosophical Engagements*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, pp. 96-97.

¹⁹¹ Hannay, A., (ed.), (2009), *Kierkegaard, Concluding Unscientific Postscript*, USA: Cambridge University Press, pp. 171-5.

¹⁹² Hall, A. L., (2004), *Kierkegaard and the Treachery of Love*, United Kingdom: Cambridge University Press, pp. 87.

πλευρά του Θεού.¹⁹³ Η Χριστιανική Αγάπη και ο θρησκευτικός βίος έχουν την αφετηρία τους στην επιδίωξη της υπάρξεως να ορίσει τη σχέση της με τον κόσμο, μέσω της σχέσεώς της με το Θεό. Ο άνθρωπος έχει προσωπική σχέση με το Θεό, έχοντας ως πρότυπο τον Αβραάμ, ο οποίος μέσω της πίστεως του, δεικνύει την εμπιστοσύνη του στο Θεό και σώζει την αγωνιώδη του ύπαρξη.¹⁹⁴

Ο θρησκευτικός άνθρωπος στηρίζει την ύπαρξή του στη σχέση του με το Θεό. Η ηθική σφαίρα εστιάζει σε πεπερασμένες, παγκόσμιες ανησυχίες, και δέχεται τους περιορισμούς που αυτοί φέρουν. Η θρησκευτική όμως ύπαρξη, περιλαμβάνει μια αιώνια διάσταση, στην οποία περικλείεται η παρουσία του Θεού και η προοπτική της αιώνιας ζωής. Η ύπαρξη της θρησκευτικής σφαίρας αντιμετωπίζει τα γεγονότα με πίστη και πάθος, κατανοώντας ότι δεν είναι αυτάρκης, αλλά εξαρτάται από τη χάρη του Θεού. Το εναρκτήριο της θρησκευτικής ζωής είναι ότι η ύπαρξη είναι αμαρτωλή, γι' αυτό και αναζητά τη συγχώρεση και την αποφυγή της εντάσεως του στοχασμού της.¹⁹⁵

Ο Κίρκεγκωρ αναφέρει ότι *«Μπορεί κάλλιστα να νομίζω πως πιστεύω στον Θεό, αλλά δεν πιστεύω στον Θεό αν η σκέψη μου δεν είναι αρκετά τεταμένη. Και νομίζω πως ένας άλλος άνθρωπος πιστεύει σε ένα είδωλο, αλλά με την ένταση της πίστης του αυτό το είδωλο γίνεται ο πραγματικός Θεός, επειδή ο πραγματικός Θεός ορίζεται από την απόλυτη έντασή μου, από την απολύτως τεταμένη έντασή μου προς Αυτόν»*.¹⁹⁶

Το *amare amabam* (αγαπούσα να αγαπώ) εκφράζει τον φιλοσοφικό στοχασμό του Κίρκεγκωρ, σε αντίθεση με την Πλατωνική φιλοσοφία, στην οποία υπάρχει ένα τέλος, το τέρμα των προσπαθειών του ανθρώπου. Στη χριστιανική ηθική του Κίρκεγκωρ, το σταμάτημα της αγάπης δεν νοείται ως τέλος. Παρόλη την τελειότητα του Θεού, ο ίδιος είναι η αέναη και ανεξάντλητη εκδήλωση της πηγής της αγάπης. Είναι η οδός εκ των άνω προς τα κάτω και όχι μια κλίμακα αναβάσεως προς το Θεό, όπως παρουσιάζεται στον Πλάτωνα. Η Διοτίμα, στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα,

¹⁹³Zan, Βαλ, (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού*, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 168.

¹⁹⁴Evans, C. S., (2004), *Kierkegaard's Ethic of Love*, New York: Oxford University Press, pp. 50.

¹⁹⁵Carlisle, C., (2006), *Kierkegaard: A Guide for the Perplexed*, London: Continuum International Publishing Group, pp. 80.

¹⁹⁶Zan, Βαλ, (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού*, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 67.

περιέγραψε τους αναβαθμούς της ψυχής, τονίζοντας πως η επίγνωση της αγάπης του Θεού οδηγεί στο ίδιο τέρμα, στη λύτρωση και στην αθανασία της ψυχής, μέσα από τον ολκό της ψυχής από τα κάτω προς τα άνω.¹⁹⁷

Ο λόγος της Διοτίμας έχει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με τη χριστιανική αγάπη, καθώς ο χαρακτήρας του έχει μια μεταφυσική και θεολογική αρχή. Η αγάπη αποτελεί για τη Διοτίμα, όπως και για τον χριστιανισμό και τη φιλοσοφία του Κίρκεγκωρ, την προϋπόθεση της ευτυχίας. Η Διοτίμα παρουσιάζει τον έρωτα να εξανεμίζεται στις ανώτερες βαθμίδες σταδιακά, κατά την ανάβασή του στο ιδεώδες. Η αγάπη στην μετέπειτα εξέλιξή της συνδέθηκε με τον ερωτισμό, λόγω της ανθρώπινης φύσης, που ανάγει το μεταφυσικό συναίσθημα του έρωτα. Ομοίως, στον Κίρκεγκωρ η ανάταση προς το Θείο και η εξομοίωση προς αυτό, αφορά στην ουσία του Θεού. Είναι ένα μέρος από τη λύτρωση του ανθρώπου, την οποία επιζητά κάθε θρησκεία και φιλοσοφία.¹⁹⁸

Για τον Πλάτωνα, η θρησκεία είναι ό,τι πιο υψηλό, και η πίστη ό,τι πιο ύψιστο. Ο Πλάτων -όπως και ο Κίρκεγκωρ- ακολουθεί τους αναβαθμούς για την ανάβαση της ψυχής του. Με άλλα λόγια, ο Πλάτων *άνω άεί*. Ο πρώτος αναβαθμός, στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα, παρουσιάζει την προσήλωσή του προς το ωραίο πρόσωπο. Θυμίζει το αισθητικό στάδιο του Κίρκεγκωρ, ως προς τη φύση του έρωτα, και το ηθικό, ως προς την τεκνογονία. Σταδιακά επιδιώκεται το ψυχικό κάλλος, ενώ τα επιτηδεύματα προς τους ηθικούς κανόνες και την κοινωνική τάξη, ομοιάζουν με το ηθικό στάδιο του φιλοσοφικού στοχασμού του Κίρκεγκωρ. Για τον Πλάτωνα, η μετάβαση προς τον τελικό βαθμό της μύησης γίνεται εξαίφνης, μέσα από ένα *αιφνίδιο ποιοτικό άλμα* (με Κίρκεγκωριανούς όρους), καθώς αφορά σε μια καθαρά διανοητική κατάκτηση. Η ύψιστη έκλαμψη της θείας αποκαλύψεως βρίσκεται έξω από την ατομική συναισθηματική κατάσταση. Ο τελικός αναβαθμός της ψυχής είναι μια εποπτική διαίσθηση, ένα αίσθημα και μια δράση μαζί, μια περιαγωγή προς το απόλυτο Είναι.¹⁹⁹

Ο Κίρκεγκωρ επηρεασμένος από τον χριστιανισμό, ο οποίος σε μεγάλο βαθμό περιορίζει την ηδονή, δυσφημίζοντας τον αισθησιασμό και τη σεξουαλικότητα, εκθειάζει την πραότητα, την τρυφερότητα, τη συμπόνια και την ευσπλαχνία. Η

¹⁹⁷ Συκουτρής, Ι., (2006), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος, σσ. 244.

¹⁹⁸ Συκουτρής, Ι., (2006), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος, σσ. 232-241.

¹⁹⁹ Συκουτρής, Ι., (2006), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος, σσ. 221-225.

σεξουαλικότητα στον χριστιανισμό είναι νοσηρή, ενώ η επιθυμία και η ηδονή είναι ένοχες. Η επιθυμία ισοδυναμεί με την αμαρτία, και η ηδονή οδηγεί κατευθείαν στην καταδίκη, στο άσβεστο πυρ. Η σεξουαλική ηδονή για τους χριστιανούς είναι ουδέτερη, αφού είναι καλή μόνο όταν χρησιμοποιείται ως μέσο και στοχεύει στην τεκνοποίηση, ενώ είναι κακή όταν στοχεύει στην απόλαυση. Η συγκατάθεση σε αυτή είναι η αμαρτία, χωρίς όμως να παραμελείται η ελευθερία της θέλησης.²⁰⁰

²⁰⁰ Ονφρέ, Μ., (2008), *Η Αναζήτηση των Ηδονών, δημιουργία ενός ηλιακού ερωτισμού*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 46-63.

Επιλεγόμενα

Στην εργασία αυτή, έπειτα από μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην έννοια της ηδονής, επιχειρήθηκε μια συγκριτική ανάλυση του ηδονιστικού στοιχείου, μεταξύ των ηδονιστών φιλοσόφων και του Κίρκεγκωρ. Η σύγκριση αφορά στην πρώτη σφαίρα της υπάρξεως της φιλοσοφίας του Κίρκεγκωρ, στην αισθητική. Κατά τον Κίρκεγκωρ, το αισθητικό στάδιο είναι αυτό, στο οποίο ανήκουν οι περισσότεροι άνθρωποι, και στο οποίο επιδιώκεται η αμεσότητα της στιγμής. Οι φιλόσοφοι του ηδονισμού, όπως ο Αρίστιππος, αδιαφορούν για το παρελθόν, ενώ αντίθετα «ο Κίρκεγκωρ είχε πει ότι το παρελθόν αξίζει αν μπορεί να γίνει παρόν, κάτι, δηλαδή, που, ανακαλώντας το, δεν μας είναι αδιάφορο, ξένο σώμα μέσα μας». ²⁰¹

Ο ηδονισμός, ενώ ενυπάρχει σε αγνή μορφή κατά το αισθητικό στάδιο του Κίρκεγκωρ, καταδικάζεται από χριστιανικής πλευράς εξαιτίας του υλιστικού, ηδονιστικού ατομικισμού, ο οποίος είναι ασύμβατος με την ασκητική χριστιανική πνευματοκρατία. Ο ηδονισμός δεν προσδιορίζει το άτομο που μιλά ως φιλόσοφος, αλλά αυτόν που διάγει εν τη φιλοσοφία. Ο Επικούρειος ή ο Κυρηναϊκός φιλόσοφος, ως εκπρόσωποι του μετριοπαθούς και του ακραίου ηδονισμού αντίστοιχα, ζουν έχοντας ως στόχο ο πρώτος την μετριοπαθή και ο δεύτερος την ακραία ηδονή. ²⁰²

Το γνωστό απόφθεγμα του Οράτιου *carpe diem*²⁰³ έχει άμεση συνάφεια με την ηδονιστική φιλοσοφία. Ο ηδονισμός αναγνωρίζει ότι οι άνθρωποι μπορεί να αυταπατώνται με τις επιλογές τους, αλλά το βασικό κίνητρό τους είναι να προσπαθούν να έχουν μια ζωή γεμάτη από ηδονές. Ο Κίρκεγκωρ συμφωνεί με τους ηδονιστές φιλοσόφους ως προς το ότι κάθε ύπαρξη έχει ανθρώπινες επιθυμίες, και μια επιθυμία απαιτεί εκ φύσεως να ικανοποιηθεί. Ωστόσο, δεν ταυτίζει τις ανθρώπινες επιθυμίες με τις ηδονές, διότι οι επιθυμίες ποικίλλουν. Στο αισθητικό στάδιο, ο άνθρωπος θέλει να έχει αυτό που επιθυμεί, συνεπώς το να ζει κάποιος για να ικανοποιήσει αυτές τις επιθυμίες, αποτελεί τον αυτοσκοπό του. ²⁰⁴

Στο αισθητικό στάδιο, ο Κίρκεγκωρ ζει στον εξωτερικό κόσμο των αισθήσεων και των απολαύσεων. Αντιπροσωπευτικός τύπος του αισθητικού σταδίου είναι ο Δον

²⁰¹ Πελεγρίνης, Θ., (1998), *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 437.

²⁰² Ονφρέ, Μ., (2008), *Η Αναζήτηση των Ηδονών, δημιουργία ενός ηλιακού ερωτισμού*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 58.

²⁰³ «Άδραξε το σήμερα (*carpe diem*) και μην επαφίεσαι στο αύριο». Βλ. Οράτιος, *Ωδές*, Ι.ΙΙ. 7-8.

²⁰⁴ Evans, C. S., (2009), *Kierkegaard, An Introduction*, United Kingdom: Cambridge University Press, pp. 71-72.

Ζουάν, ο οποίος επιδιώκει την ηδονή, συνάπτοντας ερωτική σχέση με όσες περισσότερες γυναίκες γίνεται. Ο Δον Ζουάν είναι διαφθορέας άπειρων γυναικών και ταυτόχρονα διακατέχεται από το φόβο του θανάτου και της πιθανής αδυναμίας του να απολαμβάνει τις ηδονές μετά από χρόνια. Σε αυτό το στάδιο ανήκει και ο Φάουστ, ο οποίος εκπροσωπεί την αισθητικότητα. Ο Φάουστ επιδιώκει την ηδονή, αλλά όχι χωρίς σκέψη και γνώση, όπως κάνει ο Δον Ζουάν. Η ηδονή και για τους δύο πραγματώνεται εντός του γυναικείου φύλου. Ωστόσο, ενώ ο Δον Ζουάν επιδιώκει την ηδονή συνάπτοντας σχέση με κάθε γυναίκα, ο Φάουστ επιδιώκει την ηδονή, μέσω της μονογαμίας και της σχέσεώς του με μια γυναίκα, ακόμη και αν απαιτείται να συνάψει συμφωνία με τον διάβολο.²⁰⁵

*«Ο Δον Ζουάν εξεγείρεται ενάντια στην ηθική, γιατί πρωτίτερα είχε εξεγερθεί η ηθική ενάντια στη ζωή. Μονάχα όταν υπάρχει μια ηθική που θα λογαριάσει ως πρωταρχικό της κανόνα, τη ζωική πληρότητα, ο Δον Ζουάν θα μπορέσει να υποταγεί. Αλλ' αυτό σημαίνει μια νέα κουλτούρα. Ο καθαρός λόγος πρέπει να παραχωρήσει την αυτοκρατορία του στον ζωικό λόγο».*²⁰⁶

Δεν πρέπει κάποιος να υποβιβάζει τη σημαντικότητα του σταδίου αυτού σε σχέση με τα υπόλοιπα, διότι το αισθητικό στάδιο υπήρξε το έναυσμα που οδήγησε τον Κίρκεγκωρ στο θρησκευτικό στάδιο και πλησίον του Θεού. Ο Κίρκεγκωρ στην πρώιμη φάση του φιλοσοφικού του στοχασμού, αντιδρώντας στον καθωσπρεπισμό και στην υποκρισία, εντός των οποίων μεγάλωσε, αποφασίζει να παραδοθεί στην ηδονή. Η έννοια της ηδονής, εντός του φιλοσοφικού στοχασμού του Κίρκεγκωρ, διακρίνεται για την υποκειμενικότητά της και αποτελεί την αφετηρία για την πραγμάτωση του άλματος της πίστεως. Ο Κίρκεγκωρ θεωρεί ότι όσοι βιώνουν το αισθητικό στάδιο απολαμβάνουν μια ζωή γεμάτη από ηδονή, γεγονός που δεικνύει ότι μια ύπαρξη στραμμένη προς την απόλαυση δεν έχει μέλλον.²⁰⁷

Η ηδονή καταλήγει στη λύτρωση της υπάρξεως μέσα από τον ασκητισμό. Το τέλος του Δον Ζουάν είναι απαισιόδοξο, καθώς το κορμί του τον προδίδει. Τελικά υπηρετεί το Θεό, όπως υπηρέτησε όλη εν γένει τη ζωή του, γονατιστός μπροστά στο κενό. Αυτό που κοιτάζει δεν είναι οι αγάπες που χάθηκαν, αλλά αναγνωρίζει την ίδια

²⁰⁵ A Faustian Phase, in: Hannay, A., (2001), *Kierkegaard, A Biography*, ό.π., pp. 61.

²⁰⁶ Ορτέγα υ Γκασσέτ, Χ., (1971), *Το θέμα του Καιρού μας*, Αθήνα: Εκδόσεις των Φίλων, σσ. 74.

²⁰⁷ Swenson, D., (1983), *Something about Kierkegaard*, U.S.A: Mercer University Press, pp. 168-169.

του την υπόσταση. Το οριστικό του τέλος είναι μελαγχολικό και αξιοκαταφρόνητο, καθώς ταυτίζεται με την επικράτηση του θρησκευτικού σταδίου έναντι του αισθητικού, όπως ακριβώς υποστηρίζει και ο φιλοσοφικός στοχασμός του Κίρκεγκωρ.²⁰⁸

Η έννοια της ηδονής υπήρξε ουσιαστική για τα φιλοσοφικά ρεύματα του ηδονισμού και του υπαρξισμού. Οι ηδονιστές θεωρούσαν ως αυτοσκοπό της ζωής τους τη λίμπιντο και την απόλαυση, ενώ αντίθετα ο Κίρκεγκωρ -εντός του αισθητικού σταδίου- μετέβη από την αγνή ηδονή στον αισθησιασμό. Στην πορεία της ζωής του υπερβαίνει την εφήμερη ηδονή, για χάρη της αιώνιας πίστεως.

Η ηδονή και ο ρομαντισμός περιορίζονται εντός του ηθικού σταδίου, ώστε να εξαιρεθούν, και να δειχθεί η ασημαντότητά τους στο θρησκευτικό στάδιο. Τελικά αποδεικνύεται πως η ύπαρξη μπορεί να βιώσει την ευδαιμονία μόνο κοντά στο Θεό και μέσα από ένα ποιοτικό άλμα, που την απομακρύνει από κάθε επίγεια απόλαυση.

Ωστόσο, θα ήταν σκόπιμο να γίνει μια περαιτέρω έρευνα αναφορικά με τη θέση της γυναίκας, εντός της φιλοσοφίας του Κίρκεγκωρ. Αρχικά, απουσιάζει από το φιλοσοφικό στοχασμό του Κίρκεγκωρ η θηλυκή εκδοχή του Δον Ζουάν, η οποία απαιτείται για την ύπαρξη ενός ελευθεριακού φεμινισμού. Παρά την υποτιμητική στάση του Δον Ζουάν έναντι του γυναικείου φύλου, το προσωνύμιο Δον Ζουάν έχει θετική σημασία για τους άντρες του ανάλαφρου έρωτα και αρνητική για τις γυναίκες.²⁰⁹ Θα είχε ενδιαφέρον μια περαιτέρω ανάλυση της γυναικείας υποστάσεως και της συσχέτισής της με την καταπίεση της ηδονής και της σεξουαλικότητας, εντός του χριστιανισμού. Η επίδραση της Ρεγγίνας στο φιλοσοφικό στοχασμό του Κίρκεγκωρ είναι αναμφισβήτητη. Ενδιαφέρουσα θα ήταν μια πιθανή αντιπαραβολή της Ρεγγίνας με τη Λου Σαλομέ και τη Σιμόν ντε Μπωβουάρ, στο φιλοσοφικό στοχασμό των Κίρκεγκωρ, Νίτσε και Σαρτρ αντίστοιχα (λαμβάνοντας υπόψη τη θέση τους αναφορικά με το ηθικό στάδιο της υπάρξεως, υπό το πρίσμα του γάμου).

²⁰⁸ Καμύ, Α., (2007), *Ο μύθος του Σισύφου. Δοκίμιο για το παράλογο*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 107.

²⁰⁹ Ονφρέ, Μ., (2009), *Η δύναμη της ύπαρξης*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 144-145.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

1. Αριστοτέλης, (2002), *Ρητορική Α'*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζήτρος.
2. Βαλ Ζαν, (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός.
3. Deleuze, G., (2005), *Φουκώ επιθυμία και ηδονή*, Μπέτζελος, Τ., (μετάφρ.), Αθήνα: Πλέθρον.
4. Δελλής, Ι., (2009), *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, Αθήνα: Δαρδανός.
5. Hinchliffe, A., (1972), *Το παράλογο*, Μοσχονά Ε., (μετάφρ.), Αθήνα: Ερμής.
6. Καβάφης, Κ., (1984), *Ποιήματα 1897-1933*, Αθήνα: Ίκαρος.
7. Καζά, Π., (2005), *Ο Πλάτωνας και οι Ηδονές*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σταμούλη.
8. Καμύ, Α., (2007), *Ο μύθος του Σισύφου. Δοκίμιο για το παράλογο*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
9. Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη.
10. Κίρκεγκωρ, Σ., (1977), *Η επανάληψη*, Σκοπετέα Σ., (μετάφρ.), Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
11. Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
12. Κίρκεγκωρ, Σ., (2002), *Για το Μυστήριο του Ανθρώπου*, Ευθύνη Αναλόγιο.
13. Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Για τον Μότσαρτ, Τα άμεσα ερωτικά στάδια ή το μουσικό ερωτικό*, Αθήνα: Ταξιδευτής.
14. Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος.
15. Κίρκεγκωρ, Σ. (χ.χ.), *Ρεγκίνα, Οι σχέσεις μου μ' αυτή*, Παπασιώτη, Π., (μετάφρ.), Θεσσαλονίκη: Εκδ. Κωνσταντινίδη.
16. Κλοσσόφσκι, Π., (2013), «*Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ*», στο: αλήθεια, Περιοδικό Ψυχανάλυσης, Φιλοσοφίας και Τέχνης, Άνοιξη 2013: [7], Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σσ. 75-85.
17. Κονδύλης, Π., (1992), *Η ηδονή, Η ισχύς, Η Ουτοπία*, Αθήνα: Εκδόσεις Στιγμή.
18. Μακράκης, Μ., (2011), *Η Ψυχολογία του Ασώτου: Τα 3 στάδια της Υπαρξιακής Πορείας του*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός.
19. Μπερξόν, Α., (2006), *Η δημιουργική εξέλιξη*, Αθήνα: Πόλις.

20. Νησιώτης, Ν., (1985), *Υπαρξισμός και Χριστιανική Πίστη κατά τον Kierkegaard και τους Σύγχρονους Υπαρξιστές Φιλοσόφους Jaspers, Heidegger, Sartre*, Αθήνα: Εκδ. Μήνυμα.
21. Νίτσε, Φ., (2000), *Το Λυκόφως των Ειδώλων, Ο Αντίχριστος, Ecce Homo*, Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
22. Ονφρέ, Μ., (2008), *Η Αναζήτηση των Ηδονών, δημιουργία ενός ηλιακού ερωτισμού*, Αθήνα: Εξάντας.
23. Ονφρέ, Μ., (2009), *Η δύναμη της ύπαρξης*, Αθήνα: Εξάντας.
24. Ορτέγα υ Γκασσέτ, Χοσέ, (1971), *Το θέμα του Καιρού μας*, Αθήνα: Εκδόσεις των Φίλων.
25. Παπανούτσος, Ε. Π., (1995), *Ηθική*, τόμος Ι, ε' έκδοση, Αθήνα: Δωδώνη.
26. Πελεgrίνης, Θ., (1998), *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
27. Πελεgrίνης, Θ., (2005), *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, γ' έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
28. Πελεgrίνης, Θ., (2009), *Ηθική Φιλοσοφία*, 6^η έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
29. Sharples, R.W. (2002), *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί*, Θεσσαλονίκη: Θύραθεν.
30. Σπετσιέρης, Κ., (1956), *Οντολογία και Φιλοσοφία της Υπάρξεως*, Αθήνα: Εκδόσεις Νικ. Σάκκουλα.
31. Συκουτρής, Ι., (2006), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος.
32. Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013.
33. Φρόντ, Σ., (2005), *Τέχνη και Ψυχανάλυση*, Αθήνα: Εκδόσεις Κοροντζής.

Ξενογλώσση Βιβλιογραφία

1. Annas, J., (1993), *The Morality of Happiness*, New York: Oxford University Press.
2. Arieti, J. A., (2005), *Philosophy in the Ancient World*, United States of America: Rowman & Littlefield Publishers Inc.
3. Bayle, P., (1736), *The Dictionary Historical and Critical*, 2nd edition, London: Knapton, P. et al.
4. Berry, W., (1997), “The Heterosexual Imagination and Aesthetic Existence in Kierkegaard’s *Either/ Or*” in: Léon, C, Walsh, S, (ed.), *Feminist Interpretation of Søren Kierkegaard*, U.S.A.: Pennsylvania State University Press, pp. 25-50.
5. Broadie, S., Rowe, C., (2002), *Aristotle Nichomachean Ethics*, New York: Oxford University Press.
6. Bykhovskii, B., (1976), *Kierkegaard*, Amsterdam: Grüner.
7. Carlisle, C., (2006), *Kierkegaard: A Guide for the Perplexed*, London: Continuum International Publishing Group.
8. Collier, C, (2013), *Recovering the Body: A philosophical story*, Canada: University of Ottawa Press.
9. Cornwell, N, (2006), *The Absurd in Literature*, UK: Manchester University Press.
10. Duran, J., (1997), “The Kierkegaardian Feminist” in: Léon, C, Walsh, S, (ed.), *Feminist Interpretation of Søren Kierkegaard*, U.S.A.: Pennsylvania State University Press, pp. 249-266.
11. Evans, C. S., (2004), *Kierkegaard’s Ethic of Love*, New York: Oxford University Press.
12. Evans, C. S., (2009), *Kierkegaard, An Introduction*, United Kingdom: Cambridge University Press.
13. Ferreira, M. J., (1998), Faith and the Kierkegardian leap in: Hannay, A. and Marino, G., *The Cambridge Companion to Kierkegaard*, United Kingdom: Cambridge University Press, pp. 207-234.
14. Ferreira, M. J., (2008), “The Problematic Agapeistic Ideal Again”, in: Mooney, E., (ed.), *Ethics, Love and Faith in Kierkegaard: Philosophical Engagements*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, pp. 93-110.
15. Foucault, M, (1990), *The History of Sexuality*, Vol. 2: The use of Pleasure, USA: Vintage House.

16. Frost, R., (1993), *The road not taken and other poems*, New York: Dover Publications.
17. Gillies, M., A., (1996), *Henri Bergson and British Modernism*, United States: McGill-Queen's University Press.
18. Green, R., (1992), *Kierkegaard and Kant, The Hidden Debt*, Albany: State University of New York Press.
19. Guthrie, W., (1969), *A History of Greek Philosophy, The fifth- century enlightenment*, Vol. III, United Kingdom: Cambridge University Press.
20. Guthrie, W., (1971), *Socrates*, United Kingdom: Cambridge University Press.
21. Hall, A. L., (2004), *Kierkegaard and the Treachery of Love*, United Kingdom: Cambridge University Press.
22. Hannay, A., (2001), *Kierkegaard, A Biography*, United Kingdom: Cambridge University Press.
23. Hannay, A., (ed.), (2009), *Kierkegaard, Concluding Unscientific Postscript*, USA: Cambridge University Press.
24. Hong H., Hong E. (ed.), (2000), *The Essential Kierkegaard*, United States of America: Princeton University Press.
25. Hubben, W., (1997), *Dostoevsky, Kierkegaard, Nietzsche, Kafka*, United States of America: Macmillan Publishing Company.
26. Knappe, U., (2004), *Theory and Practice in Kant and Kierkegaard*, Cappelørn, N. J, (ed.), Berlin: Walter de Gruyter.
27. Mackey, L, (2002), "The view from Pisgah: a reading of Fear and Trembling", in: Conway, D., (ed.), *Søren Kierkegaard: Critical Assessments of Leading Philosophers*, London: Routledge, pp. 238-260.
28. McWhorter, L., (1999), *Bodies and Pleasures, Foucault and the politics of sexual normalization*, USA: Indiana University Press.
29. Muggeridge, M., (2007), *A Third Testament*, USA: Plough Publishing House.
30. Nancy, Jean- Luc, (2013), *Corpus II, Writings on Sexuality*, New York: Fordham University Press.
31. O' Grady, P., (2008), *The Sophists An Introduction*, UK, USA: Bloomsbury Publishing.
32. Omoregbe, J. I., (2001), *The Human Predicament: Has Human Life on Earth Any Ultimate Purpose, Any Ultimate Meaning? – An Existential Inquiry*, University of Lagos, 12th September 2001, pp. 1-26.

33. Pattison, G., “Art in an Age of reflection” in: Hannay, A and Marino, G., (1998), *The Cambridge Companion to Kierkegaard*, United Kingdom: Cambridge University Press, pp. 76-100.
34. Redmond, F., (2013), *Cyrenaics Handbook*, Great Britain: Amazon.co.uk, Ltd., Marston Gate.
35. Russell, H. T., (2009), *Irigaray and Kierkegaard: on the construction of the self*, 1st edition, Macon: Mercer University Press.
36. Sheil, P. (2011), *Starting with Kierkegaard*, New York: Continuum International Publishing Group.
37. Soccio, D., (2013), *Archetypes of Wisdom, An Introduction to Philosophy*, 8th edition, Canada: Wadsworth/ Cengage Learning.
38. Society for the Diffusion of Social Knowledge, (1843), *The Biographical Dictionary*, Vol. III, Great Britain: Longman B et al.
39. Souryal, S., (2011), *Ethics in Criminal Justice, In Search of the Truth*, 5th edition, U.S.A.: Anderson Publishing.
40. Swenson, D., (ed.), (1983), *Something about Kierkegaard*, U.S.A: Mercer University Press.
41. Thomas, J., (2009), *The Universal Dictionary of Biography and Mythology*, Vol. I, New York: Cosimo Inc.
42. Tsakiri, V., (2006), *Kierkegaard, Anxiety, Repetition and Contemporaneity*, Banham, G., (ed.), New York: Palgrave Macmillan.
43. Tsouna, V., (2004), *The Epistemology of the Cyrenaic School*, United Kingdom: Cambridge University Press.
44. Urstad, K., (2009), *Pathos, Pleasure and the Ethical Life in Aristippus*, *Journal of Ancient Philosophy*, Vol. III, Issue 1: 1-22.
45. Watson, J., (1895), *Hedonistic Theories from Aristippus to Spencer*, London and New York: Macmillan and Co.
46. Wolfsdorf, D., (2013), *Pleasure in Ancient Greek Philosophy*, New York: Cambridge University Press.
47. Young, J., (2014), *The Death of God and the Meaning of Life*, 2nd edition, New York: Routledge.